

Rudolf Rasch

Duizend brieven over muziek van, aan en rond
Constantijn Huygens

1640 januari-juli

Verwijzingen naar deze tekst graag op de volgende manier:
Rudolf Rasch, Duizend brieven over muziek van, aan en rond Constantijn Huygens: 1640 januari-juli
<https://huygens-muziekbrieven.sites.uu.nl/>
Voor opmerkingen, suggesties, aanvullingen en correcties: r.a.rasch@uu.nl
© Rudolf Rasch, Utrecht/Houten, 2018
23 augustus 2018

CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)
AAN JOAN ALBERT BAN [HAARLEM]
5 JANUARI 1640
2294

Aanbevelingsbrief voor Varenne.

Samenvatting: Huygens heeft Varenne (musicus van de koningin van Groot-Britannië) naar Ban gestuurd, niet alleen omdat deze Ban zou leren kennen, maar ook met de bedoeling dat Ban enkele liederen van Varenne te horen zou kunnen krijgen. Huygens spoort Ban aan eens uit te zoeken of Varenne werkelijk zo bijzonder is.

Door Varenne op 6 januari 1640 aan Ban overhandigd. Door Ban beantwoord op 13 januari 1640 (**2299**).

Primaire bronnen: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLIV, nr. 282, fol. 348r: afschrift (autograaf).

— Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLV, nr. 282, fol. 99rv: later afschrift naar eerder afschrift (Constantijn [V] Huygens).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2294, p. 2: volledig.

Namen: Henriëtta Maria van Bourbon (koningin van Engeland); Maria de' Medici; Bernard de Varenne.

Glossarium: cantiuncula (liedje); choragium musicum (muziekensemble); musicus (muzikaal).

Transcriptie

Copie.

Bannio.

¹5 Januarii 1640.

²Amplissime, doctissime,

Varennium, virum nobilem, qui has tradit, non tam tibi commendandum duxi, quam ipsi te. Nondum intellegis quid velim. Experire verò an, factâ ei copiâ choragii tui musici, cantiunculam in vicem elicere ab eo possis (elicies autem parvo negotio). Fateberis fortasse nihil tale, ne fando quidem, ad aures tuas pervenisse. De meis et aliorum hic non paucis dudum sic pronunciamus, quicumque rei musicæ non planè rudes sumus. Reginæ-matris Galliæ inter nobiles pueros educatus, nunc filiæ, Magnæ-Britanniæ Reginæ, addictus est, stipendio ter mille florenorum; sed ars prætio non æstimatur. Fac periculum ipse quanti sit, et rescribe num fefellisse te videar. Vale.

Tuus
C.H.

Raptim, Hagæ-Comitis, 5 die anni 1640, quem felicem tibi ³præcor.

Vertaling

Aan Ban.

5 januari 1640.

1. XLV: datering ontbreekt.

2. XLV: <Amplissime ac doctissime vir,>.

3. XLV: <præcor>. Huygens' ontwerp schrijft <præ> als abbreviatie.

Geleerde heer,

[De heer Bernard de] Varenne, een man van adel, die u deze brief overhandigt, moet naar ik meen niet zozeer bij u worden aanbevolen als u bij hem. U begrijpt nog niet wat ik zou willen. U zou eens kunnen proberen of u, wanneer u hem iets van uw muziekensemble hebt laten horen, ook van hem op zijn beurt een lied kan loskrijgen. (Dat zal u wel lukken zonder al te veel moeite.) U kunt bijvoorbeeld zeggen dat uw oren nog nooit iets van dien aard hebben gehoord, zelfs niet van horen zeggen. Wij hebben ons eerder zo uitgelaten ten aanzien van mijn eigen oren en die van niet weinig anderen hier, terwijl wij allen wat de muziek betreft niet geheel onkundig zijn. Opgevoed tussen de adellijke kinderen aan het hof van de ⁴koningin-moeder van Frankrijk, is hij nu toegewezen aan de dochter, de ⁵koningin van Groot-Britannië, voor een loon van drieduizend gulden; de kunst heeft immers geen prijs. Probeert u zelf maar, hoeveel hij waard is, en wijs mij terecht wanneer ik blijk u te hebben misleid. Gegroet.

Uw
Constantijn Huygens.

In haast, te Den Haag, 5 januari 1640, welk jaar voor u, zo wens ik, voorspoedig moge zijn.

4. Maria de' Medici.

5. Henriëtte Maria van Bourbon.

JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)
AAN [CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)]
13 JANUARI 1640
2299

Antwoord op Huygens' brief van 5 januari 1640 (2294).

Samenvatting: Varenne is [op 6 januari] bij Ban langs geweest. Ban heeft hem uitgebreid naar zijn muziek en instrumenten laten luisteren, maar Varenne weigerde zelf iets te zingen. Hij beloofde echter enkele dagen later terug te komen en iets te zingen. Ban heeft hem echter nog niet teruggezien en vraagt Huygens hem (eventueel via van Campen) in te lichten of hij Varenne kan beluisteren.

Over een antwoord door Huygens is niets bekend.

Documentaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 20x31cm, a | -; autograaf).

Vroegere uitgaven: Jonckbloet 1882, [Ban] nr. 6, pp. LXVIII-LXIX: onvolledig (<Varennius ... choragium meum>, <Deinde audivit ... necdum vidi>, <Ex Campenio ... auscultare liceat?>).

— Worp 3, nr. 2299, p. 6: samenvatting.

Namen: Jacob van Campen; Bernard de Varenne.

Titel: *Blessé d'une playe inhumaine* (Ban 1639).

Glossarium: accentus (accent); cantilena (lied); cantillare (zingen); cantio (lied); cantus (gezang); choragium (muziekensemble); clavicymbalum (klavecimbel); instrumentum (muziekinstrument); intervallum (interval); modulamen (melodie); modulatio (compositie); musica (muziek); semitonium majus (grote halve toon); semitonium minus (kleine halve toon); vocula (stem); vox (stem).

Transcriptie

Nobilis ac generose vir,

Varennius, cujus tantam et vocis et modulaminis in cantilenis Gallicis laudasti dexteritatem venustatemque, jam ab octiduo mihi adfuit, deferens tuas gratissimas literas. Convocavi choragium meum, et per horam atque alteram auscultavit musicam plurium vocum instrumentorumque. Laudabat soliditatem, intellegibilitatem venustatemque totius modulationis. Postea in cubiculo meo domesticum cantum unâ, duabus ac tribus vocibus exhibui audiendum. Primò quidem auscultabat cantionem Gallicam *Blessé*, tertio repetitam, et obstupuit concinnissimam modulationem, quoad accentum syllabarum, et verborum clarissimam intelligentiam, frequenter conceptisque verbis asserens (nisi simulaverit) se talem musicam, antehac nunquam auditam, summo in pretio habere.

Deinde audivit unam voculam, quam ego efformavi, Latinè, Italicè, et Belgicè cantillantem ad clavicymbalum, et (ut adstantes referebant) attonitus raptusque videbatur, audiens semitonia minora et majora, aliaque intervalla tam clarè exactèque pronunciari, mirasque vocis flexiones summâ agilitate, nitore ac modestiâ intermisceri. Tum efflagitanti mihi unam cantilenam recusavit, vel potius se excusavit pectoris vocisque asperitatem nimiam, ex nocturnâ profectioe, ab aëris inclementi illusione caussatam, promittebatque reditum post triduum suæ vocis liberalem copiam. Hebdomas est, eumque necdum vidi. Putem quod se subduxerit sponte. Sed cur? Nescio. Nihil enim obsequiorum scio à me prætermisum esse, quod omnibus, qui tibi placent quosque mihi commendas, cum voluptate impendere soleo. Si ad vos redierit, non deero, ut excurram, eumque licet clam auscultem. Mihi etenim tantus sciendi ardor inest, ut nullos labores molestiasve horream, dummodo progressum facere liceat. Ex Campenio nostro datâ occasione intelligam, num Varennium auscultare liceat? Atque interea musicam in amicorum obsequium, tuumque imprimis, enucleandam perficiendamque prosequar. Vale, vir nobillissime, et ama

tuum

J.Alb. Bannium. 1640.

Harlemi, Idibus Januariis.

Vertaling

Edele heer,

Het is alweer een week geleden dat [Bernard de] Varenne, wiens bedrevenheid en lieflijkheid zowel wat betreft de stem als de melodie bij de voordracht van Franse liederen u hebt geprezen, zich bij mij vervoegde en mij uw vriendelijke ¹brief overhandigde. Ik heb mijn ensemble bijeengeroepen, en hij heeft twee uur lang muziek met verschillende stemmen en instrumenten beluisterd. Hij prees de degelijkheid, de verstaanbaarheid en de lieflijkheid van de gehele compositie. Hierna heb ik hem in mijn kamer een huiselijk gezang voor één, twee en drie stemmen laten horen. Eerst beluisterde hij het Franse lied ²*Blessé [d'une playe inhumaine]*, tot drie keer toe herhaald, en hij was geheel verbluft door de fraaie compositie, wat betreft het accent van de lettergrepen en de duidelijke verstaanbaarheid van de woorden, terwijl hij meermalen en in welgekozen bewoordingen verzekerde - als hij tenminste niet deed alsof - dat hij een zodanige muziek, tot dan toe nog niet gehoord, zeer hoog achtte.

Vervolgens beluisterde hij een stem die ik zelf heb opgeleid, en die in het Latijn, Italiaans en Nederlands zong bij het klavecimbel, en hij bleek overdonderd en vervoerd (zoals de omstanders verzekerden), toen hij hoorde hoe duidelijk en exact de kleine en grote halve tonen en andere intervallen werden weergegeven, en welke wonderbaarlijke stembuigingen werden verbonden met de grootste wendbaarheid, schoonheid en beheersing. Daarop weigerde hij mij, toen ik dat met aandrang vroeg, een lied [te zingen], of liever, hij excuseerde zich, vanwege een te grote ongesteldheid van zijn stem en zijn borst, opgelopen tijdens een nachtelijke tocht door koude lucht. Hij beloofde om drie dagen later rijkelijk zijn stem te laten horen. We zijn nu een week verder, en ik heb hem nog niet gezien. Ik denk dat hij eigener beweging heimelijk is weggegaan. Maar waarom? Ik weet het niet. Ik weet immers dat ik de gediensigheid geenszins heb verwaarloosd, die ik gewoon ben met overgave te betonen jegens allen die uw vriendschap bezitten en die u mij aanbeveelt. Wanneer hij naar u terugkeert, zal ik niet nalaten op weg te gaan en hem, al is het maar heimelijk, te beluisteren. Immers, ik heb een dermate groot verlangen naar kennis, dat ik geen enkele moeite en inspanning schuw, mits het maar mogelijk is vooruitgang te boeken. Zal ik bij gelegenheid van onze [Jacob] van Campen vernemen of het mogelijk is Varenne te beluisteren? En ondertussen zal ik voortgaan de muziek verder te ontwikkelen en te volmaken, als plicht jegens vrienden, en jegens u in de eerste plaats. Gegroet, waarde heer, en denk aan

uw

Joan Albert Ban. 1640.

Haarlem, 13 januari 1640.

¹. Huygens aan Ban, 5 januari 1640 (2294).

². Volgens eerdere vermeldingen was dit een vierstemmige compositie.

MARIN MERSENNE [PARIJS]
AAN [THEODOOR HAACK (LONDEN)]
20 JANUARI [1640]
2302A

Antwoord op een brief van Haack aan Mersenne van 26 december 1639 (verloren) en vervolg op Mersennes brief aan Haack van 15 januari 1640 (Waard 9, nr. 808, pp. 14-18).

Samenvatting: Mersenne beantwoordt verschillende vragen van Haack, onder meer over magneten, pompen, lenzen en andere zaken en over boeken van Alabaster, Palissy, Fludd en anderen. Als deel daarvan geeft hij een uiteenzetting van de bouw van de [archiviola, een soort *Geigenklavier*], en van de *almérie*, een kwarttoonsluit volgens ontwerp van Le Maire.

Bijlagen: Mersenne aan Pell, 20 januari 1640 (Waard 9, nr. 813, pp. 49-56).

Samen met Mersennes brief aan Pell van dezelfde datum aan Charles du Bosc gegeven ter verzending. Haack's antwoord is verloren gegaan. Mersenne antwoordde dáárop op 12 februari 1640 (2314A).

Primaire bron: Londen, Brit. Libr., Add. Ms. (Birch) 4279, fols. 114r-115v: afschrift (Pell).

Vroegere uitgave: Waard 9, nr. 812, pp. 39-48: volledig.

Namen: William Alabaster; Daniël Aubery (heer Le Maurier); Florimond de Beaune; Henry Bond; William Borough; Robert Burton; Charles Cavendish; Democritus Junior [= Robert Burton]; Robert Fludd; Pierre Gassendi; Henry Gellibrand; Edmund Gunter; Karel I; Jean Le Maire; Bernard Palissy; John Pell; Gabriël Plattes; William Wheeler.

Plaatsen: Lyon; Limehouse (Londen).

Titels: *Anatomy of melancholy* (Burton 1621); *De vita et moribus Epicuri libri VIII* (Gassendi 1647); *Ecce sponsus venit* (Alabaster 1633); *Effigies contracta* (Durelle 1636); *Harmonicorum libri XII* (Mersenne 1636); *Harmonie universelle* (Mersenne 1636); *Lexicon pentaglotton* (Alabaster 1637); *Lexicon pentaglotton* (Schindler/Alabaster 1635); *Le moyen de devenir riche* (Palissy 1636); 'Repertorium' (Alabaster); *Roxana* (Alabaster 1632); *Viri illustris ... de Peiresc .. vita* (Gassendi 1641).

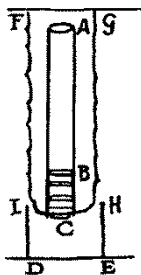
Glossarium: archet (strijkstok [van archiviola]); almérie (almérie); chevalet (brug [van klavecimbel en luit]); chorde (snaar); clavecin (klavecimbel); espinette (klavecimbel); lut (luit); manche (hals [van luit]); manichordion (clavichord); orgue (orgel); quart de ton (kwarttoon); rang ([snaren]koo); son (toon); touche (fret [op luit]); touche (toets).

Transcriptie

Monsieur,

Celle-cy est pour la response à la vostre du 26 de Décembre, par laquelle je satisfais amplement à tout ce que vous désirez.

Et 1° je vous ay desjà escrit que vous ne vous missiez plus en peine de l'aymant ¹armé, puisqu'il tire si peu, estant désarmé. Si ceste année, par hazard de quelque rencontre de matelot, ou autre, vous trouverez un désarmé du poids de 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 ou 10 onces, qui tirast deux ou 3 fois aussi pesant comme il est, et qui fust à assez bon compte, il ne faudroit pas le laisser aller.

Quant à la pompe dont je vous ay parlé: elle peut faire monter l'eau non seulement cent pieds, comme je vous ay dit, mais aussi 200 et plus, et il faut justement autant de forces à la lever, comme elle pèse, et non plus, et à chaque coup, ou tour de main, elle sort. AB le tuyau de 600 pieds de haut, si l'on veut; BC est une matière qui tire l'eau CDE, et ceste matière se plie, de sorte que BC estant plein, il y a des branches FI et GH qui attirent le canal mobile CB, de sorte que le bout C monte jusqu'à B, et partant fait sortir l'eau par A du canal AB, qui estoit desjà

¹ Vermoedelijk een schrijffout van Mersenne of een leesfout van Pell, omdat men in Mersennes brief aan Haack van 15 januari 1640 (Waard 9, nr. 808, pp. 14-18) in een corresponderende passage leest: 'l'aymant de vostri amy.'

plein. Et le mouvement, et la manivelle d'en haut FG est tellement faite, qu'elle facilite le mouvement et l'élévation de l'eau.

Je seray bien aise de sçavoir les inventions de l'Anglois qui est en Hollande, quand vous les aurez apprises.

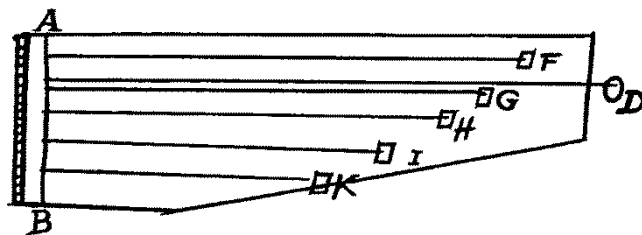
Il y a grande apparence que ce *Démocrite* ne sera autre chose que ce que vous me mandez, dont je ne fais pas cas, puisque ce n'est qu'un ramasseur. Il y aura peut-estre quelque tiltre dedans des prophètes, qui aura fait venir la pensée de leur tempérament à celui qui m'en a parlé.

Pour Monsieur Alabaster, j'ay desjà sa *Roxane* et ce qu'il a fait en théologie, excepté un certain *Repertorium* qu'il cite fort souvent dans son livre *Ecce sponsus venit*; et ce ne peut estre le *Dictionnaire* qu'il a fait imprimer *in-folio*, qui est l'abrégé du *Pentaglotton*, car les nombres n'y correspondent pas. Je vous prie donc de sçavoir de luy ce que c'est que son *Repertorium*, lequel par exemple il cite pag. 386 de son *Ecce sponsus*: '*Et in Repertorio folio P.*' Il faut donc sçavoir s'il l'a fait imprimer ou non, et s'il y a moyen d'en avoir une copie, et quelle grosseur et de quel prix il est, et où imprimé, ou s'il a espérance de le faire imprimer.

Pour le gentilhomme de très-bon esprit qui travaille d'icy à 50 lieues aux lunettes, il fait faire 200 limes de toutes façons pour limer et arrester ses instruments, et prend avec luy en sa maison 2 excellens serruriers, et autant de tourneurs, pour luy aider et faire bastir une boutique de serrurier chez luy, afin que rien ne luy manque. Je crois que le printemps ne se passera pas qu'il ne vienne à bout des lunettes hyperboliques, ou qu'elles seront impossibles. | 114v | Il en a desjà fait de sphériques, qui se tirent seulement de 2 pieds, de si bonnes qu'elles font parestre Venus aussi grande comme la Lune. Mais il en veut faire jusques à 10 pieds de long, lesquelles, à proportion de celles de 2, doivent faire Venus du moins cinq fois aussi grosse que la Lune. Il y a aussi un excellent Conseiller à 40 lieues d'icy, qui y travaille par une autre manière, quasi aussi subtilement que feroient les anges, de sorte que si cela ne réussit, il n'y faut plus rien chercher.

Pour l'*Épique* de Monsieur Gassend ce n'est pas besogne preste; mais je croy que la *Vie de Monsieur Peiresc* verra le jour cette année.

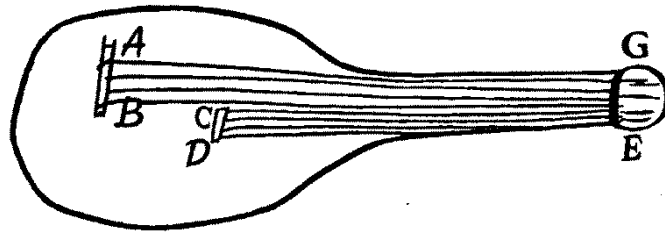
Pour l'espinnette qui tient ses sons aussi fermes et longues comme l'orgue, je m'en vais vous la faire entendre, et puis je vous décriray l'almérie de Monsieur le Maire, qui travaille maintenant à faciliter l'algèbre, comme il a desjà fait l'arithmétique. Mais c'est peine perdue de penser tirer aucune chose de luy; il luy faut laisser suivre ses boutades et sa fantasia.

Je viens donc à l'espinnette qui a la mesme forme qu'un clavecin, au bout de la table, duquel il y a un triangle ou barre de bois AB, qui porte l'archet, qui touche les chordes en tournant dessus et dessous ladite barre, à costé de laquelle il y a une poulie en A et l'autre en B, sur lesquelles passe l'archet dans aucun nœud, qui par le moyen d'une roue, mise en D, tourne perpétuellement, de sorte que les touches abaissent les chordes sur l'archet. Elles sonnent tousjours tandis que les doigts abaissent les touches mises au bout de AB. FGHK sont les chevalets sur lesquels pendent les chordes, soit de boyeau, soit de leton. Si je pouvois librement vous aller voir, j'en ferois faire un pour vous devant vous, afin que vous en eussiez le plaisir; mais l'ouvrier en fait un excellent pour vostre Roy Sérénissime, lequel vous pourrez voir, à vostre loisir et contentement. Et c'est le mesme, qui a fait la pompe, et qui est fort ingénieux et inventif.

Venons à l'almérie, qui est un grand lut à 2 chevalets et à 15 rangs de chordes doubles, c'est à dire 30. Le premier chevalet AB plus | 115r | large contient 11 rangs ou 22 chordes, et le second CD contient 4 rangs de chordes, c'est à dire 8. Or comme il y a deux chevalets, aussi faut-il 2 sortes de touches, à sçavoir une sorte pour les 11 plus grosses cordes, et une autre pour les petites; et ces touches, qui sont sur le manche respondant à CD, sont plus estroites que celles des chordes AB en mesme proportion que les chordes DE sont plus courtes que celles de AB. Excusez, je vous prie, ma mauvaise escriture et peinture. Chaque partie

du manche est divisée en quarts de tons, et derrière le manche GE il y a deux ressorts qui touchent les cordes, où les doigts ne peuvent arriver.

Si Dieu vous fait la grace de vivre d'icy à 10, 12, 15, 20 ans, comme j'en prie Dieu de vous donner bonne santé, essayez à faire encore faire au mesme lieu de Limehouse l'observation de la déclination de l'aiguille, afin de voir si elle se diminuera encore de 2 degrez, comme elle a fait depuis 1622 jusqu'à 1634, ou enfin ce qui en arrivera. Il ne faudra que l'insinuer au géomètre qui a succédé aux trois qui ont fait les trois autres observations, et si l'on fait le mesme de 10 en 10 ans, ou de 20 en 20, l'on en aura plus de clarté. Et pour ce sujet il faudroit essayer de garder la mesme boussole et le mesme quart de cercle, qui ont servi aux deux dernières.

Au reste je ne doubte pas que vous ne puissiez comprendre l'archet de l'espinnette, dont je vous ay parlé, si je n'en faisois de grandes figures et avec beaucoup de discours; mais si vous le désirez, au lieu de vouloir attendre de voir celuy du Roy, qui vous enseignera tout, j'essayeray dans une autre lettre de vous le faire concevoir. Ce n'est rien qu'un morceau de parchemin, ou chose semblable, qui coule sur une barre platte et sur deux poulies, qui sont aux deux bouts, à l'un desquels il y a un petit ressort, qui tient la colophone pour frotter ledit parchemin, quand il est nécessaire; et chaque touche de l'espinnette presse les cordes pour les faire toucher à l'archet, qui court tousjours sur ladite barre. Quant au[x] chevalets, qui sont sur la table pour soutenir les cordes, ils sont semblables à ceux de l'instrument que j'ay décrit dans le 4e Livre des instruments et que j'appelle *manichordion*. Vous le verrez | 115v | dans la page 115 dudit Livre des instruments; car je croy que vous l'aurez à Londres, ou dans le livre Latin, *Liber I de instrumentis*, pag. 64.

Je croy qu'à ce voyage vous recevrez Palissy pour Monsieur Plattes, lequel je salue affectueusement, et quelqu'autre chose pour Monsieur Pell, auquel je rescris. S'il y a en ceste lettre quelque chose que vous jugiez mériter de luy estre communiquée, j'en seray bien aise, comme aussi à Monsieur Plattes, puisque vous estes tous trois bons amis, et il vous communiquera aussi ce que je luy escriray, et mesme je laisse sa lettre ouverte. Vous ne m'avez point, ce me semble, encor mandé s'il entend le François; c'est pourquoy je luy escriss en Latin.

Je n'ay point aussi encore sceu si Robert Flud est mort, quand et de quelle maladie; il me semble qu'il y a près de 2 ans qu'on m'avoit escrit sa mort. Je vous envoie un petit livret que l'un de mes amis avoit fait contre luy pour ma défense sans l'en avoir requis. Car l'on m'a tousjours déconseillé de respondre à ce qu'il avoit escrit contre moy. Et j'ay receu ce conseil, car il estoit *sine fine dicere*; et après avoir leu ses livres, l'on ne sçait quasi rien retenir de ce qu'il a dit. L'on n'imprima icy qu'environ 20 ou 40 copies de ce livret, de sorte qu'il n'a quasi esté veu de personne. Si après l'avoir leu, vous jugez qu'il vaille la peine de l'imprimer tout à bon, l'on changeroit l'épistre, car celuy à qui elle s'adressoit est mort. Et au lieu que l'auteur a caché son nom, je le luy ferois mettre du moins en 3 lettres, s'il ne veut autrement, et adresserois l'épistre à Monsieur Candish, qui est un seigneur sçavant et excellent, si vous le jugez à propos, et mesme manderois à l'auteur qui demeure près de Lion, qu'il en corrige une de sa main pour vous l'envoyer propre pour l'impression. Je seray bien aise de sçavoir en quelle estime les sçavants d'entre vous ont ledit Fludd et aussi Monsieur Alabastre.

Mais le papier est trop court pour y ajouter autre chose, que le très-humble service de

vostre affectionné serviteur
F.M. Mersenne.

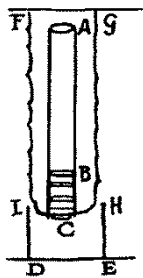
Ce 20 de l'an.

Vertaling

Mijnheer,

Deze brief is het antwoord op de ²uwe van 26 december jl. [1639]; ik ga nu ³uitvoerig in op alles wat u vraagt.

In de eerste plaats heb ik u al geschreven dat u geen moeite meer moet doen voor de magneet [van uw vriend Samuel Ward], omdat hij zo weinig trekt, nu hij ontladen is. Als u dit jaar, wanneer u toevallig een matroos of iemand anders treft, aan een ontladen [magneet] van 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 of 10 ons kunt komen, die twee of drie keer zijn eigen gewicht omhoog kan trekken, en die redelijk van prijs is, moet u die niet laten gaan.

⁴Wat betreft de pomp [van Jean le Maire] waarover ik u heb gesproken: hij kan het water niet slechts 100 voet omhoog brengen, zoals ik u meedeelde, maar ook 200 voet en meer, en hij vraagt precies evenveel kracht om het water te doen stijgen als het [water] weegt, en niet meer, en als er bij elke beurt, of handomdraai uit komt. AB [is] de buis van 600 voet hoog, zo men wil; BC is een onderdeel dat het water schept [uit] CDE, en dit onderdeel buigt om zodat wanneer BC vol is er de kabels FI en GH zijn die het beweegbare kanaal CB optrekken zodat het einde C ter hoogte van B komt en zodoende door A het water uit het kanaal AB laat gaan, dat al vol was.

Ik ben zeer benieuwd naar de uitvindingen van de Engelsman [William Wheeler] die in de Republiek is, wanneer u daarover meer te weten bent gekomen.

Het heeft er alle schijn van dat deze ⁵Democritus [junior] niets anders is dan wat u mij zendt, en waar ik niet veel om geef omdat de auteur slechts een compilateur is. Er zal misschien een of andere tittel ergens in [de boeken van] de profeten zijn die de gedachte over hun temperament heeft doen opkomen bij degene die mij erover heeft gesproken.

Wat betreft de heer [William] Alabaster: ik heb zijn ⁶*Roxana* al en alles wat hij op het gebied van de theologie heeft geschreven, met uitzondering van een zeker *Repertorium* dat hij vaak aanhaalt in zijn boek ⁷*Ecce sponsus venit*. Het kan niet het ⁸*Dictionnaire* zijn dat hij in-folio heeft laten drukken, wat een verkorte versie is van het ⁹*Pentaglotton* [van Valentin Schindler], want de [bladzijde]nummers kloppen niet. Ik vraag u dus van hem te weten te komen wat dat voor een *Repertorium* van hem is, waarnaar hij bijvoorbeeld verwijst op bladzijde 386 van zijn *Ecce sponsus*: ‘*Et in Repertorio folio P.*’ Ik wil dus weten of hij het heeft laten drukken of niet, of het mogelijk is een exemplaar te bemachtigen, welk formaat het heeft, hoe duur het is, en waar het is gedrukt, [en anders] of er anders nog hoop is dat het zal worden gedrukt.

Wat betreft de ijverige heer [Daniël Aubery, heer van Le Maurier] die 50 mijl hiervandaan aan zijn lenzen werkt: hij heeft 200 verschillende soorten lijm van velerlei aard laten maken om zijn instrumenten te lijmen en te fixeren, en heeft in zijn huis twee uitmuntende ijzerbewerkers en evenveel draaiers, om hem te helpen en bij hem een werkplaats voor ijzerbewerking in te richten zodat niets hem ontbeert. Ik denk dat hij voor het einde van de lente zijn hyperbolische lenzen gereed zal hebben, of dat het anders onmogelijk zal blijken te zijn. Hij heeft al sferische lenzen gemaakt, met een brandpuntsafstand van slechts 2 voet, zo goed dat ze Venus even groot als de maan doen lijken. Maar hij wil zulke lezen maken met een brandpuntsafstand tot 10 voet, welke, in verhouding met die van 2 voet, Venus ten minste vijf maal zo groot als de maan moeten doen lijken. Er is ook een voortreffelijke raadsman [Florimond de Beaune], op 40 mijl van hier [Blois], die er op

² Haack aan Mersenne, 26 december 1639 (verloren).

³ Mersenne had al beknopt geantwoord op 15 januari 1640 (Waard 9, nr. 808, pp. 14-18).

⁴ Zie de discussie over deze perspomp in Waard 9, pp. 46-47.

⁵ Democritus Junior [=Robert Burton], *The anatomy of melancholy* (Oxford 1621).

⁶ William Alabaster, *Roxana: Tragædia* (Londen 1632).

⁷ William Alabaster, *Ecce sponsus venit* (Londen 1633).

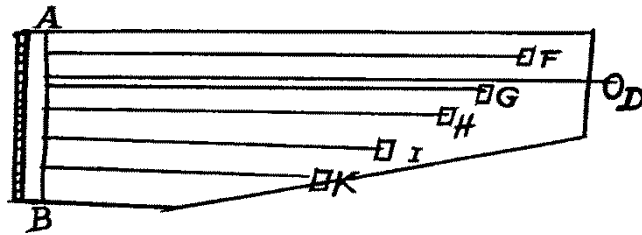
⁸ William Alabaster, *Lexicon pentaglotton Hebraicum, Chaldaicum, Syriacum, Talmudico-Tabbinicum et Arabicum* (Londen 1637).

⁹ Valentin Schindler, *Lexicon pentaglotton*, in epitomen reductum a Guilielmo Alabastro (Londen 1635).

een andere manier aan werkt, bijna zo subtiel als de engelen doen, zodat men, als dat niet werkt, niet verder hoeft te zoeken.

De ¹⁰‘Epicurus’ van de heer [Pierre] Gassendi is nog niet af, maar ik geloof dat zijn ¹¹levensbeschrijving van de ¹²heer van Peiresc nog dit jaar het licht zal zien.

Wat betreft het ¹³klavecimbel waarop de tonen net zo duidelijk en lang kunnen doorklinken als op een orgel: dat zal ik u nu uitleggen, en vervolgens zal ik u de *almérie* beschrijven van de heer [Jean] le Maire,¹⁴ die zich nu bezighoudt met het vereenvoudigen van de algebra, zoals hij dat al heeft gedaan met de rekenkunde. Maar het loont niet te denken dat men iets uit hem kan trekken; men moet hem zijn invallen en zijn fantasie laten volgen.

Ik kom dus nu te spreken over dit klavecimbel [de archiviola], dat de gebruikelijke vorm heeft, en waarop direkt achter het klavier zich een stang of een houten balk AB bevindt, waaraan [het haar van] de strijkstok is bevestigd, die al de snaren raakt wanneer deze over en onder deze balk beweegt [dat wil zeggen, eromheen draait], aan weerskanten waarvan, op de punten A en B, zich katrollen bevinden, waarlangs zonder enig obstakel het [haar als van een] strijkstok zich beweegt, welke door middel van een wiel, geplaatst op punt D, zonder onderbreking doordraait, zodat de toetsen de snaren op de strijkstok drukken. De snaren klinken net zolang als de toetsen deze [snaren] op de [strijkstok] AB neerdrukken. Langs F, G, H, I en K lopen de bruggen waarover de snaren, darmsnaren dan wel messingsnaren, zijn gespannen. Wanneer ik u eens rustig op kon zoeken, zou ik er ter plekke een voor u doen maken, teneinde u het genoeg ervan te verschaffen, maar de handwerksman [Jean le Maire] heeft een uitstekend [exemplaar] gemaakt voor uw verheven ¹⁵koning [Karel I], dat u kunt gaan bekijken, wanneer u tijd en zin hebt. Het is dezelfde man die de pomp heeft gemaakt; hij is vernuftig en vindingrijk.

¹⁰. Pierre Gassendi, *De vitâ et moribus Epicuri libri octo* (Lyon 1647).

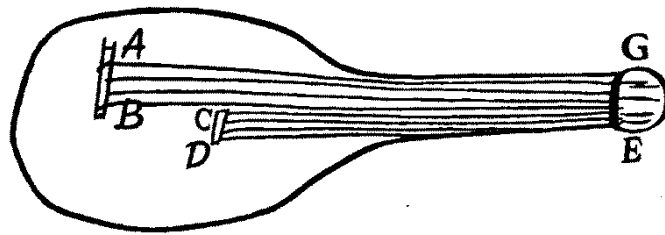
¹¹. Pierre Gassendi, *Viri illustris Nicolai Claudii Fabricii de Peiresc ... vita* (Parijs 1641).

¹². Nicolas Claude de Fabry, heer van Peiresc.

¹³. Mersenne had één en ander al kort aangeduid in zijn brief aan Haack van 18 december 1639 (Waard 8, nr. 786, pp. 690-682), p. 692: ‘... une autre [expérience] des espinettes ou claverines [sic? clavecins?], qui tiennent leurs sons aussi longtemps que l’orgue, c’est à dire autant de temps que les doigts demeurent sur les marches du clavier. Les cordes sont de boyau, comme celles du violon, de sorte qu’un homme seul joue un concert de 4 ou 6 violons. L’on en va faire un pour vostre Sérénissime Roy; vous pourrez le voir, il sera excellent.’

¹⁴. Mersenne had in zijn brief aan Haack van 15 januari 1640 al geschreven: ‘Au reste Monsieur le Maire essaye toujours de parfaire son luth almérique, ou son almérie, sur laquelle il veut mettre les quarts de tons en usage.’

¹⁵. Het instrument van Karel I werd in 1664 door toedoen van William Brereton nog eens gereviseerd en bespeelbaar gemaakt, voor een demonstratie tijdens een bijeenkomst van de Royal Society of London in Gresham College. Zie Oldenbourg’s brief aan Robert Boyle, 13/23 October 1664: ‘Part of our yesterday’s entertainment at Gresham was the bearing of some consort upon a revived musical instrument, called Archiviola, invented by a Frenchman, twenty-one years ago, and then notified here to Mr. Haak. There was about that time made one of them, to be presented to the late King [Karel I]. The troubles intervening diverted the musick, and left the instrument imperfect; which is now brought again to light, and by My Lord [William] Brereton’s care and expences made perfect, comprehending both an organ and a concert of five or six viols in one, giving an excellent harmony, very solemn and most fit for religious musick; but only that the multitude of strings maketh it somewhat longsom[e] and tedious to tune, the alteration of the air putting them out of tune in a little time. Mersenne gave first notice of it hither, saying in a letter of his, which I have seen, “qu’un Ange, à ce qu’il luy sembloit, ne pouvait procéder plus simplement et gentiment.” I must confess, it transports me, and cannot but exceedingly please hime, who plays upon it, hearing himself alone perform a whole concert of viols.’ Naar Waard 9, p. 48, deze naar Robert Boyle, *Works*, Vol. V (London 1744), p. 311. Mersenne noemt de archiviola ook in zijn *Cogitata physico-mathematica* (Parijs 1644), p. 340, en zijn *Reflexiones physico-mathematicae* (Parijs 1647), p. 161.

¹⁶Dan komen we nu toe aan de *almérie*, een grote luit met twee kammen en 15 koren van ieder twee snaren, met in totaal dus 30 snaren. Over de eerste, grootste kam, AB, lopen 11 koren, hetgeen neerkomt op 22 snaren, terwijl over de tweede, CD, 4 koren, hetgeen neerkomt op 8 snaren, zijn gespannen. Aangezien er nu twee kammen zijn, moeten er ook twee soorten frets zijn, namelijk één voor de 11 langste koren, en een andere voor de kortere. En de frets die lopen over het gedeelte CD van de hals staan dichter op elkaar dan die van de snaren van AB, in dezelfde verhouding als de snaren DE korter zijn dan de snaren over de afstand AB. Gelieve mij te verontschuldigen voor mijn slechte handschrift en mijn onduidelijke tekeningen. Ieder deel van de hals wordt verdeeld in kwarttonen, en achter het gedeelte van de hals GE zijn er twee springveren die de snaren raken, daar waar de vingers er niet meer bij kunnen.

Wanneer God u de genade schenkt nog tien, twaalf, vijftien of twintig jaar in goede gezondheid te leven, wat ik Hem zal bidden, probeer dan dat men op dezelfde plek in het Limehouse de afwijking van de [kompas]naald blijft waarnemen, om te zien of hij nog eens 2 graden afwijkt zoals hij gedaan heeft van 1622 tot 1634, en waar hij uiteindelijk op uit zal komen. Men hoeft het alleen maar voor te tellen aan de meetkundige [Henry Bond], die gekomen is na die drie anderen die waarnemingen hebben gedaan [William Borough, Edmund Gunter en Henry Gellibrand], en als men hetzelfde elke tien of twintig jaar doet, zal er meer duidelijkheid komen. En in dit geval moet men proberen hetzelfde kompas en dezelfde kwartcirkel te gebruiken die bij de twee vorige proefnemingen hebben dienstgedaan.

Verder denk ik dat u [de constructie van] de strijkstok van het klavecimbel, waarover ik reeds sprak, alleen kunt begrijpen, wanneer ik er grote afbeeldingen van zou maken, met een uitvoerige toelichting, maar wanneer u dat wilt, in plaats van te wachten tot u het exemplaar van de koning kunt zien, dat u alles duidelijk zal maken, zal ik in een andere brief proberen u het te doen begrijpen. Het gaat slechts om een stuk perkament of iets dergelijks, dat over een effen staaf en twee katrollen rolt, welke zich aan de uiteinden bevinden, op een waarvan zich een kleine springveer bevindt, waarop de hars zit, die tegen het perkament wordt gewreven, wanneer dat nodig is; en iedere toets van het klavecimbel drukt de [desbetreffende] snaar naar beneden om ze de strijkstok te laten raken, die altijd over die staaf beweegt. Wat de bruggen betreft, die zich op het klankbord bevinden, waarover de snaren worden gespannen, deze zijn geheel identiek aan die van het instrument dat ik heb beschreven in het ¹⁷*Troisiesme livre des instruments*, dat ik clavichord noem. U kunt het vinden op bladzijde 115 van het genoemde *Livre des instruments*, want ik meen dat u daarover beschikt in Londen, en anders in de Latijnse ¹⁸vertaling in het *Liber primus de instrumentis [harmonicis]*, bladzijde 64.

¹⁶ Mersenne voegde een korte beschrijving van de *Almérie* toe in de marge van zijn handexemplaar van de *Harmonie universelle* (Parijs 1636-1637), Livre second des instrumens, p. 46: 'L'almerie du Maire, qui a 15 rangs de chordes et deux chevalets, l'un pour les 4 derniers rangs, et l'autre pour les 11 derniers, se raporte au luth. Le manche en est divisé par quarts de ton, afin d'y jouer les 3 genres. Cette division se fait en trouvant premièrement 11 moyennes proportionnelles entre les deux lignes qui sont en raison double, et puis en prenant une moyenne proportionnelle entre chacune de s11 précédentes. Il y a 3 sautereaux sous le manche qui doibvent toucher par le moyen du pouce de la main gauche 33 touches.'

¹⁷ Marin Mersenne, *Harmonie universelle* (Parijs: Sébastien Cramoisy, 1636), Livre troisième des instrumens à cordes, Proposition IV, pp. 114-116: 'Expliquer la figure, et les parties du manichordion.' In de brief verwijst Mersenne per abuis naar het *Quatriesme livre des instruments*.

¹⁸ Marin Mersenne, *Harmonicorum libri XII* (Parijs: Sébastien Cramoisy, 1636), Liber primus de instrumentis harmonicis, Propositio XLII, p. 63-65: 'Manichordii figuram, constructionem, partes, harmoniam, usum, ...'

Ik denk dat u met deze post [het ¹⁹boek van Bernard] Palissy voor de heer [Gabriël] Plattes, aan wie ik mijn hartelijke groeten breng, zult ontvangen en nog ²⁰iets anders voor de heer [John] Pell, aan wie ik opnieuw ²¹schrijf. Als er in deze brief iets staat dat u belangrijk vindt om aan hem mee te delen, kunt u dat gerust doen, als ook aan de heer Plattes, want u bent toch alle drie goede vrienden, en hij [Pell] zal u ook meedelen wat ik aan hem schrijf; ik zal zelfs mijn brief aan hem open laten. U heeft mij naar het mij voorkomt nog niet meegedeeld of hij Frans kent; daarom schrijf ik hem in het Latijn.

Ik ben nog niet [precies] te weten gekomen wanneer Robert Fludd is ²²gestorven en door welke ziekte; ik geloof dat ik bijna twee jaar terug van zijn dood op de hoogte ben gesteld. Ik zend u een klein ²³boekje dat een van mijn vrienden [Jean Durelle] tegen hem tot mijn ²⁴verdediging heeft geschreven zonder dat ik hem daartoe had verzocht; want men heeft mij altijd afgeraden om te reageren op wat men tegen mij heeft geschreven. En ik heb deze raad opgevolgd, want er zou ²⁵geen einde aan zijn. En na zijn [=Fludds] boeken te hebben gelezen kan men zich bijna niets herinneren van wat hij heeft gezegd. Er zijn hier ongeveer 20 of 40 exemplaren van dit boekje gedrukt, zodat het door bijna niemand is gezien. Als u meent, na het te hebben gelezen, dat het toch de moeite waard is het nog eens te drukken, zou men de opdracht moeten veranderen want ²⁶diegene aan wie die is gericht is dood. En in plaats van dat de auteur zijn naam verbergt, zou ik die ten minste in initialen willen laten weergeven, als hij het niet anders wil, en de opdracht richten aan de heer [William] Cavendish, een verstandig en uitmuntend man, als u dat ter zake vindt, en ook zou ik van de schrijver, die in de buurt van Lyon woont, willen dat hij een exemplaar zelf corrigeert om het dan aan drukklaar aan u op te sturen. Ik zou het heel fijn vinden te weten hoe de wetenschappers daar bij u denken over de genoemde Fludd en ook over de heer Alabaster.

Er is nu geen ruimte over op het papier papier om nog nog meer toe te voegen dan de nederige dienstbaarheid van

uw toegewijde dienaar
[Marin] Mersenne

20 januari [1640].

¹⁹. Bernard Palissy, *Le moyen de devenir riche* (Parijs: Robert Fouet, 1636), gezamenlijke herdruk van *Récepte véritable par laquelle tous les hommes de France pourront apprendre à multiplier et augmenter leurs thrésors* (La Rochelle: Barthélémy Berton, 1563) en *Discours admirable des eaux et fontaines tant naturelles qu'artificielles* (Parijs: Martin le Jeune, 1580). Kennelijk eerder aan Vegelin gegeven om naar Engeland te sturen, zie Waard 9, p. 16 (in brief van Mersenne aan Haack van 15 januari 1640) en Mersennes brief aan Haack van 31 december 1639 (Waard 8, nr. 799, pp. 720-726).

²⁰. Waarschijnlijk Gilles Personne de Roberval, "Traité de mécanique des poids soutenus par des puissances sur des plans inclinés à l'horizontale," door Mersenne opgenomen in zijn *Harmonie universelle* (1636), na het 'Livre troisieme des Mouvements.' Het wordt genoemd in Pells brief aan Mersenne van 29 maart 1640 (Waard 9, nr. 844, p. 228-235), p. 232.

²¹. Mersenne aan Pell, 20 januari 1640 (Waard 9, nr. 813, pp. 49-56).

²². Fludd stierf op 8 september 1637.

²³. Jean Durelle (Eusebius de Sancto-Justo), *Effigies contracta Roberti Flud* (Lyon: Guillaume Baudry, 1636).

²⁴. Fludd had in zijn *Sophiæ cum moriâ certamen* (Frankfort/Main 1629) en *Summum bonorum quod est verum* (Frankfort/Main 1629) kritiek geleverd op Mersennes *Quæstiones celeberrimæ in Genesim* (Parijs 1623).

²⁵. Jacobus (Jacques) Daza, koninklijk vicarius in Limousin.

²⁶. Waard geeft hier ten onrechte Charles Cavendish.

ANDRÉ RIVET [DEN HAAG]
AAN [CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)]
[1 FEBRUARI 1640]
2309

Samenvatting: Rivet stuurt Huygens drie boeken. Hij gaat in op de voorwoorden tot de psalmen van Basilius en Augustinus.

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (enkelvel, 20x15cm [oblong], a | -; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2309, p. 9: volledig.

Namen: Basilius; Augustinus.

Titel: *Critici sacri specimen* (Rivet 1612).

Glossarium: pseume (psalm).

Transcriptie

Monsieur,

Vous avez ici les trois pièces que vous demandez. S'il y a quelque autre chose en mon cabinet qui vous puisse servir, vous en pouvez user comme du vostre. J'ay conféré la Préface des pseumes de Basile et de Saint-Augustin. La première n'est qu'une version Grecque de la seconde, faicte par quelqu'un qui n'avoit point le style de Basile. Je l'avoy autresfois remarqué en mon *Criticus sacer*. Je suis,

Monsieur,

votre très-humble serviteur
André Rivet.¹

Vertaling

Mijnheer,

Hier hebt u de drie geschriften waarom u hebt gevraagd. Als er nog iets in mijn bibliotheek is dat u van dienst kan zijn, kunt u ervan gebruik maken als [van iets] in de uwe. Ik heb het voorwoord tot de psalmen van Basilius vergeleken met dat tot die van Augustinus. Het eerste is slechts een Griekse vertaling van het tweede, gemaakt door iemand die de stijl van Basilius helemaal niet begrijpt. Ik heb dat vroeger al in mijn ²*Criticus sacer* opgemerkt. Ik ben,

mijnheer,

uw nederige dienaar
André Rivet.

¹ Huygens tekende de datum aan: '1 Februarii 40.'

² André Rivet, *Critici sacri specimen* (z.pl., typis G. Voegelini, 1612).

MARIN MERSENNE [PARIJS]
AAN THEODOOR HAACK [LONDEN]
12 FEBRUARI 1640
2314A

Antwoord op een verloren gegane brief van Haack van begin februari 1640.

Samenvatting: Mersenne schrijft over verschillende auteurs, hun boeken en hun onderzoek, waaronder op het gebied van de muziek Ban en Doni.

Haacks antwoord is verloren gegaan. Mersenne antwoordde dáárop op 25 februari 1640 (Waard 9, nr. 825, pp. 134-139).

Primaire bron: Londen, Brit. Mus., Add. Ms. (Birch) 4279, fols. 116r-117v: afschrift (John Pell).

Vroegere uitgave: Waard 9, nr. 820, pp. 106-114: volledig.

Namen: Daniël Aubéry (heer van Le Maurier); Joan Albert Ban; William Boswell; Tycho Brahe; Nicolao Cabeo; Benedetto Castelli; Giovanni Battista Doni; Robert Fludd; William Gilbert; Athanasius Kircher; Bernard Palissy; John Pell; Gabriël Plattes; Jean Rey; François Sabatier; Christophorus Scheiner; Philips Ernst Vegelin; Samuel Ward; Thomas White.

Plaatsen: Bazas; Den Haag; Gouda; Limoges; Londen; Rome.

Titels: *Compendio del trattato* (Doni 1635); *Description du Jardin Royal* (La Brosse 1636); 'Discorso sopra la calamità' (Castelli); *Effigies contracta* (Durelle 1636); *Essay sur la recherche* (Rey 1630); *Le moyen de devenir riche* (Palissy 1636); *Magnetis reductorium* (Ward 1639); *Philosophia Moysaïca* (Fludd 1638); *Prodromus Coptus* (Kircher 1636); *Rosa ursina* (Scheiner 1630).

Glossarium: diharmonique (diharmonisch [klavecimbel]); Dorique (Dorisch); instrument (instrument); mode (toonsoort); musique (muziek); Phrygique (Phrygisch); pièce (muziekstuk); ton (toonsoort); triarmoique (triharmonisch [klavecimbel]).

Transcriptie

Monsieur,

Je croy que vous aurez maintenant receu le Palissy, dont je seray bien ayse d'apprendre vostre jugement et celuy de Monsieur Plattes. Vous aurez aussi, je croy, receu le livre contre Fludd, intitulé *Effigies contracta*, etc. Je n'avois que cestuy-là, car il n'en a esté imprimé que quelques douzaines, de sorte que si vous voulez le faire r'imprimer, il se pourra vendre et en Angleterre et icy; et en ce cas on en pourroit faire la dédicace pour l'épistre à celuy que je vous ay escrit au dernier voyage. Si je peux recouvrer le livre de l'estain calciné, que l'on m'a emprunté, sans rendre, je vous l'envoyeray; il est fort rare, car il a esté imprimé à Bazanes, et n'en est point venu que par les mains de l'auteur, qui loge en je ne sçay quel village de ces quartiers de Limoge, et se nomme Jean Rey.

Quant au voyage de Kirkerus, je n'en avois point encore ouy parler; je luy en escriray. Pour son Cophte, il n'y a rien fait du depuis, que je sçache. Je viens de recevoir la 1e feuille de son livre de l'aymant, qui sera *in-4°*, divisé en 3 livres. Je ne pense pas qu'il apporte beaucoup de choses, outre ce que Gilbert, et après Cabée ont donné, si ce n'est quelques nouvelles raisons. Je luy ay envoyé les 3 observations de Londres pour la diminution de la déclinaison, et avec la feuille que vous avez receue de ses propriétés.

Je vous envoyeray le *Catalogue* des plantes du jardin du Roy au plustost, Dieu aydant. Quant au nitre, nous avons icy un homme qui se nomme Sabatier, lequel avoit entrepris de fournir toutes les poudres de France, en les faisant *ex opere humano*, et en a fait grande quantité; mais estant parvenu à un plus haut grade, je croy qu'il a tout quitté. Il y a une grande maison près de Paris, bastie par luy pour cet employ. L'*Essay* de Monsieur Plattes pour le grain est fort notable.

Le charlatan est justement le mesme que vos gentilshommes ont veu en Italie.

Pour Monsieur du Maurier, il a trouvé depuis peu une grande difficulté au poli du verre, qui l'empesche de passer outre, sur quoy je luy ay escrit quelque remède. Si tost que je | 166v | sçauray que la chose aura réussi à perfection, je vous le feray sçavoir.

J'ay leu la lettre de Monsieur Pell sur l'algèbre; je me resjouis de ce que son dessein est si universel. Il seroit bien de donner quelque échantillon de ce qu'il promet des angles, ou enfin de ce qu'il croid estre nouveau à cette matière, afin d'en exciter l'appetit entre les sçavans en ceste matière. Quand il ne donneroit que 2 ou 3 excellents problêmes, s'ils surpassent ce qu'on sçait à présent, *omnium Doctorum gratiam iniret*.

Au reste, il seroit à désirer que les observations, que vous m'envoyastes dernièrement, fussent desjà faites, et non pas à faire. Sur quoy néantmoins vous diray qu'il sera bon que vous avertissiez Monsieur Boswell que le 1^r point est fait, car il est certain qu'à l'hyver le soleil paroist plus grand d'environ 2 minutes; aussi est-il plus près de nous de 20 rayons de la Terre, dont Tycho et les autres demeurent d'accord. Pour le 4e point des macules solaires, je vous ay desjà escrit que Scheiner en a fait un gros livre avec ses observations de 28 ans. Pour le 5e la hauteur du Soleil au méridian des solstices est assez bien marqué; ou du pole, lequel les matelots ne sont pas capables d'observer, car les plus exacts géomètres y ont bien de la peine. Et les boussoles des mariniers n'estant distinguées que par rhombes, et non par degrez, leurs observations ne viennent jamais à la justesse de celles de Tycho et des autres astronomes. De là vient qu'ils ne peuvent justement observer la variation de l'aiguille. Il faudroit que le Roy envoyast quelques bons géomètres fournis de bons instruments avec les matelots pour observer, comme il est nécessaire, et comme requiert Monsieur Boswell.

Auquel je vous prie de dire que s'il peut faire avec Monsieur Bannius qu'il envoie 2 ou 3 excellentes pièces de musique, je les feray chanter au[x] meilleurs maistres d'Italie à mon voyage; et qu'il exhorte de faire imprimer son excellent traité de musique qu'il veut dédier au Pape; s'il estoit prest et achevé d'imprimer, je m'offrirois pour le porter moy-mesme à Rome. J'avois envoyé quelques difficultés | 117r | de musique à résoudre à Monsieur Bannius par l'entremise de Monsieur Huygens, mais il n'y a rien respondu depuis 7 ou 8 mois; peut-estre que Monsieur Boswell, son grand amy, aura plus de pouvoir sur luy.

Monsieur Dony, Secrétaire du Sacré Consistoire de Rome, m'escrit des merveilles de ses nouveaux instruments de musique, qu'il a inventez, à sçavoir du Diarmonique et Triarmonique, qui font entendre l'ancienne musique et les modes et tons anciens: Dorique, Phrygique. Je ne sçay si vous aurez veu le *Compendium* qu'il en a fait imprimer depuis 4 ou 5 ans en Italie à Rome; je pourrois vous envoyer mon exemplaire, corrigé mesme et un peu augmenté de sa main, mais je désirerois le ravoir après que vous l'aurez veu, vous et vos amys tout à vostre ayse. Je croy avoir envoyé une copie des tiltres des chapitres d'un livre qu'il promet sur cette matière à Monsieur Huygens, entre les mains duquel Monsieur Boswell le pourra voir, quand il retournera en Hollande à La Haye.

Je ne sçay si le *Padre Benedetto* de Rome fera imprimer son petit traité *De magnete*; mais, s'il demeure seulement manuscrit, et que j'en puisse avoir une copie, vous le verrez aussi, et s'il s'imprime, encore mieux.

Deux de nos sçavants préparent icy chacun un livre de tous les métropoles et évesques du monde.

L'on me vient d'apprendre à sçavoir de quel costé souffle le vent, sans mettre la teste à la fenestre et sans sortir, par le moyen du disque du Soleil, qui par une lunette de longue veue paroist dans une chambre fermée. Si vous ne pouvez le concevoir, je vous l'expliqueray plus amplement.

Et cependant je demeureray tousjours de vous et de tous ces Messieurs vos meilleurs amys

vostre très-humble serviteur
Frère M. Mersenne Minime.

Le 12 Febvrier 1640.

Addition. Si vous recouvrez le livre de l'aymant de Monsieur Ward, que j'ay perdu, je seray bien ayse de le recouvrer, et aussi les tables pour les horloges. Je seray bien aise que Monsieur Ward voye la réfutation de Fludd, quand vous l'aurez receue et veue.

Il y a un certain, nommé Thomas Vity ou Blaclo Anglois, qu'on dit estre le plus sçavant du monde en sciences aussi bien qu'en la théologie, et particulièrement | 117v | dans la dioptrique. Si vous en sçavez la vérité, vous me la confirmerez.

¹ Waard: <feray>.

Je vous avois prié de me faire sçavoir si Fludd est mort, et quand, et quelle opinion on a chez vous de ses livres, dont le dernier, imprimé à Goude, est *Physica Mosaïca*.

Je voudrois aussi sçavoir combien il faut que le grain de bled trempe longtems dans le sang de la boucherie pour porter 2 mille grains, et en combien d'espics sont venus ces 2 mille grains, et si cela est tant pour le grain de froment que de segle et d'orge, et si les poids (*pisa*) feroient la mesme chose, et comme quoy sa terre a esté disposée pour cela, afin de prouver icy la mesme chose.

Si quelqu'un prépare quelque traitté particulier de quelque chose subtile, je seray bien ayse de le sçavoir.

J'ay baillé le livre contre Monsieur Fludd à Monsieur Veglin pour vous l'envoyer promptement; je croy que vous l'aurez maintenant receu.

Si Monsieur Pell ou quelqu'autre de vos amis a travaillé sur la force de la percussion, je vous prie de m'en escrire la résolution. Par exemple, posé qu'un coup de marteau pesant dix livres applanisse un petit morceau de fer de cette (■) figure sur une enclume, aussi plat d'un denier, ou qu'il face entrer une pierre en terre de 2 doigts avant, à sçavoir combien il faudroit que le marteau, ou autre masse de fer, fut plus pesant que ledit marteau pour faire le mesme effet sans frapper et mouver. Vous me ferez bien plaisir si vous m'envoyerez cette résolution, que je tiens aussi difficile qu'aucun autre problème.

Vertaling

Mijnheer,

Ik denk dat u nu wel het ²[boek van Bernard] Palissy zult hebben ontvangen, waarover ik heel graag uw oordeel en dat van de heer [Gabriël] Plattes zou willen vernemen. U zult ook, denk ik, het ³boek tegen [Robert] Fludd, getiteld *Effigies contracta*, enz. hebben ontvangen. Dat was het enige exemplaar dat ik had want het is in een oplage van slechts een paar dozijn gedrukt, zodat het, als u het wil laten herdrukken, weer in Engeland en hier kan worden verkocht. In dat geval zou de opdracht kunnen worden gericht aan de ⁴persoon die in ik mijn laatste brief heb genoemd.

Als ik het ⁵boek over het gebrande tin dat aan mij is uitgeleend (niet gegeven) kan vinden, dan zal ik het u sturen. Het is heel zeldzaam, want het is gedrukt in Bazas, en is slechts verspreid door de schrijver, die in een of ander plaatsje in de buurt van Limoges woont en Jean Rey heet.

Wat betreft de reis van [Athanasius] Kircher: daar heb ik helemaal niet over horen spreken; ik zal hem erover schrijven. Hij heeft niets geschreven na zijn ⁶*Coptus* voorzover ik weet. Ik heb juist het eerste blad van zijn ⁷werk over het magnetisme ontvangen, wat in-quarto zal worden gedrukt, verdeeld in drie boeken. Ik denk niet dat hij veel nieuws brengt na hetgeen [William] ⁸Gilbert en na deze [Nicolao] ⁹Cabeo hebben geschreven, behalve enkele nieuwe redeneringen. Ik heb hem de drie ¹⁰waarnemingen uit Londen gestuurd van de vermindering in de afwijking [van de kompasnaald], en daarbij het ¹¹blad dat u ook hebt ontvangen over de kenmerken ervan.

² Bernard Palissy, *Le moyen de devenir riche* (Parijs: R. Fouet, 1636).

³ Jean Durelle (Eusebius de Sancto Justo), *Effigies contracta Roberti Flud* (Lyon: Guillaume Baudry, 1636).

⁴ William Cavendish.

⁵ Jean Rey, *Essay ... sur la recherche de la cause pour laquelle l'estain et le plomb augmentent de poids quand on les clacine* (Bazas: Guillaume Millanges, 1730).

⁶ Athanasius Kircher, *Prodromus Coptus, sive Ægyptiacus* (Rome 1636).

⁷ Athanasius Kircher, *Magnes, sive De arte magneticâ* (Rome: Lodovico Grignani, 1641).

⁸ William Gilbert, *De magnete magnetisque corporibus et de magno magnete tellure* (Londen 1600).

⁹ Nicolao Cabeo, *Philosophia magnetica* (Ferrare: Francisco Succhi, 1629).

¹⁰ William Borough (1536-1597), *A discourse of the variation in the cumpas or magneticall needle* (Londen 1581); Edmund Gunter (1581-1626), *De sectore et radio* (Londen 1623); Henry Gellibrand, *A discourse mathematical on the variation of the magneticall needle* (Londen 1635).

¹¹ Hetzelfde blad was al toegestuurd aan Hugo Grotius (14 augustus 1639, Waard 8, nr. 755, pp. 482-483), Haack (1 november 1639, Waard 8, nr. 776, pp. 579-585, bewaard in Londen, Brit. Libr. Ms. Add. 4279, fols. 145-146) en Joannes Henricus Bisterfeld (in Weissenburg, Transylvanië, 15 oktober 1639, Waard 8, nr. 769, pp. 531-534). Uitgegeven in Waard 8, App. II, pp. 754-762.

Ik zal zo snel als mogelijk u de ¹²catalogus sturen van de planten in de tuin van de koning.

Wat betreft de salpeter: wij hebben hier iemand genaamd [François] Sabatier die het op zich heeft genomen om alle poeders van Frankrijk te leveren, door ze ^Lmet eigen hand^L te maken; hij heeft er heel wat van gemaakt. Maar ik geloof dat hij, nadat hij het goed onder de knie heeft gekregen, er helemaal mee is gestopt. Tot dit doel heeft hij een groot huis vlak bij Parijs laten bouwen.

De poging van de heer [Gabriël] Plattes om het zaad [van het kruidje-roer-me-niet] te bemachtigen is opmerkelijk.

De charlatan is precies dezelfde als diegene die uw vrienden in Italië hebben gezien.

Wat betreft [de heer Daniël Aubéry], heer van Le Maurier: hij is kort geleden op een groot probleem in het polijsten van glas gestoten dat maakt dat hij niet verder kan gaan; ik heb hem een oplossing van het probleem aan de hand gedaan. Zodra ik weet dat het probleem volledig is opgelost, zal ik het u laten weten.

Ik heb de ¹³brief van de heer [John] Pell over de algebra gelezen; ik verheug mij erover dat zijn doel zo algemeen is. Hij zou er goed aan doen iets mee te delen over wat hij zich ten aanzien van de hoeken voorstelt, of over wat hij uiteindelijk denkt voor nieuws te bieden in dit opzicht, ten einde bij de geleerden op dit gebied belangstelling op te wekken. Als hij alleen maar twee of drie uitstekende stellingen zou geven die uitstijgen boven wat we nu kunnen, ^Ldan zou hij de dank van alle geleerden verwerven.^L

Verder ware het wenselijk dat de waarnemingen waarover u mij laatstelijk schreef al waren gedaan en niet nog moesten worden gedaan. Toch zeg ik u naar aanleiding daarvan dat u de heer [William] Boswell moet meedelen dat het eerste punt al is gedaan, want het is zeker dat in de winter de zon groter lijkt te zijn, ongeveer 2 [boog]minuten; ook is hij ongeveer twintig maal de straal dichter bij ons, wat in overeenstemming is met de opvatting van Tycho [Brahe] en anderen. Wat betreft het vierde punt, over de zonnevlekken, heb ik u al geschreven dat [Christophorus] Scheiner een groot ¹⁴boek daarover heeft geschreven, met zijn waarnemingen over 28 jaar. Wat betreft het vijfde punt: de hoogte van de zon op de meridiaan van de zonnestilstanden is goed genoeg vastgesteld, of van de pool; de matrozen kunnen deze niet waarnemen, omdat de meest precieze meetkundigen er nog heel wat moeite mee hebben en de kompassen van zeelieden zijn afgetekend met vakken en niet met graden, zodat hun waarnemingen nooit die nauwkeurigheid bereiken van Tycho en de andere astronomen. Vandaar dat zij niet precies de variatie in de naald kunnen waarnemen. De koning zou enkele goede meetkundigen, voorzien van goede instrumenten, moeten meesturen met de matrozen om waarnemingen te doen, wat nodig is en wat de heer Boswell vraagt.

Ik vraag u hem ook te zeggen dat, als hij de heer [Joan Albert] Ban zover kan krijgen om twee of drie goede muziekstukken te sturen, ik ze zal laten zingen door de beste meesters van Italië wanneer ik daar ben; en dat hij [Boswell] hem [Ban] aanspoort zijn voortreffelijk werk over de muziek te laten drukken, dat hij aan de paus wil opdragen. Als het al klaar en gedrukt zou zijn, dan zou ik aanbieden om het zelf naar Rome te brengen. Ik heb Ban enkele muzikale problemen ter oplossing gezonden door tussenkomst van de heer [Constantijn] Huygens, maar hij [Ban] heeft de laatste zeven of acht maanden niet meer geantwoord. Misschien heeft de heer Boswell, een goede vriend van hem, meer bij hem in te brengen.

De heer [Giovanni Battista] Doni, secretaris van het Heilig Consistorie te Rome, schrijft mij geweldige zaken over de nieuwe muziekinstrumenten die hij heeft uitgevonden, namelijk het diarmonisch en het triarmonisch [klavecimbel], die de muziek van de Ouden laten horen en de toonsoorten van de Ouden: Dorisch, Phrygisch, [enz.] Ik weet niet of u het ¹⁵*Compendio* heb gezien dat daarover gaat en dat hij vier of vijf jaar geleden heeft laten drukken te Rome in Italië. Ik zou u mijn exemplaar kunnen sturen, met verbeteringen en toevoegingen van zijn hand, maar ik zou het dan willen terughebben nadat u het op uw gemak hebt kunnen bekijken, en ook uw vrienden. Ik geloof dat ik een kopie van de hoofdstuktitels van een aankondigd boek over deze materie aan de heer [Constantijn Huygens] Huygens heb gestuurd, welke kopie de heer Boswell zal kunnen inzien wanneer hij bij zijn terugkeer naar Holland in Den Haag komt.

¹² Guy de la Brosse, *Description du Jardin Royale des plantes médecinales* (Parijs 1636).

¹³ Zie Waard 9, pp. 113-114.

¹⁴ Christophorus Scheiner, *Rosa ursina, sive Sol ex admirando facularum et macularum phaenomenon varius* (Bracciano 1630).

¹⁵ Giovanni Battista Doni, *Compendio del trattato* (Rome 1635).

Ik weet niet of pater Benedetto [Castelli] zijn kleine ¹⁶werkje over het magnetisme zal laten drukken; maar als het in handschrift blijft en ik een exemplaar kan bemachtigen, dan zult u het ook zien; en als het gedrukt wordt, helemaal zeker.

Twee van onze geleerden bereiden ieder een boek voor met alle aartsbisschoppen en bisschoppen van de hele wereld.

Ik heb zojuist vernomen hoe het mogelijk is de windrichting te bepalen zonder het hoofd uit het raam te steken of naar buiten te gaan, en wel door middel van de lichtplek die door een verrekijker in een gesloten kamer zichtbaar is. Als dat voor u niet duidelijk is, zal het u uitvoeriger uitleggen.

En in de tussentijd blijf ik van u en van al uw beste vrienden

uw nederige dienaar
pater M. Mersenne, miniem.

12 februari 1640.

Postscriptum. Als u het ¹⁷boek over het magnetisme van de heer [Samuel] Ward hebt ontvangen dat ik kwijt ben, ben ik heel blij het terug te ontvangen, en ook de tabellen voor de klokken. Ik zou graag willen dat de heer Ward de weerlegging van Fludd onder ogen kreeg, wanneer u die hebt ontvangen en gezien.

Er is iemand, genaamd Thomas White of Nietzwart, een Engelsman, die naar men zegt de meest geleerde persoon ter wereld is in de natuurwetenschappen zowel als in de theologie, en in het bijzonder in de brekingsleer. Als u er meer van afweet, moet u mij dat bevestigen.

Ik heb u al gevraagd mij te laten weten of Fludd dood is, en wanneer hij is gestorven, en wat u van zijn boeken denkt, waarvan het laatste, dat in Gouda is gedrukt, de ¹⁸*Philosophia Moysaïca* is.

Ik zou ook willen weten hoelang men een tarwegraantje moet weken in slachtbloed om het tweeduizend graantjes op te laten leveren, en hoeveel aren er uit deze tweeduizend graankorrels komen en of dat behalve voor tarwe ook voor rogge en gerst opgaat, en of het met erwten hetzelfde gaat, en hoe de ondergrond moet zijn om dit te laten gebeuren. zodat we hier dezelfde proef kunnen nemen.

Als iemand een of ander werk over een bepaald onderwerp aan het schrijven is, zou ik het graag weten.

Ik heb het ¹⁹boek tegen Fludd aan de heer [Philips van] Vegelin gegeven om het meteen aan u door te sturen; ik denk dat u het nu wel zult hebben ontvangen.

Als de heer Pell of een andere vriend van u aan het probleem van de slagkracht heeft gewerkt, vraag ik u mij de oplossing ervan mee te delen. Bijvoorbeeld, gesteld dat een slag van een hamer die 10 pond weegt een stukje ijzer van deze vorm (■) platslaat op een aambeeld, zo plat als een dubbeltje, of wanneer die een steen 2 duim in de grond doet verdwijnen, hoeveel moet de hamer of een ander voorwerp van ijzer dan zwaarder zijn om hetzelfde te bereiken zonder te slaan. U zou mij een groot genoegen doen met de oplossing van deze vraag, die ik de moeilijkste van allemaal vind.

¹⁶. Benedetto Castelli, 'Discorso sopra la calamità' (pas in 1833 uitgegeven).

¹⁷. Samuel Ward, *Magnetis reductorium theologicum tropologicum* (Londen 1639).

¹⁸. Robert Fludd, *Philosophia Moysaïca* (Gouda 1638).

¹⁹. Jean Durelle, *Effigies contracta Roberti Fludd* (Lyon: Guillaume Baudry, 1636).

MARIN MERSENNE (PARIJS)
AAN ANDRÉ RIVET (DEN HAAG)
28 FEBRUARI 1640
2320A

Samenvatting: Mersenne schrijft aan Rivet over verschillende theologische boek. Hij heeft al, op verzoek van Johan Godschalk van Schurman aan haar zuster Anna Maria verschillende muziekbladen toegestuurd.

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Hs. Bibl. Publ. Lat. 275, fols. 44-45: brief (dubbelvel, abc | d; 15x22 cm; autograaf).

Vroegere uitgave: Waard 9, nr. 826, pp. 140-145: volledig.

Namen: Jean-Louis Guez de Balzac; Jean de Beaugrand; Marin Cureau de la Chambre; René Descartes; Jean d’Espagne; Jean Goulu; Constantijn Huygens; François de la Mothe le Vayer; Jean de Launoy; Johannes Macovius; Frédéric Rivet; Anna Maria van Schurman; Johan Godschalk van Schurman; Pierre Séguier; Jan Janszoon Stampioen; Gisbertus Voetius.

Plaats: Leiden.

Titels: *Corollaire au Petit discours* (La Mothe 1637); *Les caractères des passions* (Cureau, 1640); *Discours de la méthode* (Descartes 1637); *Instructio præparatoria* (Rivet 1636); *Instruction préparatoire* (Rivet 1634); *De l’instruction de Monseigneur le Dauphin* (La Mothe 1640).

Glossarium: caractère (muziekknoot); chanter (zingen); tremblement (versiering); musique (muziek).

Transcriptie

A Monsieur

Monsieur Rivet, Professeur en theologie,

à La Haye.

Monsieur,

J’ay en fin achevé de lire vostre instruction à la Cène, laquelle j’ay vu que vous aviez faite en François par l’appendix. Il y a de fort bonnes choses et de bien véritables dedans, dont nous convenons. Je ne vous dis rien des choses où nous sommes en différent, mais je vous marqueray seulement quelques fautes d’impression que j’ay apperçues en lisant, afin que vous les faciez oster à la 2e impression:

page 11, l. 20 *frangabat* — *frangebat*

pag. 47, l. 18 *accedat* — *accendat*

page 51, l. 19 *praeserim* — *praesertim*

page 53, l. 4 *nemo* — *neminem*.

Je ne vous dis pas qu’il n’y en ayt d’autres ; ce seroit merveille que ces gens ignorans dont nous dependons, n’eussent manqué que si peu. Je vous diray seulement en général que si la passion ne s’estoit point meslée si avant, puisque vous avouez que l’on ne peut apporter trop de respect à la communion, et que tous les mystères divines sont adorables, il eust esté aysé de laisser certaines pensées libres aux uns et aux autres, suivant la lumière d’en haut et la bonne conscience d’un chacun. Et ainsy ne seroit aucune scission en l’Église de Dieu, laquelle il peut reunir quand il luy plaîra, affin que ni les uns ni les autres nous ne soyons point en opprobre du Christianisme, que je voy tellement alambiqué par les détours des Sociniens, que, n’estoit que je sçay que Dieu n’est que trop puissant et trop sage pour rompre les desseins de tous les mortels qui s’eslèveront contre sa volonté, je craindrois qu’ils nous dépouillassent entierement de religion.

Lisant vostre Homilie *de Questu magno*, dans laquelle nous convenons tous unanimement, et laquelle je voy, ce me semble, pratiquée par les bons religieux qui ne respirent que le ciel, je treuve page 145, l. 2, *compare* pour *comparare*. Je n’y trouve que cela, si ce n’est qu’il seroit, ce semble, mieux, p. 161, l. 21, *virī fratresque*.

Vous aurez sans doute maintenant reçu la grande seconde lettre de Mr. de Launoy, et vu le livre du Sr. Espagne sur le mesme sujet que le vostre, dont je seray bien ayse de sçavoir vostre jugement, car il prend le sacrement du corps et sang un peu d’un autre biais qu’à l’ordinaire.

J’espère que Mr. Huygens vous fera participant de la lecture d’un beau livre que je luy envoyai pour l’instruction du Dauphin. Lorsque vous l’aurez leu, vous me ferez plaisir de m’en faire sçavoir vostre avis, qui doit estre de grand poids en ce sujet, puisque vous avez passé par un semblable gouvernement. Le mesme qui a fait cette *Instruction du Dauphin* in-4°, a aussi fait in-8° un traité de l’immortalité de l’âme fort gentil; peut-estre que je l’envoyray aussi à Mr. Huygens, affin que vous le voyiez. J’ay dit à vostre cadet qu’avant son partement pour l’Angleterre, il vous envoie ce livre de l’instruction, ce qu’il m’a promis, affin qu’il soit en vostre entière disposition sans besoin d’emprunt. Il s’en vient aussi de publier un autre de mesme grandeur qui traite des caractères des passions humaines avec une grande dextérité et justesse; l’auteur est Mr. de la Chambre, médecin de Mr. le Chancelier.

Voyla, Monsieur, ce que je vous peux mander pour le présent dans les confusions des guerres où il semble qu’on aille encore plus que jamais, et dont je crains bien l’orage, si le bon Dieu ne le détourne, lequel je prie de vous conserver en bonne sante et suis tousjours

vostre très-humble serviteur
Mersenne M.

Ce 28 février 1640.

Je ne sçay si Mr. des Cartes fait maintenant imprimer à Leyde ses responce, comme vous m’escriviez dernièrement qu’il y devoit aller, car il y a longtemps que je n’ay reçu de ses lettres. Nous avons icy un mathematicien qui fait bien la guerre à son livre et qui promet dans une 30 ou quarantaine de lettres à divers amis de l’¹accommoder encore mieux que le P. Goulu n’a fait le Sr. Balzac en siennes. Mais je croy que Mr. de Cartes ne demeurera pas muet quand cela se publiera, et qu’il sçaura bien parer aux coups.

J’ay desja leu plusieurs choses des thèses de Mr. Voetius, lequel je trouve sçavant et exact; quand je les auray toutes leues, je luy en escriray. Mais je ne trouve pas que Monsr. Macovius aille de mesme pas en siennes.

Vous pouvez assurer Mademoiselle de Schurman que je luy prépare quelque chose de bon pour la méthode de bien chanter, suivant ce que Mr. son frère m’en a requis, outre la fueille que je luy ay envoyée par l’entremise de Mr. Huygens, où j’ay marqué les lieux où la voix doit faire les tremblements. Je luy ay aussi envoyé de nouvelle Musique écrite en de nouveaux caractères par une jeune damoiselle qui escrit fort bien. Je croy que Mr. de Zullichem luy aura maintenant envoyé le tout, ce que vous sçavez s’il vous plaist, affin que j’en sois averti, et que le soin que je prends pour cela ne soit pas inutile.

Je ne sçay si cette Lune, où nous sommes de nouveau, vous tourmente aussi fort que nous avec ses pluyes, vents et froids, de sorte que nous voicy au commencement de Mars encore dans l’hyver.

Ayant trouvé l’une des plus belles thèses de nos bacheliers, soit pour les caractères, soit pour le Latin, et lequel est censé le plus habile de sa licence, je vous l’envoie pour aprez l’avoir leue en faire part à Mr. Voetius. J’approuve bien plus vostre façon de les faire in 4° en livres, avec les preuves et les *praenotanda* requis, mais j’ay beau leur dire; il n’y a pas moyen de leur faire changer leur vieille routine.

Si le différent de vos deux mathematiciens est vidé, vous m’apprendrez qui a gagné, et en quoy il consistoit, c’est à dire ce qui s’est trouvé faux, qui fust assuré pour vray.

Si davanture vostre fils ne vous envoie pas l’instruction du Dauphin, celui que j’envoyée à Mr. Huygens sera pour vous deux, et vous m’en direz, s’il vous plaist, vostre sentiment.

¹. Aldus Waard. Misschien bedoeld “incommoder” of staat dat er?

Vertaling

An het heer [André] Rivet, hoogleraar in de theologie,

in Den Haag

Mijnheer,

Eindelijk heb ik uw ²instructie voor het avondmaal uitgelezen; in de Appendix heb ik gezien dat u ook een ³Franse versie hebt gemaakt. Er staan heel goede dingen in en veel waarachtigheden, waarover wij het eens zijn. Ik zeg niets over de zaken waarover wij van mening verschillen; ik zal slechts enkele drukfouten signaleren die ik bij het lezen heb bemerkt, zodat u ze kunt laten verbeteren in de tweede druk:

blz. 11, r. 20: frangabat — frangebat

blz. 47, r. 18: accedat — accendat

blz. 51, r. 19: præserim — præsertim

blz. 53, r. 4: nemo — neminem

Ik zeg niet dat er geen andere zijn. Het zou een wonder zijn als deze onwetenden, van wie wij afhankelijk zijn, slechts zo weinig fouten hadden gemaakt. Ik zeg u slechts in het algemeen, dat het, als de hartstocht zich er niet zo sterk in had gemengd, want u bekent dat men niet genoeg eerbied voor de communie kan hebben en dat alle goddelijk mysteries aanbeden moeten worden, gemakkelijk was geweest bepaalde ongebonden gedachten over het een en het ander weg te laten, in navolging van de verlichting van omhoog en het goede geweten van eenieder. En zo zou er geen enkele splijting in de kerk van God zijn geweest, die hij nog kan teniet doen, als het Hem behaagt, zodat noch de een noch de ander het Christendom beschaamt, hetgeen ik zo overduidelijk zie in de dwaalwegen van de Socinianen dat, ware het niet dat ik weet dat God alleen maar te machtig en te wijs is om de plannen neer te slaan van alle stervelingen die zich tegen zijn wil verheffen, ik zou vrezen dat ze ons geheel en al van elke godsdienst ontdoen.

Uw ⁴preek over *Quæstus est magnus* lezende, waarin wij geheel eensgezind zijn, en die, naar ik zie, wordt gepraktiseerd door die goede gelovigen die alleen maar de hemel inademen, vind ik op blz. 145, r. 2, *compare* in plaats van *comparare*. Dat is alles wat ik vind, behalve dat het mij beter schijnt dat de op blz. 161, r. 21, staat “*viri fratresque*.”

U zult zonder twijfel al de tweede grote ⁵brief van de heer [Jean] de Launoy hebben ontvangen, en het ⁶boek van de heer [Jean d’]Espagne hebben ontvangen over hetzelfde onderwerp als het uwe, waarover ik heel graag uw oordeel zou willen weten, want hij vat het sacrament van het lichaam en van het bloed op een iets andere manier op als gewoonlijk.

Ik hoop dat de heer [Constantijn] Huygens u deelgenoot zal maken van de lezing van het mooie ⁷boek dat ik hem heb gezonden voor de opvoeding van de ⁸prins. Als u het hebt gelezen, zult u mij een groot plezier doen door mij uw mening te laten weten, die veel gewicht moet hebben bij dit onderwerp, aangezien u een vergelijkbare opvoeding hebt doorgemaakt. Dezelfde ⁹persoon die deze instructie voor de kroonprins in-

². André Rivet, *Instructio præparatoria accessuris ad sacram Domini mensam* (Amsterdam, 1636)

³. André Rivet, *Instruction préparatoire pour participer dignement à la Sainte-Cène du Seigneur* (Leiden, 1634).

⁴. Preek over 1 Timotheus 6:6 (*Quæstus est magnus pietas, cum animo suo sorte contento*) [De vroomheid is een groot gewin, als zij met tevredenheid over het lot gepaard gaat], als Appendix bij Rivets *Instructio*.

⁵. Launoy aan Rivet, februari 1640? (verloren?).

⁶. Jean d’Espagne, *Les erreurs populaires* (Den Haag, 1639).

⁷. [François de la Mothe la Vayer], *De l’instruction de Monseigneur le Dauphin* (Parijs, 1640).

⁸. Willem II.

⁹. La Mothe le Vayer.

quarto heeft geschreven, heeft nu een heel aardig ¹⁰tractaat over de onsterfelijkheid van de ziel in-octavo geschreven. Misschien zend ik die ook aan de heer Huygens, zodat u het boek kan zien. Ik heb aan uw jongste zoon gezegd dat hij u voordat hij naar Engeland vertrok het boek over de instructie moest sturen, hetgeen hij mee heeft beloofd, zodat het boek u volledig ter beschikking staat en u het niet hoeft te lenen. Er is zojuist nog een ¹¹boek uitgegeven in hetzelfde formaat, dat handelt over de karakters van de menselijke hartstochten en is geschreven met grote handigheid en rechtvaardigheid. De schrijver is de heer [Marin Cureau] de la Chambre, geneesheer van mijnheer de ¹²kanselier.

Ziedaar, mijnheer, wat ik u nu kan sturen, in de verwarring van de oorlogen waarin men zich, naar het mijn schijnt, meer dan ooit begeeft, en waarvan ik de stormen vrees, als de goede God die niet ombuigt, Wien ik ook bid u te behouden in goede gezondheid, en ik ben altijd

uw nederige dienaar
[Marin] Mersenne, miniem

Parijs, 28 februari 1640

Ik weet niet of de heer [René] Descartes al in Leiden zijn antwoorden laat drukken, zoals u mij laatst schreef dat hij moest doen, want het is lang geleden dat ik een brief van hem ontving. Wij hebben hier een ¹³wiskundige die heftig strijdt tegen zijn ¹⁴boek en die in dertig of veertig brieven aan verschillende vrienden belooft hem nog meer lastig te vallen dan pater [Jean] Goulu in de zijne de heer [Jean-Louis Guez de] Balzac. Maar ik geloof dat de heer Descartes niet zal zwijgen als dat wordt uitgegeven, en dat hij deze aanvallen wel zal kunnen pareren.

Ik heb al verschillende delen uit de ¹⁵dissertaties van de heer [Gisbertus] Voetius gelezen, die ik geleerd en precies vind. Wanneer ik ze allemaal heb gelezen, zal ik hem erover schrijven. Maar ik vind niet dat dat voor die van de heer [Johannes] Macovius geldt.

U kunt mejuffrouw [Anna Maria] van Schurman verzekeren dat ik iets goeds voor haar in de maak heb wat betreft de methode om goed te leren zingen, naar aanleiding van wat haar ¹⁶broer mij heeft gevraagd, behalve het blad dat ik hem heb gezonden door tussenkomst van de heer Huygens, waar ik de plaatsen heb gemarkeerd waar men trillers moet maken. Ik heb hem ook nieuwe muziek gezonden, die geschreven is met nieuwe tekens door een jonge dame die heel mooi kan schrijven. Ik geloof dat de heer Huygens haar nu alles gezonden zal hebben, hetgeen u moet vragen alstublieft, zodat ik ervan op de hoogte wordt gesteld en de moeite die ik ervoor heb gedaan niet voor niets is geweest.

Ik weet niet of deze Maan, die wij nu weer hebben, u even heftig belaagt als ons met zijn regen, wind en koude, zodat wij hier aan het begin van maart nog winter hebben.

Ik heb een van de mooiste dissertaties gevonden van onze baccalaureaten, zowel vanwege het schrift als vanwege het Latijn, waarvan de schrijver het beste oordeel heeft gekregen. Ik stuur u hem toe zodat u hem naar lezing door kunt geven aan de heer Voetius. Ik ben zeer ingenomen met uw gewoonte om ze als boekjes in-quarte te laten drukken, met de bewijzen en de benodigde voorbemerkingen, maar ik heb hier mooi praten. Er is [hier] geen middel om hun oude gewoonte te doen veranderen.

Als het verschil van mening tussen de twee ¹⁷wiskundigen bij u is opgelost, moet u mij schrijven wij er heeft gewonnen en waar het om ging, dat wil zeggen wat fout is bevonden en wat voor goed is gehouden.

¹⁰. François la Mothe le Vayer, *Corollaire au Petit discours de l'immortalité de l'âme* (Parijs 1637; in-octavo), vervolg op *Petit discours de l'immortalité de l'âme* (Parijs, 1637; in-folio).

¹¹. Marin Cureau de la Chambre, *Les caractères des passions* (Parijs, 1640; in-quarto).

¹². Pierre Séguier.

¹³. Jean de Beaugrand.

¹⁴. René Descartes, *Discours de la méthode* (Leiden, 1637).

¹⁵. Dat wil zeggen, de dissertaties die onder zijn leiding werden verdedigd.

¹⁶. Johan Godschalk van Schurman.

¹⁷. René Descartes en Jan Janszoon Stampioen.

Als uw zoon u niet de instruction voor de kroonprins heeft gezondern, is het exemplaar dat ik aan de heer Huygens heb gezonden voor u allebei, en moet mij, alstublieft, uw gevoelen meedelen.

RENÉ DESCARTES (SANTPOORT)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)
12 MAART 1640
2325A

Antwoord op Huygens' brief van 8 maart 1640 (Roth 1926, nr. 52, pp. 128-129= Adam 3R, pp. 744-745; Adam&Milhaud 4, nr. 235, p. 34).

Samenvatting: Descartes schrijft over verschillende zaken, zoals de wonderverhalen van Mersenne, de lenzenslijper Beaune en de kwestie rond Stampioen. Hij heeft gehoord dat Huygens onlangs in Haarlem is geweest en wil Huygens' mening over Bans klavecimbel horen.

Over een direct antwoord door Huygens is niets bekend. Huygens' eerstvolgende schrijven aan Descartes dateert van 29 april 1640 (Roth 1926, nr. 44, p. 132 = Adam 3R, pp. 748, Adam&Milhaud 4, nr. **, p. 53).

Primaire bron: Parijs, Bibl. Nat., Ms. Fr. Nouv. Acq. 23084, fols. 106-107: brief (dubbelvel, 20x30cm, abc | -; autograaf).

Vroegere uitgaven: Roth 1926, nr. 53, pp. 129-131: volledig.

— Waard 9, nr. 838, pp. 201-202: onvolledig (<Monsieur, Il faut que ... un sujet trop indigne,>).

— Adam 3R, pp. 745-747 = Roth 1926.

— Adam&Milhaud 4, nr. 237, pp. 43-44: volledig.

Namen: Joan Albert Ban; Florimond de Beaune; Christus; Marin Mersenne; Pierre Petit; Sint Dionysius; Sint Laurens; Sint Stephanus; Jan Janszoon Stampioen.

Plaatsen: Basse-Bretagne; Blois; China; Haarlem; Keulen; Meurs; Saint-Paul-de-Léon.

Glossarium: épinette (klavecimbel).

Transcriptie

Monsieur,

Il faut que je vous avoue que les prières à contre tems et hors de saison, que je me trouvoy dernièrement engagé à vous faire, m'avoient laissé je ne sçay quelle honte sur le visage qu'il me sembloit ne pouvoir chasser qu'en vous escrivant de quelque autre matière, de quoy je souhaitois tous les jours l'occasion, et je veux du bien au Père Mercenne de ce qu'il me l'a maintenant donnée.

La fille dont il vous a escrit n'est autre chose qu'une imitatrice de celle de Meurs qui faignoit ne manger point, et d'une autre des quartiers de Cologne, qui portoit sur son cors les marques de toutes les playes de Jésus Christ. Car on dit que celle-cy, qui est à Saint-Paul-de Léon en Basse-Bretagne, n'a point mangé depuis cinq ans, et qu'elle ressent tous les jours les douleurs des martyrs dont on célèbre les festes, de quoy on void les marques sur elle, en sorte qu'au jour de Saint-Estienne sa chair paroist toute meurtrie de coups de pierre, au jour de Saint-Laurent elle semble estre grillée, au jour de Saint-Denis on voit un cercle rouge autour de son col comme si sa teste avoit esté coupée, et ainsy du reste. On en dit encore plusieurs autres extravagances, mais je croy que celles-cy suffisent pour vous obliger à n'en rien croire. Outre que je connois celuy que le Père Mercenne allègue |b| pour son auteur, et je le juge si digne de foy que s'il m'avoit dit que ceux de la Chine ont communement deux yeux comme nous, je croyrois que la Chine est un pays où il n'y a que des borgnes ou des cyclopes. Mais le bon Père Mercenne est si curieux et si ayse d'entendre quelque merveille qu'il escoutte favorablement tous ceux qui luy en content.

Au reste il m'a mandé que le Conseiller de Blois qui avoit entrepris les lunettes, et qui est sans doute le plus capable de tous ceux qui s'en sont meslez, s'est fort blessé à une main en y travaillant, en sorte qu'il ne pourra continuer de long tems, ce qui signifie, ce me semble, en langue Française, qu'il n'en a pu venir à bout. Vous pensez peut-estre que j'en sois triste? Et je vous jure que tout au contraire je veux tirer de la vanité de ce que la main des meilleurs ouvriers ne peut atteindre où mon raisonnement est parvenu.

Je ne vous mande plus rien de St[ampioen], car c'est un sujet trop indigne, et les venteries et menteries dont il continue à tascher d'abuser le monde sont si grossières et impertinentes que j'ay honte d'avoir aydé à

les découvrir, et croy qu'on luy a fait trop d'honneur de l'appeler fourbe, à cause que c'est un nom qui tesmoigne quelque esprit, au lieu qu'il n'a rien que de l'impudence pour soutenir ses faussetez.

J'ay appris que vous |c| estiez dernièrement à Harlem, où j'eusse volé si je l'eusse pu sçavoir assez à tems, affin d'apprendre de vous si Monsieur Bannius se flate ou bien s'il y a quelque chose d'extrordinaire en son épinette, et affin de vous pouvoir dire de vive que je suis avec passion,

Monsieur,

vostre très-humble et très-obéissant serviteur
Descartes.

De Santporte, ce 12 Mars 1640.

Vertaling

Mijnheer,

Ik moet bekennen dat de vragen die ik u laatst te ongelegener tijd ¹voorlegde mij hebben achtergelaten met een of andere schaamte op het gezicht, die naar het mij scheen slechts verdreven kon worden door u over iets anders te schrijven, waartoe ik elke dag de gelegenheid afwachtte. En ik ben pater [Marin] Mersenne er dankbaar voor dat hij mij die nu heeft gegeven.

Het meisje waarover hij u heeft ²geschreven is slechts een navolger van dat van Meurs, dat voorgaf helemaal niet te eten, en van een ander uit de buurt van Keulen, dat op haar lichaam de tekenen van alle wonden van Jezus Christus droeg. Want men zegt dat dit meisje, te Saint-Paul-de-Léon in Basse-Bretagne, gedurende vijf jaar niets heeft gegeten en dat zij elke dag de pijn voelt van de martelaren wier feest men viert, waarvan men ook de tekenen ziet, zodat op de dag van Sint Stephanus haar stoel door stenen gebeukt lijkt te zijn, op de dag van Sint Laurentius zij geroosterd lijkt, op de dag van Sint Denis men een rode ring rond haar nek ziet alsof zij onthoofd is, enzovoorts. Er worden nog verschillende andere uitzonderlijkheden gerapporteerd, maar ik geloof dat de al genoemde voldoende zijn om u te verplichten er niets van te geloven. Bovendien ken ik ³degene die pater Mersenne als zijn zegsman vermeldt, en ik acht hem zo geloofwaardig dat, als hij mij had gezegd dat de Chinezen net als wij meestal twee ogen hadden, ik zou denken dat China een land is met slechts blinden en eenogigen. Maar de goede pater Mersenne is zo verzet op het horen van wonderen, dat hij een gewillig oor heeft voor een ieder die hem er een vertelt.

Verder heeft hij mij verteld dat de ⁴raadsman uit Blois die lenzen slijpt en die zonder twijfel de beste in dit vak is, ernstig gewond is geraakt aan een van zijn handen tijdens deze bezigheid, zodat hij voor een lange tijd er niet aan zal kunnen werken, hetgeen naar mijn mening in gewoon Frans betekent dat hij er niet uit heeft kunnen komen. U denkt misschien dat ik daar bedroefd om ben? Ik bezweer u integendeel dat ik er prat op ga dat de hand van de beste werklieden niet kan klaarspelen wat ik met mijn redeneringen heb bereikt.

Ik schrijf u niets meer over [Jan Janszoon] Stampioen, want die is de moeite niet waard, en het gepoch en gelieg waarmee hij de wereld wil bedriegen zijn zo belachelijk en ongepast dat ik mij ervoor schaam die mede te hebben ontmaskerd, en ik geloof dat men hem te veel eer doet hem een bedrieger te noemen, omdat die betiteling nog een zeker verstand veronderstelt, in plaats waarvan hij slechts zijn onbeschaamheid heeft om zijn verkeerde voorstellingen mee te ondersteunen.

1. Waarschijnlijk een verwijzing naar Descartes' brief aan Huygens van 3 januari 1640 (Roth 1926, nr. 50, pp. 120-126), waarop Huygens op 8 januari 1640 kort antwoordde (Roth 1926, nr. 51, pp. 127-128).

2. Mersenne aan Huygens, 25? februari 1640 (verloren). Mersenne schreef op diezelfde dag aan Rivet en haalt daarin (andere) waarnemingen van Pierre Petit uit Bretagne aan (Waard 9, nr. 825, pp. 134-135).

3. Pierre Petit.

4. Florimond de Beaune.

Ik heb vernomen dat u onlangs in ⁵Haarlem bent geweest, waarheen ik mij zou hebben gespoed als ik het op tijd had geweten, om van u te vernemen of de heer [Joan Albert] Ban zichzelf vleit of dat er werkelijk iets bijzonders is aan zijn klavecimbel, en om u in eigen persoon te verzekeren dat ik met toewijding ben,

mijnheer,

uw nederige en gehoorzame dienaar
Descartes.

Santpoort, 12 maart 1640.

5. Huygens had op 15/16 februari 1640 te Haarlem overnacht, op doorreis naar Amsterdam, naar het beroemde samenzijn met Hooft, Barlæus, Tesselschade en anderen.

JERONIMUS VAN SOMEREN [DEN HAAG]
AAN [CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)]
ONGEDATEERD
2326

Samenvatting: Van Someren stuurt Huygens een luit terug, die hij heeft laten repareren.

Over een antwoord van Huygens is niets bekend.

Datering: De brief is ongedateerd en voor de datering ervan bestaat geen enkele aanwijzing. Worp heeft de brief bij voorjaar 1640 geplaatst, omdat Huygens' zoons Constantijn jr. en Christiaan toen les van Van Someren kregen. Maar er is in feite geen enkele reden om een verband tussen deze lessen en deze brief te veronderstellen. In afwachting van eventuele verdere aanwijzingen laten we de brief op de door Worp gekozen plaats staan.

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug 37: brief (enkelvel, 19x26cm, a | -; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2326, p. 14: volledig.

Glossarium: deksel (bovenblad [van luit]); kuestodi (kist); luyt (luit); spaen (spaan [van luit]).

Transcriptie

Menheer,

Ick hebbe volgens de ordere van Uwe Ed. de luyt wederom laeten vermaecken, so veel als doenlick was. Se was derlick gestelt: het deksel afgenomen sinde, was alles beschimmelt, ja ten dele verrot, also dat men heeft moeten een nuiwe bant van binnen achter inde luyt maecken, daer alle de spaenen op rusten. De reden van dit ongeval is dat de luyt so lange in de kuestodi besloeten is geweest. Een luyt moet in schoen weder nit geschloten, maer verlicht werden. In vochtich weder wederom opgesloten. Ick hoepe dat het met de luyt nu wel ghaen sal. Sal ondertusschen bliven,

Menheer,

Uwe Ed. dinnaer
J. van Someren.

Vertaling

Mijnheer,

Ik heb, volgens uw opdracht, de luit weer laten repareren, zoveel als doenlijk was. Het was deerlijk gesteld met het instrument. Toen het bovenblad was weggenomen, bleek alles beschimmeld, ja, zelfs ten dele verrot, zodat men een nieuwe band van binnen achter in de luit heeft moeten maken, waar al de spanen op rusten. De reden van deze schade is, dat de luit te lang in de kist opgesloten is geweest. Een luit moet bij mooi weer niet opgeborgen, maar gelucht worden, om bij vochtige weersomstandigheden weer te worden opgeborgen. Ik hoop dat het met de luit nu goed zal gaan. Ondertussen verblijf ik,

mijnheer,

uw dienaar
Jeronimus van Someren.

MARIN MERSENNE [PARIJS]
AAN THÉODORE HAACK [LONDEN]
20 MAART 1640
2330A

Antwoord op een (verloren gegane?) brief van Haack van rond 15 maart?

Samenvatting: Mersenne deelt Haack allerlei wetenschappelijk nieuws mee. Hij schrijft onder meer over het *Geigenklavier* (of archiviola) in bezit van koning Karel I van Engeland, over de muzieknotatie van Le Maire en over Doni's *Compendio*.

Een antwoord van Haack is niet bekend. Mersenne schreef opnieuw op (vermoedelijk) 12 mei 1640.

Primaire bron: Scheffield, Univ. Libr., Hartlib Papers 18/2, fols. 20r-21r: afschrift na ontvangst (Hartlib?).

Vroegere uitgave: Waard 11, nr. 839bis, pp. 405-410: volledig.

Namen: Gerolamo Cardano; Giovanni Battista Doni; Cornelis Drebbel; Robert Fludd; Pierre Hubault; Marcus Marci de Kronland; Jean le Maire; Plinius; Giambattista della Porta; Jean Rey; Philips Ernst Vegelin van Claerbergen; Samuel Ward; Thomas White.

Plaatsen: Bazas; Moravië; Napels.

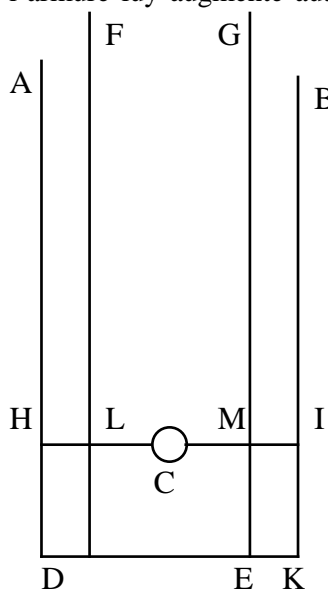
Titels: *Annotazioni sopra il compendio* (Doni 1640); *Compendio del trattato* (Doni 1635); *Effigies contracta* (Durelle 1636); *Essay pour les coniques* (Pascal 1640); *Essays ... sur la recherche* (Rey 1630); *Magnetis reductorium* (Ward 1639); *Philosophia Moysaïca* (Fludd 1638); *Tractatus de naturâ elementorum* (Drebbel 1621).

Glossarium: accord (accoord); archet (strijkstok); chanter (zingen); caractère (noot); composition (het componeren); espinette à viole (archiviola); fa; instrument (muziekinstrument); la; lettre (nootletter); ligne (lijn); ma (mi); mi; musique (muziek); note (noot); partie (partij); partition (partituur); ra (re); re; sa (sol); sol; ta (ut); ut; voix (stem); za (si).

Transcriptie

Lettre de M. Mersenne a T. H. du 20 Mars 1640.

Monsieur, je croy que vous recevrez bien tost le Traitté des Coniques, lequel je vous promettois par ma dernière, et semblablement mon livre de musique de Monsieur Dony, où vous verrez de son escriture. Je suis aussi prest de vous envoyer ma petite pierre pour la faire armer a votre façon. Il pèse une once et demie presque, et tire presque pesant un quart d'once, de sorte qu'il ne tire, que la 6me partie de sa pesanteur. Si l'armure luy augmente autant sa force, comme elle a fait à celuy, qui tire 18 fois plus pesant, qu'il n'est estant désarmé, il tirera bien pesant.

Ce que vous me proposez du Gentilhomme de Moravie, est fort aysé. Car soit le tuyau, par où monte l'eau AH, BI, & soit le cuir DH, IK. pourveu que les branches passent par le fond HI, en tel le façon qu'elle descendent au fond DE, où elles seront fortement attachées, et quelles soient si justement ez trous E et M, hors de tuyau, que l'eau ne s'en aille point par ses trous, les verges ou branches F, L, D; G, M, E tireront le fond DK en C, soupapes et feront entrer l'eau dans le tuyau, comme celles dehors le tuyau. Mais, outre qu'il est difficile que ses branches bouchent l'eau les trous L et M, si justement, que l'eau n'y passe point, puis qu'elles sont aussi bonnes par dehors, à quel propos de se tourmenter sans sujet, et sans utilite. Et ces branches sont aussi à couvert, parce que sur le puis on fait un tois, et si l'on veut, line maisonnette, qui ferme à clef, de peur qu'on ne gaste rien.

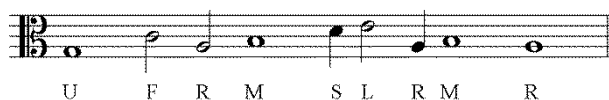
Pour le perpetuel mouvement, il y a icy un Italien, qui apres y avoir travaillé 40 ans, enfin depuis un an ou 2 en est dit-il sur sa vie, venu a bout.

Nous en devons bien tost voir l'essay de 8 pieds de long et de 4 de large, et il doit estre si fort, et si violent, qu'on aura bien du mal a l'empescher.

Pour ce que vous dites de l'espinnette à viole en Allemagne, elle alloit avec des roues, et non avec un archet. Quand vous verrez celle du Sérénissime Roy d'Angleterre, vous serez ravy de contentement. Un ange ne peut, ce me semble, procéder plus simplement et gentiment, et tout homme, qui verra cet instrument le confessera tel que je vous le dis. L'inventeur se nomme Pierre Hubault.

Quand nous verrons ce que promet Monsieur Le Maire depuis 5 ou 6 ans, nous le croirons, à sçavoir son idiome, que tous liront et entendront, sa manière d'enseigner en un an la manière de traduire les 3 langues, Latin, Grec et Hebreux et | 21b | convertir en François ou autre langue tous les livres des 3 susdites langues: L'art des longitudes tant sur terre, que sur mer etc.

Vous aurez peu voir les caractères de sa musique, par le moyen de Monsieur Veglin. Ce ne sont que les premières lettres de *ut, re, mi, fa* etc., qui portent les mesmes, comme si au lieu de *ut, fa, re, mi, sol, la, re, mi, re*, j'escrirois

Ce que cecy a de commode, est que chaque partie ne contient, qu'une ligne, et partant la composition ¹en partition est plus aysée, parce qu'on void les 4. lettres de chaque accord fort proches. Mais je luy maintiens avec plusieurs autres, qu'elle n'est pas si aysée à chanter, comme les notes ordinaires, qui par le haut et bas aident l'imagination et la voix. Il y a un de mes amis, qui a trouvé des caractères bien plus agréables, qui sans aucune déformité portent les mesmes. Je vous les mettray en vous priant de ne les publier, ni enseigner à personne, parce que je luy ay promis le secret jusqu'à ce, qu'il le vueille escloire ce qu'il ne fera pourtant jamais à mon advis. Néanmoins il vaut mieux que je vous achève la méthode de Monsieur Le Maire, et l'autre sera pour une autre fois, afin de ne brouiller pas tant de chases ensemble.

1.	ta	ra	ma	fa	sa	la	za	ta
2.	ut	re	mi	fa	sol	la	za	ut

Il fait donc, dis-je, la 1re ligne au lieu de la 2e, mais tout ...

Je ne vois pas grande finesse en tout cela.

J'ay veu le *Compendium* de physique de Cornèle Drebel, mais cela ne mérite pas la reputation, qu'il avoit, estant fort plat.

Pour le bateau de dessous l'eau, je croy que l'on en petit faire, sans se servir d'aucun tuyau dessus pour respirer l'air, pouvant estre renouvelle d'une autre façon.

Pour le livre, que vous recevez contre Flud, si on le r'imprime en vostre quartier, il ne faut point de préface à personne. Il ²suffira de mettre *Anteloquium ad Lectorem*. Néanmoins, si cela arrivoit, je serois bien ayse d'en estre adverti, parce que j'y metteroie quelques remarques de ma façon, touchant son dernier livre *Physica Mosaica*. | 22r |

Vous verrez le *Compendium* de Monsieur Doni, vous et vos amis, tout à loisir, et il est prest de faire encore imprimer quelque Traitté de cette matière, dont il m'a envoyé le tiltre, que je vous communiqueray, si vous le desirez.

Le livre de l'estain calciné, que j'espère vous envoyer lire, quand l'auteur me l'aura envoye de ³Bazas, nous a trompez jusque à present. Car depuis peu de jours, ayant fait calciner 4 onces d'estain, et autant de plomb, ils se sont trouvez de mesme ⁴poind devant et après, le seul plomb sur les 4 onces ayant seulement pesé de plus tine demie dragme, sur quoy mesme je m'imagine que la ballance ou quelque autre chose a manquée. Car puisque le fer tout enflamé ne pèse point plus, que tout froid, ni le corps mort d'un animal que

1. <et>.

2. <servira>.

3. <Bazare>.

4. <point>.

le vif, que nous avons expérimenté justement, pourquoy le plomb ou l'estain calciné etc. peseroit-il plus? J'ay honte de tant de mensonges, qui nous préoccupent l'esprit si fort. Et si l'on me vouloit seconder et ayder, je purgerois Pline, Cardan, Baptista Porta et tous les autres de toutes les faussetés qui s'y trouvent.

Je n'avois point ouy parler de cet auteur de Naples, ni de son dessein, qui est fort vague, et qui nous apprendra fort peu de choses à mon advis. Il vaudroit mieux se bien acquitter d'un seul de ses traictez et tiltres, que d'embrasser trop pour ne contenter personne.

Si vous pouviez avoir appris de la Dioptrique de Monsieur White, je la verrois volontiers; mais on tient, qu'il est si retenu et particulier, qu'il ne communique rien.

Pour le disque solaire, qui monstre le soufflement du vent, il faut tout fermer comme vous dites.

J'ay receu le livre et la figure de la pierre de Monsieur Ward, que vous m'aviez desja escrit peser 3 livres et tirer 21 livres de fer estant armée. Il met luy en son livre, si bien me souvient, 22 livres.

Je vous remercie bien humblement de cela et de l'etuy avec les lunettes, que m'a apporté Monsieur Veglin, mary de ne pouvoir envoyer chose qui vous agrée, etc.

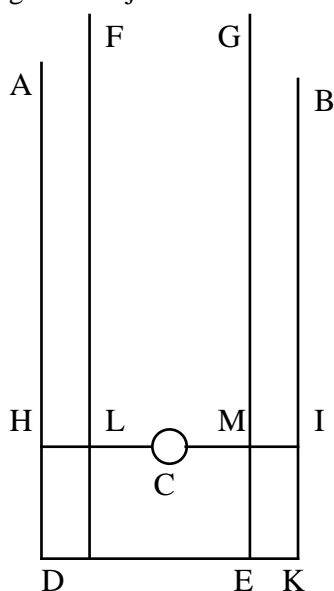
Vostre très-humble serviteur,
Frère Minime Mersenne

Vertaling

Brief van Marin Mersenne aan Theodoor Haack, 20 maart 1640.

Mijnheer,

Ik denk dat u spoedig de ⁵verhandeling over de kegelsneden, die ik u beloofde in mijn vorige brief. en evenzo mijn exemplaar van het ⁶boek over muziek van [Giovanni Battista] Doni, waarin u zijn handschrift zal zien. Ik sta ook op het punt om u mijn kleine [magneet]steen te sturen, om die te laten opladen op uw manier. Hij weegt bijna anderhalf ons, en kan bijna het een kwart ons aan gewicht optrekken, zodat hij slechts een zesde deel van zijn gewicht kan optrekken. Als het opladen zijn kracht vermeerdert, zoals is gebuert bij die welke 18 maal meer optrekt dan in ontladen toestand, zal hij heel wat optrekken.

Wat u mij vertelt over het ontwerp van de ⁷edelman uit Moravië is makkelijk te begrijpen. Want als AH en BI de buis is waardoor het water omhoog gaat, en DH en IK het leer, aangenomen dat de armen [FLD en GME] door het vlak HI lopen, op zo'n manier dat ze naar beneden gaan tot het vlak DE waar ze stevig aan verbonden zijn, en dat ze zo precies in de gaten L en M rond de buis passen dat er geen water door deze gaten gaat, de roeden of staven FLD en GME zullen het vlak DK naar C, het ventiel, optrekken en het water in de buis kan binnengaan, even goed als wanneer ze buiten de buis zouden zijn. Maar, behalve dat het moeilijk is dat deze roeden zo precies door de gaten L en M bewegen dat er geen water door heen gaat, terwijl ze even goed zijn aan de buitenkant, waartoe zich in bochten wringen zonder doel en zonder nut? En deze roeden worden ook afgedekt, want op de put maakt met een dak, en als wil een huisje dat op slot kan, uit angst iets kwijt te raken.

Wat betreft het perpetuum mobile is er hier een Italiaan die na veertig jaar werk er eindelijk in is geslaagd, zoals hij op zijn leven zweert. Wij zullen binnenkort zijn apparaat van 8 voet lang en 4 voet breed zien, dat zo sterk en heftig moet zijn dat men moeite heeft om het te stoppen.

⁵. Blaise Pascal, *Essay pour les coniques* (Parijs, 1640).

⁶. Giovanni Battista Doni, *Compendio del trattato* (Rome, 1635).

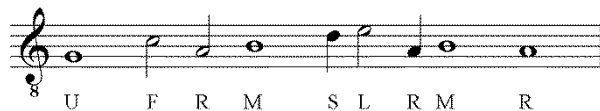
⁷. Volgens De Waard gaat het om Marcus Marci de Kronland (1595-1667), auteur van *De proportione motus* (1639).

Wat betreft het Duitse *Geigenklavier* dat u noemt: het gaat met wielen en niet met een strijkstok. Wanneer u het instrument van de koning van Engeland kunt zien, zult u heel ingenomen zijn: en engel kan het, naar het mij schijnt, niet simpeler en preciezer doen, en iederen die het instrument zal zien zal het met mij eens zijn. De uitvinder heet Pierre Hubault.

Wanneer wij zullen zien wat de heer [Jean] le Maire ons al vijf of zes jaar belooft, dan zullen wij het geloven, namelijk de taal die iedereen kan lezen en begrijpen, en zijn manier om te onderwijzen hoe men in één jaar kan leren vertalen uit drie talen, het Latijn, het Grieks en het Hebreeuws, en hoe alle boeken in die drie talen over te zetten in het Frans of een andere taal.

⁸De kunst van de lengtemeting zowel op land als op zee, enzovoorts.

U zult ook zijn ⁹muzieknoten hebben kunnen zien, door tussenkomst van de heer [Philips Ernst] Vegelin [van Claerbergen]. Het zijn slechts de eerste letters van [de lettergrepen] ut, re, mi, fa, enzovoorts, die hetzelfde weergeven, alsof ik in plaats van ut fa re mi sol la re mi re zou schrijven¹⁰

Wat hier handig aan is, is dat elke partij slechts één lijn beslaat, en daardoor is het componeren in partituur gemakkelijker, omdat men de vier letters van elk akkoord vlak bij elkaar ziet. Maar ik houd hem, met anderen, voor dat het minder makkelijk is om te zingen dan met de gewone noten, die door hoger en lager te staan het voorstellingsvermogen en de stem helpen. Een vriend van mij heeft heel goede nootletters uitgevonden die zonder enige vervorming hetzelfde weergeven. Ik zal ze u sturen, met het verzoek ze niet uit te geven en aan nemen te laten zijn, want ik heb mijn vriend geheimhouding beloofd totdat hij ze bekend wil maken, wat hij naar mijn mening nooit zal doen.

Het is echter beter dat ik de methode van de heer Le Maire afmaken, en de andere zal voor een andere keer zijn, om niet zoveel dingen door elkaar te halen.

1.	ta	ra	ma	fa	sa	la	za	ta
2.	ut	re	mi	fa	sol	la	za	ut

Hij schrijft dus de eerste regel in plaats van de tweede, maar alles [blijft verder hetzelfde].

Ik zie niet veel nut in dus alles.

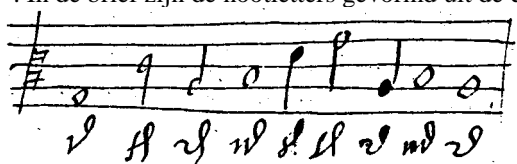
Ik heb de ¹¹samenvatting van de natuurkunde van Cornelis Drebbel gezien, maar dat verdient niet de naam die het heeft, omdat het nogal simpel is. Wat betreft de onderwaterboot: ik geloof dat men die wel kan maken zonder een buis om boven het water adem te halen, omdat de lucht wel op een andere manier kan worden ververst.

Wat betreft het ¹²boek tegen Fludd dat u ontvangt: als men het in Londen herdrukt, hoeft er geen opdracht aan iemand te worden toegevoegd. Het volstaat om een “Anteloquium ad Lectorem” (Voorwoord aan de lezer) in te voegen. Niettemin, als het gebeurt, zou ik graag op de hoogte worden gesteld, omdat ik dan enkele opmerkingen van mijn hand kan toevoegen, over zijn laatste boek, de ¹³*Philosophia Mosaïca*.

⁸. Het is niet duidelijk of deze zin als voorbeeld bij de vorige alinea hoort of een nieuw onderwerp aansnijdt, dat verder is afgebroken.

⁹. Het gaat om de zogenaamde *musique almérique*, een door Le Maire bedacht notatiesysteem.

¹⁰. In de brief zijn de nootletters gevormd uit de eerste letter plus een kringeltje:

¹¹. Cornelis Drebbel, *Tractatus de naturâ elementorum* (Frankfort, 1621, 1628).

¹². Jean Durelle (Eusebius de Sancto-Justo), *Effigies contracta Roberti Fludd* (Lyon: Guillaume Baudry, 1636).

¹³. Robert Fludd, *Philosophia Moysaïca* (Gouda 1638).

U en uw vrienden zullen alle tijd hebben om het *Compendio [del trattato]* van de heer [Giovanni Battista] Doni te bestuderen. Hij staat op het punt nog een ¹⁴werk over deze materie te publiceren, waarvan hij mij de titel heeft meegedeeld, die ik aan u zal doorgeven, als u dat wilt.

Het ¹⁵boek over het geoxydeerde tin dat ik u wil sturen om te lezen, wanneer de schrijver hij mij zal hebben gestuurd vanuit Bazas, heeft ons tot op heden teleurgesteld. Want na enkele dagen 4 ons tin te hebben verhit en evenveel lood, hebben wij vastgesteld dat ze hetzelfde gewicht hebben behouden. Alleen het lood woog op de vier ons 1 drachme meer, waarbij ik denk dat dat komt door de weegschaal of zoiets. Want als gloeiend heet ijzer niet meer weegt dan ijskoud ijzer, noch een dood lichaam van een dier meer dan een levend, wat wij proefondervindelijk hebben vastgesteld, waarom zouden lood en tin meer wegen na verhitting? Ik schaam mij voor zoveel hersenschimmen, die onze geest zo kunnen bezighouden. En als men mij zou willen steunen en helpen, zou ik Plinius, [Gerolamo] Cardano, [Giam]baptista [della] Porta en alle anderen zuiveren van alle onjuistheden die bij hen voorkomen.

Ik heb nog niets gehoord over uw schrijver uit Napels, noch over zijn ontwerp, dat zeer vaag is en dat ons mijns inziens zeer weinig leert. Het zou beter zijn zich te beperken tot slechts één van zijn verhandelingen en titels in plaats van te veel te willen en niemand tevreden te stellen.

Als u kennis heeft kunnen nemen van de *Dioptrique* van de heer [Thomas] White, zal ik die graag willen zien. Maar men zegt dat hij heel teruggetrokken en op zichzelf is, en dat hij niets naar buiten brengt.

Wat betreft de zonneshijf die het waaien van de wind laat zien: men moet alles sluiten, zoals u zegt.

Ik heb het ¹⁶boek en de afbeelding van de steen van de heer [Samuel] Ward ontvangen, die u mij reeds had beschreven als een steen van 3 pond die in geladen toestand 21 pond ijzer kan optrekken. In zijn boek zegt hij, als ik het goed heb, 22 pond. Ik dank u daar hartelijk voor en ook voor de hoed met de kijker, die de heer Vegelin mij heeft gebracht, die het jammer vond dat hij u niets naar uw zin kon zenden.

Uw nederige dienaar,
[Marin] Mersenne, broeder miniem.

¹⁴. Giovanni Battista Doni, *Annotazioni sopra il Compendio* (Rome, 1640).

¹⁵. Jean Rey, *Essays ... sur la recherche de la cause pour laquelle l'estain et le plomb augmente de poids quand on les calcine* (Bazas, 1630).

¹⁶. Samuel Ward, *Magnetis reductorium theologicum tropologicum* (Londen 1639).

CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)
AAN MARIN MERSENNE [PARIJS]
1 APRIL 1640
2335

Vermoedelijk het antwoord op een verloren gegane brief van Mersenne van 28 februari 1640.

Samenvatting: Huygens schrijft eerst over magneten en putten. Ban heeft Huygens drie dagen geleden opgezocht en hem beloofd spoedig een samenvatting van zijn boek over muziek te sturen.

Bijlagen: *Magneticall advertisements* (Barlowe 1616); *De sectore et radio* (Gunter 1623).

Waarschijnlijk verzonden samen met Huygens' brief aan Elia Diodati van dezelfde dag (Worp 4, nr. 2334, pp. 16-17) en die van Descartes aan Mersenne eveneens van dezelfde dag (Adam 3, nr. 186, pp. 45-56; Waard 9, nr. 849, pp. 262-269). Mersennes antwoord, mogelijk van 24 april 1640, is verloren gegaan. Huygens antwoordde dáárop op 3 juni 1640 (Worp 4, nr. 2387, pp. 37-38).

Primaire bron: Londen, Brit. Libr., Ms. Add. 16912, fols. 180r-181r: afschrift na ontvangst (Ismaël Bouilliaud). Fols. 180-183 (20x32cm) vormen een katern met twee brieven over putten, behalve de onderhavige ook die van Huygens aan Mersenne van 3 juni 1640 (Worp 3, nr. 2387, pp. 37-38).

Vroegere uitgaven: Land 1891, p. 229: fragment (<Monsieur Bannius ... soustiennent>).

— Worp 3, nr. 2335, pp. 17-18: volledig.

— Waard 9, nr. 848, pp. 257-261: volledig.

Namen: Joan Albert Ban; Nicolao Cabeo; William Gilbert; Simon Stevin.

Plaatsen: Amsterdam; Leiden.

Titels: 'Compendium musicæ' (Ban); 'Van de huysbou' (Stevin); *De magnete* (Gilbert 1600); *Philosophia magnetica* (Cabeo 1629).

Glossarium: air (lied); musique (muziek).

Transcriptie

Extrait des lettres de Monsieur Hugens, Secrétaire de Monsieur le Prince d'Orenges, du 1er Avril 1640, à La Haye, écrites au Père Marin Mersenne.

Pour les ayments, dont le miracle me touche tousjours plus que ces autres de plus bas alloy, j'en ay quelques médiocres, mais je ne me suis encore jamais résolu à mettre mille pistoles à l'achapt d'un fort bon, et j'en cognois un à Amsterdam, qui ne se pourroit avoir à moins, mais il est de vertu transcendente; s'il estoit à moy, je ne vous en refuserois pas la communication.

Le puits qui est à Amsterdam fut creusé en autant de jours que je vous ay marquées, à 3, 4, 5, 6, 7, 10, 12 pieds par jour, selon le fonds qu'on rencontroit plus ou moins pénétrable à la terrière, qui estoit pointue en bas et, à un démi-cercle de fer coupant, avoit une petite rets, qui à chaque tour recevoit la matière coupée, laquelle se tiroit en haut par de si petites quantités, et cependant vous voyés ce que peut *labor improbus*. La largeur de ce puits ne sert qu'à en tirer de l'eau par la pompe, et en rend tant qu'on veut, ne plus, ne moins qu'une fontaine. Tout le mystère consistoit en ce qu'on empeschoit que les bords ne se brisassent et comblassent le puits quand la terrière en sortoit, mais ce fut sans peine, et seulement en tenant le puits tousjours plein d'eau jusques au haut, car ce cylindre d'eau, remplissant continuellement l'ouverture, pressoit contre ses bords, ne plus ny moins que s'il eust esté de pierre, et cela à raison de sa pesanteur, provenant de sa hauteur au dessus de l'eau sousterraine, qui eust peu amener de la boue dans le creux, et, ores le trouvant tousjours plein, n'y pouvoit rien faire entrer. | 180v |

S'ensuit la merveilleuse diversité du terrain qui se trouva sous cette grande ville:

Terre à jardin	7	} pieds
Tourbière noire	9	
Argille molle	9	
Sable	8	

Terre	4	}
Argille	10	
Terre	4	

Somme	51	pieds
Sable sur lequel se pilotent les bastimens de la ville d'Amsterdam		
	10	}
Argille	2	
Sable blanc	4	
Terre seiche	5	
Morceaux de tourbe	1	
Sable	14	
Argille sablonneuse	3	
Sable meslé d'argille	5	
Sable et petites coquilles de mer	4	

Somme	99	pieds
Après ces 99 pieds suivoit un fond d'argille pure de		
	102	pieds
Sable où on cessa de travailler		
	31	pieds

Profondeur	232	pieds

qui surpassa lors la plus haute [tour] d'Amsterdam de 32 pieds. Pensés-vous pas que c'estoit chercher le chemin aux antipodes par abrégé?

Ce mestier, tant y a, est fort commun icy doresnavant, nommément à Amsterdam et Leyden, où il faut chercher les bonnes eaux plus bas qu'icy, et c'est cette seule remplisseure d'eau que Stevin (en des pièces de sa main |181r| qui n'ont point encores veu le jour et sont en mon pouvoir) oppose aux plus belles inventions de l'antiquité.

Monsieur Bannius me veid il y a trois jours et quoyque ce fust en assés de haste, à cause de mes occupations, j'aurois à vous entretenir fort de ses discours de musique, suivant lesquels jamais il n'a esté fait aucun bon air seulement, qui est un insolent paradoxe. Mais tout cela est trop long pour des lettres. Je ne cesse de le presser à nous donner son livre, que par advance il m'a promis en abrégé, capable de m'instruire, dict-il, de toutes ses intentions et des raisons qui les soustiennent.

Au mémoire cy-joint vous trouverés mes deux traictés anglois de l'aymant spécifiés; l'un et l'autre est escrit après Gilbertus, mais devant Cabeus, qui peut-estre toutesfois n'en aura point de cognoissance. Le 1er Avril. À La Haye.

Vertaling

Uittreksel uit de brief van de heer Huygens, secretaris van de prins van Oranje, van 1 april 1640, te Den Haag geschreven, aan pater Marin Mersenne.

Wat betreft de magneten, waarvan het wonder mij nog altijd meer treft dan die andere van geringer allooi: ik heb er enkele matige van, maar ik heb nog steeds niet kunnen besluiten tot het neerleggen van ¹duizend pistolen voor de aankoop van een zeer goede. Ik weet er ²één in Amsterdam, die niet voor minder te krijgen

¹. Een pistool was ongeveer f 8:10, zodat duizend pistolen het niet onaanzienlijke bedrag van f 8500 vormden.

². Kennelijk die welke in bezit was van Laurens Reael.

was, maar die van bijzondere sterkte is. Als die mijn eigendom was, zou ik niet weigeren het gebruik ervan met u te delen.

De ³put in Amsterdam werd in evenveel dagen gegraven als ik u heb ⁴geschreven, met 3, 4, 5, 6, 7, 10 [of] 12 voet per dag, al naar gelang de grondlaag die men tegenkwam beter of slechter doordringbaar was voor het graafwerktuig, dat puntig was aan de onderzijde, en aan een half-rond snij-ijzer een reservoirtje had dat bij elke omwenteling de losgemaakte grond opving, die in zeer kleine hoeveelheden naar boven werd gehaald, en onderwijl ziet u wat ^Lonverdrotten arbeid^J vermag. De breedte van de put dient slechts om het water eruit te pompen, zoveel als men wil, niet meer en niet minder dan een bron. Het hele geheim bestond hierin dat men verhinderde dat de wanden afbrokkelden en de put vulden als het graafwerktuig eruit werd gehaald, maar dat ging moeiteloos door alleen maar de put steeds tot boven toe met water gevuld te houden, want deze waterkolom, die voortdurend de opening vulde, oefende druk uit op de wanden, niet meer of minder dan als hij van steen was, en wel door zijn gewicht, als gevolg van zijn hoogte boven het grondwater, dat modder in de uitgraving had kunnen brengen, maar, doordat het deze van het begin af steeds gevuld vond, er niets in kon laten binnendringen.

Hieronder volgt de wonderbaarlijke verscheidenheid van de bodem die zich onder deze grote stad bevond:

tuinaarde	7	}	voet
laagveen	9		
zachte klei	9		
zand	8		
aarde	4		
klei	10		
aarde	4		

totaal	51		voet
zand, waarop de heipalen van de gebouwen van de stad Amsterdam rusten	10	}	voet
klei	2		
wit zand	4		
drijfzand	5		
brokken veen	1		
zand	14		
klei met zand (zavel)	3		
zand, gemengd met klei	5		
zand en kleine zeeschelpjes	4		

totaal	99		voet
Op deze 99 voet volgt een zuivere kleilaag van	102		voet
{En tenslotte} zand, waar men stopte met het werk	31		voet

[Totale] diepte	232		voet

³. Het gaat om de put op het terrein van het Oude-Mannen- en Vrouwenhuis, in 1605 gegraven.

⁴. Ik ga ervan uit dat de onderhavige brief een antwoord is op een brief van Mersenne van 28 februari 1640, die evenwel verloren is gegaan. (Op 28 februari schreef ook Diodati aan Huygens, welke brief - ook over natuurwetenschappelijke onderwerpen - door Huygens eveneens op 1 april werd beantwoord.) Huygens vorige brief zal dus van bijvoorbeeld december 1639 of januari 1640 zijn geweest; daarin heeft hij dus al over putten geschreven. Een mogelijkheid is 29 januari 1640; van deze dag dateert een brief van Rivet aan Mersenne (Waard 9, nr. 816, pp. 74-83) en een brief van Descartes aan Mersenne (Waard 9, nr. 817, pp. 84-96). Dan zou Huygens' veronderstelde brief van die dag een antwoord moeten zijn op een brief van Mersenne over putten. Dat zou er één kunnen zijn van 14 januari 1640, die dan samen met Mersennes brief aan Rivet (Waard 9, nr. 807, pp. 8-13) kan zijn verzonden.

hetgeen de hoogste ⁵toren van Amsterdam met 32 voet overtreft. Denkt u niet dat men op zoek was naar de tegenvoeters langs een kortere weg?

Deze werkmethode, zoveel is zeker, is hier sindsdien zeer gebruikelijk, vooral in Amsterdam en Leiden, waar men goed water nog dieper moet zoeken dan hier. Alleen al die vulling met water wordt door Stevin (in ⁶stukken van zijn hand die nog niet zijn uitgegeven en die ik in mijn bezit heb) op één lijn gesteld met de grootste uitvindingen van de oudheid.

De heer Ban heeft mij drie dagen geleden opgezocht en hoewel dat in haast gebeurde, vanwege mijn bezigheden, zou ik u beslist moeten onderhouden met zijn uiteenzettingen over de muziek, volgens welke er nog nooit één goed lied is gemaakt, wat een opmerkelijke paradox is. Maar dat alles zou te lang zijn voor een brief. Ik houd niet op bij hem erop aan te dringen dat hij ons zijn boek ter beschikking stelt, dat hij mij al eerder heeft beloofd in een korte ⁷versie af te leveren, volgens hem voldoende om mij op de hoogte stellen van al zijn bedoelingen en en de argumenten die deze ondersteunen.

Bij dit schrijven gevoegd vindt u de twee Engelse ⁸verhandelingen over de magneet die ik heb vermeld; beide zijn geschreven ná [William] ⁹Gilbert maar vóór [Nicolao] ¹⁰Cabeo, welke laatste er misschien in het geheel niet van op de hoogte zal zijn. 1 april 1640, Den Haag.

⁵. De toren van de in 1638 voltooide Westerkerk is 85 m hoog, ofwel ruim 250 voet, hetgeen meer is dan de diepte van de put. Misschien rekende Huygens de 'keizerskroon' niet mee.

⁶. Verwijst naar fragmenten van Stevins 'Van de huysbou,' te vinden in Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLVII, fols. 146r-148r. Een deel van het werk werd later door Stevins zoon Hendrik Stevin gepubliceerd in Simon Stevin, *Materia politica* (Leiden 1649), pp. 1-128, waarin over putten pp. 84-85 en 127-128. Zie Waard 8, pp. 260-261, en Charles van den Heuvel, *'De Huysbou': A reconstruction of an unfinished treatise on architecture, town planning and civil engineering by Simon Stevin* (Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2005), Appendix C, pp. 473-478.

⁷. Joan Albert Ban, 'Compendium musicae.'

⁸. Wellicht William Barlow, *Magneticall advertisements* (Londen: Timothy Barlow, 1616) en Edmund Gunter, *De sectore et radio* (Londen: William Jones, 1623).

⁹. William Gilbert, *De magnetie, magnetisque corporibus et de magno magnete tellure* (Londen 1600).

¹⁰. Nicolao Cabeo, *Philosophia magnetica* (Ferrara: Francisco Succhi, 1629).

CASPAR STRESO (DEN HAAG)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS [DEN HAAG]
20 APRIL 1640
2344

Naar aanleiding van een verzoek van Huygens om een oordeel te geven over zijn ‘Orgelgebruick.’

In de periode 1639-1640 schreef Huygens een pamflet ter ondersteuning van de begeleiding van de psalmen in de eredienst door het orgel, dat in 1641 door Bonaventura en Abraham Elsevier in Leiden zou worden gepubliceerd onder de titel *Gebruick of ongebruick van't orgel in de Kercken der Vereenighde Nederlanden*, kortweg het ‘Orgelgebruick’. Voordat Huygens het werkje naar de drukker bracht, liet hij het lezen door een aantal vrienden en kennissen. In eerste instantie benaderde Huygens twee Haagse predikanten, Caspar Streso en Eleazar Lootius. Daarna stuurde hij het manuscript naar Amsterdam, waar Pieter Corneliszoon Hooft, Caspar Barlaeus en Joachim van Wickevoort het konden lezen, terwijl ook René Descartes de tekst onder ogen kreeg.

Samenvatting: Streso heeft Huygens’ ‘Orgelgebruick’ gelezen en retourneert het handschrift. Hij looft de opzet, maar is het met sommige aspecten van de inhoud niet eens. Hij stuurt Huygens tevens notities (‘Notæ’) bij sommige passages, alsmede twee geschriften door hem vervaardigd die op de kwestie betrekking hebben.

Bijlagen: ‘Orgelgebruick’; ‘Notæ’ (Streso, met betrekking tot het ‘Orgelgebruick’, 1640); ‘De ceremoniis ecclesiasticis’ (Streso); ‘De philosophiæ verâ dispositione’ (Streso).

Over een antwoord van Huygens is niets bekend.

Primaire bronnen: Londen, Brit. Libr., Ms. Add. 22953, nr. 108, fol. 237: brief (enkelvel, 19,5x30,5cm, a|b; autograaf), zonder bijlagen.

— Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLVIII, fols. 668-669: bijlage (dubbelvel, 15x19cm, abcd, dwars beschreven; autograaf).

— *Responsa* 1641, pp. 3-5: brief; pp. 6-15: ‘Notæ.’

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2344, p. 21: volledig (naar *Responsa*).

Naam Bijlage: Richard Hooker.

Plaatsen: Leiden; Republiek (Verenigde Nederlanden).

Plaats Bijlage: Kloosterkerk (Den Haag).

Titels Bijlage: Nieuwe Testament; Psalm 136; Tien Geboden.

Glossarium: organum (orgel).

Glossarium Bijlage: cantare (zingen); cantatio (gezing); canticum (lied); cantio (lied); cantus (gezing); carmen (lied); musica (muziek); organa (orgel); plectrum (strijkstok); psalmus (psalm); pulsatio (spel); sonus (toon); vox (stem).

Transcriptie

¹Magnifico Domino

Domino de Zuilichem.

Magnifice Domine,

Perlegi scriptum de organo. Ipsemet retulisse et iudicium dixisse, nisi me valetudo læsa hâc tempestate arceret à plateis.

Dignum est istud thema consideratione doctorum, et synodos quoque nostras aliquoties habuit occupatas. Tractatio methodum habet elegantem, quosdam abusus rectè perstringens, quosdam usus rectè exigens, et

¹. *Responsa*: Zonder adres.

argumentis solidis singula suadens. Quâ parte theologiam et doctrinam de rebus adiaphoris propius concernit, videbatur im- | 4 | -petere quædam Reformationis essentialia. Exciderunt quædam notæ inter legendum natæ, sed carent decore et decoro calami et styli. Addo tamen, ut tester me legisse. Venia supplebit defectum.

Addo duo manuscripta, olim, cum Leidæ otiarer, composita, quorum alterum, de ceremoniis ecclesiasticis, argumenta suppeditat, cur ecclesiasticum illum organi usum, de quo in fine scripti agitur, improbem. Alterum, de philosophiæ verâ dispositione, rationes reddit, cur aliquid aliud in finem istum obtinendum introductum cupiam, præsertim cap. 5, 20, 21, etc. Rogo quam humanissimè ut Magnificentia Tua utrumque manuscriptum dato otio percurrat et iudicium suum mihi aperiat.

Deum oro quam | 5 | maximè ut omnibus qui ad clavum Reipublicæ sedent infundat talem sollicitudinem circa ea quæ Ecclesiæ dedecori et scandalo sunt.

Magnificentiæ Tuæ humillissimus
Casparus Streso.

²Hagæ, 20 Aprilis 1640. | 6 |

Bijlage

[1.] Nota bene. Camerspelen hebben noch yet stichtelijc uyt de H. ³geschiedenissen verthoont. Respondeo: Sacrorum profana eloquutio et repræsentatio longè profanior est quam profanus sonus sine mente in loco sacro.

[2.] Nota bene. Alia est convivii, alia musicæ voluptas. Illa loco sacro non convenit, hæc convenit. Ratio: quia conviviorum voluptas corporea est, et non solum cibis, sed colloquiis ac debacchationibus constat, in quibus præcipuè residet quod contra ædificationem est. ⁴Musicæ autem voluptas, sacra, aut saltem non profana carmina sonando, ad mentis elevationem suo modo pertinet; saltem, si non pertinet ad istam ⁵ ἔσχημοσύνην καὶ τάξιν 1 Cor. 14. v. 40, quod facile do, non est | 7 | tamen contra eam. In templis multa sunt et fiunt quæ nec ecclesiastica nec profana sunt, sed civilia, quæ propter eximium loci usum atque scopum non facile introduxerim; ita propter ἀδιαφορίαν non facile ejecerim introducta et inoleta. Nam consuetudines sine necessitate impetere nec laudem meretur, nec invidiam et censuram effugit. Impuri carminis repræsentatio meritò ex templis ejicitur.

[3.] Nota bene. Mos sepeliendi in templis ex superstitione ortus est, credo. At potuisset etiam sine superstitione oriri, sicut nunc sine superstitione usurpatur. Sepelimus in templo, non ut in loco sanctiore, sed ut in loco honoratiore. Honoris, non religionis est in templis sepeliri. Fateor non esse ex usu, | 8 | sed sine superstitione esse contendo, et non valere argumentum ab origine desumptum. | 668v |

[4.] Nota bene. Quorundam dictorum Græca vel Latina citatio intellectum imperitorum videtur impeditura. Forte præstaret, contextum totum facere Belgicum, et siquid elegantia est in Græcis vel Latinis in margine scribere.

[5.] Nota bene. ⁶[Non] approbo quod musica cum voce et corde conjuncta directè pertineat ad laudem Dei; ⁷sed quod cum voce conjuncta adfectus cordis cieat, et cor voci jungat, atque ita indirectè laudes Dei operetur.

[6.] Nota bene. Licitus est usus ecclesiasticus, sed usus civilis illicitus ideò non est; modo abusus arceatur. | 9 |

[7.] Nota bene. Si ad cultum et devotionem adhibenda est musica, non parum in eo situm videtur, ut artifex sit bonus Christianus. Non perinde est, sive histrio in aulâ, pontificiusve in templo, sive vir honestus et pius plectrum gerat in sacris canticis. Admonitio inserenda.

². Responsa: <Hagæ-Comitis>.

³. Responsa: <gheschiedenissen>.

⁴. Responsa: niet onderstreept.

⁵. 1 Cor. 14:40: Πάντα ἔσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν.

⁶. In KA XLVIII <Non> ontbreekt, in de Responsa is het vanwege de context terecht toegevoegd.

⁷. Responsa: niet onderstreept.

[8.] Nota bene. Utut templi Judaici musica merè ceremonialis non fuerit et Judæis peculiaris, tamen non fuit adiaphora, sed ex mandato per Prophetas instituta, ab Apostolis nec usurpata nec commendata, et in spirituali infantiâ veterum fundata, vitæ æternæ gaudia et Novi Testamenti abundantiam spiritualem sacramentaliter ex instituto repræsentans, ideoque non in synagogis, quod sciam, sed in solo | 10 | templo usitata. ⁸Apud nos, si quis est in sacris organorum locus et usus, inter adiaphora censendus est, nec ullo modo sacramentalis putandus. | 669r |

[9.] Nota bene. Hookeri pietas apud pios Anglos non multum celebratur, sed potius desideratur. Utut ⁹hoc loco vera dixit, non videtur ideò pro pio celebrandus.

[10.] Nota bene. De tabulis quibus verbum Dei aureis literis est inscriptum. Non videtur offendiculum, cujus quidem mentio hoc scripto digna. Non enim omnia vana sunt, quæ præter ornamentum nullum usum habent. Vanitas non tam entis quam mentis affectio est, et in eo constitit, quod mens hominis ad magnos fines assequendos inania adhibet media, iisque multum tribuit. | 11 |

[11.] Nota bene. Lustratio militum in Templo nostro Cœnobiali non est quod prætextu necessitatis excusetur. Non ita organorum sine cantu et mente pulsatio huic loco inconueniens est, atque militum lustratio. Etsi utraque res civilis est, tamen utriusque non est eadem ratio. Nam 1. Organa ob ecclesiasticum usum in templis constituta, non possunt civilem usum alibi quam in templis præstare. 2. Organorum auditus est res ita civilis, ut ab Ecclesiasticis nullâ specificâ contrarietate differat, sicut occupationes civiles. Nam sicut quies et recreatio ac deambulatio à sacro die non est aliena, ita nec à sacro loco.

[12.] Nota bene. Admonitio de cantatione Decalogi nititur falso funda- | 12 | -mento, quasi ¹⁰videlicet omnes Psalmi cantandi in ecclesia non sint, nisi preces quæ ad Deum dicuntur. Falsum hoc. Psalmi omnes in Ecclesiâ sunt cantati, sed Psalmorum magna est differentia. Aliis Deus invocatur vel laudatur; aliis Ecclesia docetur et excitatur; aliis pii sibi ipsis loquuntur. Materia cantionum latior est quam precum. Præterea in illis ipsis Psalmis quibus Propheta cor ad Deum dirigit directè, sæpè digreditur ad animam vel Ecclesiam. Si licet cantare historias Ps. 136 et passim, cur non præcepta? Non cantamus ea Deo, sed nobis. Hinc, sicut cum inter legendum, | 668v | ita cum inter cantandum devotio deficit, minus peccatum est quam cum inter precandum. | 13 |

[13.] Nota bene. Anglorum musica in templis extra tempus concionum periculosè laudatur:

¹¹1. Quia censuram quam cantus Romanus hic accipit ob mixturam nugarum, non minus meretur.

¹²2. Quia nititur fundamento bonæ intentionis sine mandato, quo omnes Romanæ traditiones palliantur. Remedia sacra et ecclesiastica instituere ad fallendum otium otiosorum scriptura non instituit, nec sine scripturâ instituere licet. Scriptura instituit sanctas congregationes, in quibus verbum annuncietur, sacramenta administrentur, Deus invocetur, et sacra sanctè cantentur. Ecclesia non licet, ex bonâ intentione, erigere talia exercitia, quibus hominibus otiosis et sine intentione ædi- | 14 | -ficationis deambulantibus ¹³objiciamus aliquid sacrum, quo fortè ædificentur. Histriones huic fundamento comœdias superstruunt, et quidem, uti puto, non meliori jure, sed tamen minus absurdo prætextu. Nam dari in Rebuspublicis benè constitutis talia exercitia, quibus otiosi recreationem quærentes ab inhonestis divertantur ad honesta, utillissimum est, modò non ¹⁴sint sacra sed civilia. Sacra enim devotionem requirunt, et sine devotione, quæ in laudatis Anglicanis rara, saltem fortuita est, profanantur. Civilia autem devotionem fortuitam ferunt sine macula, et ex defectu devotionis nullam contrahunt profanationem. Utinam nostris otiosis pro histrionum nugacibus, et impuris theatris, obji- | 15 | -cerentur civilia historiarum et naturæ artiumque delectabiliorum •6D@" JZD4", etiamsi eidem fini ¹⁵[†] apta adjungeretur, quantumvis in templo, si locus alius deficeret.

⁸. Responsa: niet onderstreept.

⁹. Responsa: niet onderstreept.

¹⁰. Responsa: <verò> als lezing van de abbreviatie <v3>.

¹¹. Responsa: <I.>.

¹². Responsa: <II.>.

¹³. Responsa: <objicimus>.

¹⁴. Responsa: <sint> ontbreekt.

¹⁵. In de Responsa is hier het teken <†> geplaatst.

Summa: Rite distinguendum est inter civilia, ecclesiastica, et profana: sacra ¹⁶et profana nunquam coëunt, sacra et civilia interdum.

Vertaling

Aan de edele heer van Zuilichem.

Edele heer,

Ik heb uw ¹⁷geschrift over het orgel gelezen. ¹⁸Ik zou het wel zelf hebben teruggebracht en mijn oordeel hebben gegeven, als mijn gezondheid, ondermijnd door het slechte weer, mij niet had verhinderd de straat op te gaan.

Het onderwerp is de belangstelling der geleerden waard, en het is ook op onze synodes enkele keren aan de orde geweest. De verhandeling heeft een goede opzet, omdat het enkele misbruiken terecht bestrijdt en enkele goede gebruiken terecht wil bevorderen, en dit alles met solide argumenten. Maar waar het meer specifiek de theologie betreft en de leer van de indifferente zaken, leek het mij in strijd te zijn met enkele wezenlijke opvattingen van de Reformatie. Ik heb enkele tijdens het lezen opwellende gedachten neergeschreven, die echter een goede uitwerking en afwerking wat betreft schrift en stijl missen. Ik voeg ze toch bij, om te laten zien dat ik het boek heb gelezen. Vergiffenis zal het gebrek goedmaken.

Ik voeg twee teksten in handschrift bij die ik indertijd in Leiden heb vervaardigd. Eén ervan handelt over de kerkelijke ceremoniën en voert argumenten aan waarom ik het kerkelijk gebruik van het orgel, waarover aan het eind van uw werk wordt geschreven, afkeur. Het ¹⁹andere handelt over de ware indeling van de filosofie en geeft redenen waarom ik wil dat om dat doel te bereiken iets anders moet worden ingevoerd, vooral in de hoofdstukken 5, 20, 21, enzovoorts. Ik vraag u beleefd of u beide manuscripten te gelegener tijd eens wilt doorlezen en mij dan uw ²⁰oordeel laat blijken.

Ik bid God met aandrang dat hij allen die aan het roer van de Republiek staan inspireert tot een dergelijke bezorgdheid omtrent alles wat de kerk onteert en te schande maakt.

Uw nederige
Caspar Streso.

Den Haag, 20 april 1640.

Bijlage

²¹[NB 1.] ‘Kamerspelen hebben nog iets stichtelijks uit de heilige geschiedenissen vertoond’. Ik antwoord: De wereldse verwoording en voorstelling van heilige zaken is veel wereldser dan de wereldlijke klank zonder gedachte in een gewijde ruimte.

²²NB [2]. Er is verschil tussen het genot van een maaltijd en dat van muziek. Het eerste past niet een gewijde plaats, het laatste wel. Reden: omdat het genot aan maaltijden lichamenlijk is, en niet alleen uit

¹⁶. KA XLVIII: <et profana: sacra et profana> en <et civilia interdum> niet meer leesbaar door slijtage.

¹⁷. ‘Orgelgebruyck.’

¹⁸. Uit deze zin kan men afleiden dat Huygens het manuscript van zijn ‘Orgelgebruyck’ persoonlijk aan Streso is komen overhandigen.

¹⁹. Misschien is bedoeld het geschrift dat later is gepubliceerd als *Dissertatio de usu philosophiæ inter Christianos* (Den Haag 1656).

²⁰. Over een dergelijke beoordeling door Huygens is niets bekend.

²¹. Zie *Orgelgebruyck*, p. 25.

²². Zie *Orgelgebruyck*, p. 26.

voedsel bestaat, maar ook uit gesprekken en drinkgelagen waarin veel plaatsvindt dat tegen de stichting ingaat. Het genot van muziek echter draagt, door geestelijke, of althans niet-wereldlijke liederen te laten klinken, op zijn manier bij tot de verheffing van de geest; het is tenminste, als het al niet valt onder die ²³ *betamelijkheid en goede orde* [waarvan sprake is in] 1 Cor. 14:40 (wat ik gaarne aanneem), dan daarmee in elk geval niet strijdig. Want in de kerk is veel en gebeurt veel dat noch kerkelijk, noch wereldlijk is, maar burgerlijk, wat ik vanwege het bijzondere gebruik en doel van die plaats niet zo gauw zou invoeren, maar eenmaal ingevoerd en ingeburgerd vanwege het indifferente karakter niet zo gauw zou stopzetten. Want gewoontes aanvallen zonder noodzaak verdient noch lof, noch ontkomt het aan naijver en kritiek. De uitvoering van onkiese liederen wordt terecht uit de kerk geweerd.

²⁴NB [3]. Het gebruik om in de kerk te begraven is, geloof ik, uit bijgeloof ontstaan. Maar het had ook zonder bijgeloof kunnen ontstaan, zoals het nu zonder bijgeloof wordt gepraktiseerd. Wij begraven in de kerk niet vanwege de heiligheid maar vanwege de eer van de plaats. Het is een kwestie van eer en niet van godsdienst om in de kerk te worden begraven. Ik geef toe dat het geen nut heeft, maar houd staande dat het geen kwestie van bijgeloof is, en dat het argument, ontleend aan het ontstaan, niet opgaat.

NB 4. Het in het Grieks en Latijn citeren van bepaalde uitspraken lijkt mij een hindernis te kunnen zijn voor het begrip bij hen die deze talen niet beheersen. Misschien was het beter de hoofdttekst geheel Nederlands te houden, en als er iets is wat in het Grieks of Latijn fraai wordt uitgedrukt, dat in de marge te plaatsen.

²⁵NB 5. Ik ben het er niet mee eens dat muziek, verbonden met de stem en het hart, direct bijdraagt tot de lof Gods; maar wel dat [muziek] die met de stem is verbonden de gemoedstoestanden van het hart in beweging brengt, en [aldus] het hart met de stem verbindt, en zo indirect de lof Gods bewerkstelligt.

NB 6. Het kerkelijk gebruik is toegestaan, maar daarom is het burgerlijk gebruik nog niet verboden; alleen misbruik moet worden vermeden.

NB 7. Als de muziek moet worden aangewend voor de godsdienstoefening en de vroomheid, dan is mij er niet weinig aan gelegen dat de kunstenaar een goede ²⁶Christen is. Het is niet hetzelfde wanneer een toneelspeler aan het hof of een katholiek in de kerk dan wel een eerbaar en vroom man de leiding heeft bij het heilige gezang. Een waarschuwing dient te worden ingevoegd.

NB 8. Hoe ook de muziek van de Joodse tempel niet louter ceremonieel was, en [niet] eigen aan de Joden, toch was ze niet indifferent, maar bij mandaat ingesteld door de profeten, door de apostelen noch overgenomen, noch aanbevolen en vastgelegd in de geestelijke kindertijd van de oudvaderen, die op sacramentele wijze de vreugden van het eeuwige leven en de geestelijke overvloed van het Nieuwe Verbond uitbeelden, en daarom niet in de synagogen, voorzover ik weet, maar alleen in de tempel gebruikt. Bij ons moet dat, als er bij de diensten al plaats of toepassing voor het orgel is, onder de indifferente zaken worden gerekend, en op geen enkele wijze voor sacramenteel worden gehouden.

²⁷NB 9. De vroomheid van [Richard] Hooker wordt bij de vrome Engelsen niet zeer hoog geacht, maar wordt eerder gemist. En al zegt hij op deze plaats ware zaken, ik vind daarom nog niet dat hij als vrome in het zonnetje moet worden gezet.

NB 10. Over de panelen waarop het woord Gods met gouden letters is geschreven. Dit schijnt geen belediging, die in dit geschrift vermelding verdient. Niet immers is alles ijdel, wat behalve als versiering geen nut heeft. De ijdelheid is niet zozeer een aandoening van het voorwerp maar van de geest, en bestaat daarin dat de geest van de mens om grote doeleinden te bereiken ijdele middelen toepast en daaraan veel waarde hecht.

²⁸NB 11. De inspectie van soldaten in onze Kloosterkerk is niet iets wat onder het voorwendsel van noodzakelijkheid kan worden verontschuldigd. Het bespelen van het orgel zonder zang en inhoud is voor

²³. 1 Cor. 14:40: Laat alles betamelijk en in goede orde geschieden.

²⁴. Zie Orgelgebruyck, pp. 16-18.

²⁵. Zie Orgelgebruyck, pp. 56-63.

²⁶. Zeker doelt Streso hier op het gegeven dat vele organisten aan Calvinistische stadskerken zelf katholiek waren. Pieter de Vois, organist van de Jacobskerk te Den Haag, was ook katholiek.

²⁷. Zie Orgelgebruyck, pp. 88-89.

²⁸. Zie Orgelgebruyck, pp. 23-24.

deze plaats niet op dezelfde wijze ongepast als de inspectie van de soldaten. Hoewel beide burgerlijke aangelegenheden zijn, is de grondslag niet dezelfde. Want ten eerste kunnen orgels, in de kerken geplaatst voor kerkelijk gebruik, het burgerlijk gebruik niet ergens anders dienen dan in de kerken. En ten tweede is het luisteren naar een orgel op zodanige wijze een burgerlijke zaak dat het door geen specifieke tegenstrijdigheid van kerkelijke zaken verschilt, net zoals burgerlijke bezigheden. Want zoals rust en ontspanning en rondwandelen niet ongepast zijn op een heilige dag, zijn zij dat ook niet op een heilige plaats.

²⁹NB 12. De waarschuwing over het zingen van de Tien Geboden is gebaseerd op een verkeerde grond, alsof niet alle psalmen in de kerk mogen worden gezongen, tenzij zij gebeden tot God zijn. Dit is onjuist. Alle psalmen kunnen in de kerk worden gezongen, maar tussen de psalmen bestaat groot onderscheid. In sommige wordt God aangeroepen of geprezen; in andere wordt de kerk onderwezen of vermaand, in weer andere spreken de gelovigen tot zichzelf. Het onderwerp van de gezangen is ruimer dan dat van gebeden. Bovendien richt de ³⁰profeet in juist die psalmen waarin hij zijn hart direkt tot God richt vaak ook het woord tot de ziel of de kerk. Als we de geschiedenissen van Psalm 136 en andere mogen zingen, waarom dan niet de voorschriften? Wij zingen die niet voor God, maar voor ons. Vandaar dat wanneer onder het zingen evenals onder het lezen de devotie ontbreekt, minder wordt gezondigd dan wanneer dit gebeurt onder het bidden.

³¹NB 13. Het is niet zonder gevaar het gebruik van de muziek door de Engelsen in de kerk buiten de preektijden aan te prijzen:

1. Omdat dat niet minder de veroordeling verdient dan die het Roomse gezang hier krijgt vanwege alle zinloze bijkomstigheden.

2. Omdat het steunt op het fundament van de goede bedoeling zonder een mandaat, wat een kenmerk is van alle Roomse tradities. De Schrift beveelt niet geestelijke en kerkelijke remedies in te stellen om een einde te maken aan de ledigheid der ledigen, noch mag men dat zonder de Schrift doen. De Schrift heeft heilige bijeenkomsten ingesteld, waarin het woord wordt verkondigd, de sacramenten worden toegediend, God wordt aangeroepen, en gewijde teksten vroom worden gezongen. Het is de kerk niet toegestaan om uit goede bedoeling zodanige oefeningen in te stellen waarmee wij niets uitvoerende en zonder het doel van stichting rondlopende mensen iets heiligs opdringen, om ze daarmee misschien te stichten. Toneelspelers bouwen op dit fundament hun komedies, en dat wel niet met beter recht, maar althans met een minder onzinnig voorwendsel. Want in goed georganiseerde gemeenschappen is het bestaan van dergelijke oefeningen, waardoor ledigen die het vermaak zoeken van het oneerbare tot het eerbare worden gebracht, zeer nuttig, mits ze niet geestelijk, maar wereldlijk zijn. Het heilige vraagt immers devotie, en zonder die devotie, die bij de geprezen Engelsen zeldzaam is, of hoogstens toevallig, wordt het geestelijke geprofaneerd. Wereldlijke zaken verdragen een toevallige devotie zonder smet, en het ontbreken van devotie leidt niet tot profanatie. O, mochten aan onze ledigen in plaats van de onzinnige en scabreuze voorstellingen van de toneelspelers maar burgerlijke ^Luiteenzettingen^J worden voorgezet, over de geschiedenis, de natuur en de schone kunsten, ook al zou tot hetzelfde doel een geschikt [[†]] worden toegevoegd, desnoods in de kerk, als een andere plaats daarvoor zou ontbreken. Samengevat: Terecht moet men onderscheid maken tussen burgerlijke, gewijde en profane zaken. De gewijde en profane zaken kunnen nooit samengaan, gewijde en burgerlijke van tijd tot tijd wel.

²⁹. Zie Orgelgebruyck, pp. 132-136.

³⁰. David.

³¹. Zie Orgelgebruyck, pp. 139-140.

CONSTANTIJN HUYGENS [DEN HAAG]
AAN ELEAZAR LOOTIUS [DEN HAAG]
27 APRIL 1640
2351

Samenvatting: Huygens vraagt Lootius om diens oordeel over zijn 'Orgelgebruyck'.

Bijlage: 'Orgelgebruyck'.

Door Lootius beantwoord op 18 juni 1640 (2411).

Primaire bron: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLVIII, fol. 574r: ontwerp (autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2351, p. 23: volledig.

Naam: Augustinus.

Transcriptie

Lotio.

27 Aprilis 1640.

Reverende Domine,

Dissertatiunculam de re ecclesiasticâ, nescio quo successu, proposito certè bono et pio, à me nuper exaratam, iudicio tuo submittendam duxi. Quæso mihi eâdem libertate censor sis, quâ scriptorem egi, in argumento non meæ ditionis, nisi quod bono Ecclesiæ et Reipublicæ nati sumus omnes boni. Equidem ista congessi ¹'in mediis occupationum mearum acervis,' ut Augustini verbum erat. Quod an quid veniæ mereatur, tu vide et me ama,

vir reverende,

tuum
C.H.

Si tantum vacas, ut ante discessum nostrum hæc percurras, valdè me devinxeris.

Vertaling

Aan Lootius.

27 april 1640.

Eerwaarde heer,

Ik heb gemeend u een kleine ²verhandeling over een kerkelijke aangelegenheid te moeten voorleggen, die door mij - ik weet niet met welk gevolg, maar zeker met goede en vrome bedoelingen - onlangs is neergeschreven. Ik vraag u mij een censor te zijn met dezelfde vrijmoedigheid als waarmee ik als schrijver mijn werk heb gedaan, over een onderwerp dat niet mijn terrein is, behalve dan dat wij als alle goeden

¹ Augustinus, *Epistolæ*, LV (olim CXIX), 1, 1: 'Et quamvis in mediis acervis occupationum mearum, hanc feci præcipuam, ut ad ea quæ interrogasti responderem tibi.'

² 'Orgelgebruyck.'

geboren zijn voor het welzijn van Kerk en Staat. Ik heb het samengesteld ³‘temidden van de stapels van mijn bezigheden,’ zoals het woord van Augustinus luidde. Of het op enige toegeeflijkheid aanspraak mag maken, moet u zelf maar zien, en denk aan mij als,

waarde heer,

uw
Constantijn Huygens.

Als u voldoende tijd zou hebben om dit geschrift vóór ons ⁴vertrek door te nemen, zou u mij zeer verplichten.

³ Augustinus, *Epistolæ* LV (vroeger CXIX), 1, 1: ‘En hoewel *temidden van de stapels van mijn bezigheden*, heb ik deze brief geschreven om u vooral te antwoorden betreffende dat waarover u mijn mening vroeg.’

⁴ Huygens zou nog geen twee weken later, op 8 mei 1640, Den Haag verlaten voor de zomerveldtocht. Lootius’ antwoord zou echter op zich laten wachten tot veel later, 18 juni (2411).

ANTHONIE DE HUYBERT (LEIDEN)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG)
29 APRIL 1640
2354

Samenvatting: De Huybert zendt Huygens een exemplaar van zijn psalmberijming.

Bijlage: *De Psalmen des Propheeten Davids* (De Huybert 1624).

Primaire bron: De brief is in Leiden (zoals Worp opgeeft) niet te vinden?

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2354: p. 24: samenvatting.

Namen: Charlotte Troget.

Transcriptie

Worps samenvatting: “Gaarne voldoe ik aan uw verlangen, om u mijne psalmvertaling te laten zien. Gij hebt het nu anders druk genoeg met de voorbereidingem voor den veldtocht. Het zal mij aangenaam zijn, als gij mijn werk eens wilt doorkijken. Mijne vrouw [Charlotte Troget], die ziek is, laat u groeten. Leyden, 29 Aprilis 1640.”

Vertaling

JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)
AAN [CONSTANTIJN HUYGENS (DEN HAAG | MALDEGEM)]
19 MEI 1640
2370

Samenvatting: Ban schrijft dat hij via Huygens en Van Campen op 5 mei de door Mersenne opgestuurde verzen [*Me veux-tu voir mourir*] heeft ontvangen, die hij nog diezelfde dag van muziek heeft voorzien. Hoewel hij die direct daarna via Van Campen naar Huygens had gestuurd, heeft hij van Post vernomen dat Huygens nog niets had ontvangen. Hij stuurt nu opnieuw zijn compositie naar Huygens, tezamen met een versierde versie. Hij spreekt met trots over zijn werk, in de mening dat hij de volmaakte, enig mogelijke toonzetting heeft gerealiseerd, en rekent dan ook op Huygens' bescherming tegen zijn Franse opponenten.

Bijlagen: *Me veux-tu voir mourir* (Ban 1640); *Me veux-tu voir mourir* (Ban 1640; versierde versie).

Vermoedelijk verstuurd samen met Pieter Posts brief aan Huygens van 19 mei 1640 (verloren; zie Lunsingh 1987, p. 48). Huygens moet deze brieven in het leger te Maldegem hebben ontvangen. Door Huygens beantwoord op 26 juni 1640 (2422).

Deze brief is de eerste die deel uitmaakt van de zogenaamde Ban-Boësset-controverse. Mersenne had, geprikkeld door Bans zelfingenomenheid met zijn ideeën over de muzikale compositie, voorgesteld dat Ban en een Fransman dezelfde tekst op muziek zouden zetten en vervolgens de resultaten vergelijkend zouden laten beoordelen. Hij had daartoe het gedicht *Me veux-tu voir mourir* via Huygens naar Ban gestuurd. In Parijs werd het gesteld tegenover een zetting van deze tekst die al eerder, in 1639, was vervaardigd door Antoine Boësset, de meest vooraanstaande Franse liederencomponist van het moment. De Fransen schroomden niet Boësset tot "winnaar" van deze wedstrijd uit te roepen, volgens Ban zonder voldoende motivatie te geven. Bans ergernis over de werkwijze van de Fransen en de reacties van de Fransen daarop vormen tezamen de Ban-Boësset-controverse. Huygens speelt in deze controverse vooral een rol als intermediair tussen Ban en de Fransen, maar doet af en toe ook zelf een duit in het zakje. De controverse speelt een belangrijke rol in de muzikale briefwisseling van Huygens van 1640 tot 1642. Zie over deze controverse Walker 1978 en Rasch 2005.

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 20x31cm, a | -; autograaf), zonder bijlagen.

Vroegere uitgaven: Jonckbloet 1882, [Ban] nr. 7, p. LXIX: onvolledig (<Tertio Nonas ... Mersennum redeant>, <Videant Galli ... remittant de suo>, <Porro Compendium ... occasione transmittam.>).

— Worp 3, nr. 2370, p. 28: volledig.

— Waard 9, nr. 864, pp. 321-323: volledig

Namen: Jacob van Campen; Marin Mersenne; Pieter Post.

Titel: 'Compendium musicæ' (Ban).

Glossarium: accentus (accent); circulus harmonicus (toonsoort); intervallum (interval); : 4<LD4F: `H (versieringsnoot); modulus (melodie); musicus (muzikaal); numerus (ritme).

Transcriptie

Nobilis ac generose vir,

Tertio Nonas Majas, serâ vesperâ, à Campenio nostro accepi schedam tuam cum versibus Gallicis à Marino Mersenno transmissis, quibus ex tempore musicos modulos indidi, et die sequenti nitidè descriptos ad Campenium remisi, tibi destinandos, ut ad Mersennum redeant. Nunc verò cum per Postium intelligam eosdem adhuc à te expectari, iterum describendos curavi, additis moduli ejusdem J@ÀH : 4<LD4F: @ÀH. Videant Galli quid judicent de meo quidque remittant de suo. Nescis quam avidè utrumque expectem. Et quoniam apud te liberè loqui mihi permissum esse non ambigo, dicere audeo moduli mei rationem. Tam quoad circulum harmonicum, quam quoad intervalla, numeros, accentusque, absolutum esse, talibusque verbis convenientissimum autumo, quod præcipuè in verbis «insensible», «funeste plaisir», «contenter»,

«*cruelle*», «*malheureux*», etc. poterit observari. Nec enim aliter quispiam istos versus aut rectius legere, aut pronunciare poterit, quam modulus indicat, qui insuper verborum affectibus plenissimus est. Ad jussionem tuam paratus sum singula demonstrare. Porro 'Compendium musicæ,' quod ex scriptis meis concinnandum tibi promisi, brevi absolvam, et primâ occasione transmittam. Tu verò, vir nobilissime Musisque sacratissime, non patere Bannio tuo à Gallis imponi, ut vel Mersennus judicium suum, suorumve potius, simulet, suorumve conceptus musicos in eâdem materiâ subducat. Vale. Datæ Harlemi, XIV Kalendas Junias MDCXL.

Nobili ac generosæ Dominationi Tuæ servus
Jo. Alb. Bannius, 1640.

Vertaling

Edele heer,

Op 5 mei heb ik, 's avonds laat, uit handen van onze vriend [Jacob] van Campen het blad van u ontvangen met het Franse ¹gedicht dat door Marin Mersenne was gezonden, waarbij ik onmiddellijk muziek heb gemaakt, die ik de volgende dag, keurig in het net geschreven weer naar Van Campen heb gestuurd, om aan u te worden gezonden, om ze aldus weer bij Mersenne terecht te laten komen. Omdat ik nu van [de heer Pieter] Post verneem dat u er tot nu toe nog steeds op wacht, heb ik de muziek opnieuw laten afschrijven, met daaraan toegevoegd ^Lde versieringen^J van dezelfde muziek. Laten die Fransen eens zien wat zij van mijn compositie vinden, en wat zij van hun kant sturen. U kunt zich niet voorstellen hoe verlangend ik naar beide uitzie. En aangezien ik er niet aan twijfel dat het mij is veroorloofd tegen u vrijuit te spreken, waag ik het een uitleg te geven over mijn melodie. Ik beschouw deze als volmaakt, zowel wat betreft de toonsoort, als de intervallen, het ritme en de accenten, en de meest geschikte voor een dergelijk gedicht, wat men vooral kan zien bij de woorden «*insensible*» (ongevoelig), «*funeste plaisir*» (gruwelijk genoeg), «*contenter*» (tevreden stellen), «*cruelle*» (wreed), «*malheureux*» (ongelukkig), enzovoorts. Niemand immers, wie dan ook, zal die versregels op een andere manier beter kunnen voordragen of uitspreken dan de melodie aangeeft, die bovendien vervuld is van de gemoedstoestanden die in de tekst voorkomen. Als u dat wilt, ben ik bereid alle aspecten afzonderlijk toe te lichten. Verder zal ik binnenkort het 'Compendium musicæ,' dat ik u heb beloofd samen te stellen uit mijn geschriften, voltooiën en zal ik het u bij de eerste gelegenheid toesturen. Sta niet toe, edele en de muzen toegewijde heer, dat uw Ban door de Fransen wordt bedrogen, in het geval dat Mersenne zijn oordeel, of liever dat van zijn landgenoten, verdraait, en de muzikale ideeën van zijn landgenoten op dit gebied verbergt. Gegroet. Haarlem, 19 mei 1640.

Uw dienaar
Joan Albert Ban, 1640.

¹. *Me veux-tu voir mourir.*

JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)
AAN MARIN MERSENNE [PARIJS]
24 MEI 1640
2377A

Samenvatting: Ban neemt weer direct contact op met Mersenne, nadat hij zijn bewerking van *Me veux-tu voir mourir* al via Huygens heeft gestuurd. Hij legt Mersenne zes vragen voor met betrekking tot de zielroerende kracht in de muziek. Over de archiviola [van Hubauld] is hij terughoudend, omdat dit instrument geen gebruik maakt van het 18-tonige systeem van Mersenne/Descartes/Ban.

Door Mersenne begin juli 1640 beantwoord (**2390A**).

Primaire bron: Chartres, Bibl. de la Ville, Ms. 609, fols. 229rv: afschrift na ontvangst.

Bijlage: *Me veux-tu voir mourir* (Ban 1640; versierde versie).

Vroegere uitgave: Waard 9, nr. 868, pp. 335-338: volledig.

Namen: René Descartes; Giovanni Battista Doni; Constantijn Huygens.

Titels: *Harmonie universelle* (Mersenne 1636); *Me veux-tu voir mourir* (Ban 1640).

Glossarium: accentus (accent); abacus (klavier); archiviola (archiviola); cantilena aulica (*air de cour*); cantus (gezing); circulus (toonsoort); concentus (samenklank); consonantia (consonant); flexanimus (zielroerend); instrumentum (muziekinstrument); intervallum (interval); μνηρισμός (versiering); modulari (componeren); modulatio (compositie); modus (toonsoort); musica (muziek); musicus (musicus); musicus (muzikaal); musurgia (muziekleer); musurgus (muziektheoreticus); numerus (ritme); octava (octaaf); palmula (toets); practicus (musicus); sonitus (toon); tempus (maat); vox (partij).

Transcriptie

Joannes Albertus Bannius Marino Mersenne salutem plurimam dicit.

Ut diuturnum silentium tecum rumpam, et tua humanitas meaque studiositas simul impellunt. Imprimis gratias ¹habes pro obsequio tuo mihi oblato in itinere tuo Italico quod meditaris. Nec est quod ibi amplius velim exhibitum præterquam quod annum et quod excurrit illustrissimo viro Domino Donio misi, tam Latinâ, Italicâ, Gallicâ quam Græcâ linguâ à me modulatum, cujus ibi copiam habere poteris.

Insuper ante tres hebdomadas Domino in Sulichem transmisi cantilenam aulicam Gallico metro, à me, ut petiisti, mirificè concinnatam: *Me veux-tu veoir mourir*, etc., quam non dubito ad tuas pervenisse manus. Nec est quod insuper addam nisi hanc τοῦ μνηρισμοῦ speciem, ut ex te postea intelligam quid de eâ practici vestri eo in genere excellentissimi censeant.

Me verò quod attinet hæc pauca à longo tempore ex te scire atque doceri abste desidero, quæ per quæstiones ordinaliter quæro:

1. An energia musicæ illiusque verus scopus consistat in docendo, vel delectando, vel movendo, vel in his omnibus simul?
2. An energia illa seu potestas docendi, delectandi et movendi, sita sit in cantu vocis solitariæ vel plurium vocum concentu?
3. An energia vocis solitariæ, vel plurium vocum concentus, consistat in solâ naturâ ²et proprietate modorum (*circulos* ego voco)? Vel in motu sonituum, hoc est intervallorum? Vel [in] horum duratione, hoc [est] numero temporis vario? Vel in his omnibus simul? Vel in quo aut quibus horum magis consistat?

¹ Chartres: <habeo>.

² Chartres [? niet meer leesbaar], Waard: <vel>. Verbeterd naar aanleiding van Mersennes antwoord.

4. An insit sonitibus intervallisve solitariæ vocis vis quædam flexanima? Et an consistat in eorum quantitate quæ est secundum proportionem, vel eorum motu quoad gravem vel acutam? Vel in horum omnium duratione? Vel in his omnibus? Vel in aliâ quâpiam re?

5. Item an insit consonantiis vis flexanima? Et quæ cuilibet?

6. An horum omnium certa scientia haberi possit, unde necessaria præcepta musurgiæ ac modulationis præscribenda sint, citra quorum ignorantiam praxis musicæ ad energiam illam scopumque musicæ flexanimæ attingere nequeat?

Sunt alia nonnulla quæ ad orationis nunciationem spectant, inter quæ præcipuè accentuum ratio est, ex priorum quæstionum resolutione definienda, quæ in præsentiam nolo attingere. Tantum est ut ad has quæstiones breviter, clarè et nervosè ³respondeas. Quod vel cum practicis tuis quibus musurgiam cantumque penitus cognita æstimas, seriè deliberare sententiasque vestras perscribere ne graveris, etiam atque etiam rogo, tum ut spero, quod hactenus nec ex literis, nec ex libris tuis, nec ex musurgiâ diagrammatisque practicum tuorum, assequi potui, facilius certiusque intelligam. Dabis mihi, vir eruditissime, occasionem quâ plura ac majora musicæ mysteria tecum liberius confidentiusque pertractem, quæ hactenus clam omnibus esse autumo.

Porrò quod de archiviola scribis, id quidem ad ornamentum musicæ, non ad incrementum pertinere mihi videtur, hoc est, ut solent philosophi dicere, extensivè quidem, sed non intensivè musicam auget, quandoquidem variorum instrumentorum fabricas temporum successu excogitandas nullatenus dubitam. Quæ omnia sicut archiviola, parum æstimaverim nisi | 229v | abacum XVIII primularum seu octavam totidem intervallis divisam habeant, prout in libro tuo descripsisti. Quâ de re perpetuus mihi sermo est cum Domino Descartes viro 6" JV Ó8@< doctissimo et incomparabili. Adeoque malim musurgorum ingenia ad excolendam istam in praxi theoriam simulque ad verum musices scopum provocari.

Tu itaque, amicissime Mersenni, habe tuum Bannium ad hoc propensissimum, ut si quid valeat, totum se in musicæ studio collocare non solum velit, verum etiam tibi specialiter ad hæc aliaque, quæ vis obsequia, paratissimum se offerat reddatque. Vale.

Tuus servus,
Joannes Albertus Bannius.

Harlemi, IX Calendas Junias MDCXL.

Vertaling

Joan Albert Ban groet Marin Mersenne.

Zowel uw vriendelijkheid als mijn ijver brengt mij ertoe de langdurige stilte tussen ons te verbreken. In de eerste plaats dank ik u voor het gedane ⁴aanbod met betrekking tot de Italiaanse reis die u overweegt. Er is geen reden dat ik zou willen dat daar meer wordt getoond dan wat ik een jaar en nog wat geleden aan de edele heer [Giovanni Battista] Doni heb gezonden, door mij gecomponeerd op Latijnse, Italiaanse, Franse en Griekse teksten, waarvan u daar voldoende zult kunnen hebben.

Bovendien heb ik drie weken geleden aan [de heer Constantijn Huygens], heer van Zuilichem, een air de cour, op een Franse gedicht, gezonden, op uw verzoek, wonderbaarlijk vervaardigd (*Me veux-tu voir mourir*, enz.), die ongetwijfeld reeds in uw handen is gekomen. Ik voeg er slechts dit voorbeeld van ^Lde versierde

³ <respondens>.

⁴ Mersenne had in zijn brief aan Haack van 12 februari 1640 (2314A) gevraagd Boswell te verzoeken een aanbod van deze strekking aan Ban over te brengen.

versie¹ aan toe, met de bedoeling dat ik later van u hoor wat de beste musici bij u op dit gebied ervan vinden.

Wat mij betreft, er zijn enkele zaken die ik al lange tijd van u wil weten en waarover ik door u wil worden onderwezen, die ik nu in de vorm van vragen aan u voorleg.

1. Of de kracht van de muziek en haar ware doel bestaan in leren, behagen of ontroeren, of in dit alles tezamen?
2. Of die kracht of macht om te leren, te behagen en te ontroeren is gelegen in het gezang van een ongebeleide stem of in de samenklank van meerdere stemmen?
3. Of de kracht van de ongebeleide stem of van de samenklank van meerdere stemmen alleen berust op de natuur en de aard van de toonsoorten (die ik cirkels noem)? Of op de beweging van de tonen, dat wil zeggen de intervallen? Of op de duur van de tonen, dat wil zeggen, het ritme? Of op al deze zaken tegelijk? En op welk of welke van al deze zaken berust die [kracht] het meest?
4. Of er in de tonen of intervallen van de ongebeleide stem een zielroerende kracht is? En of die berust op de grootte van de intervallen (dat wil zeggen, de getalsverhouding), of op de beweging omlaag of omhoog? Of op de duur van al deze [tonen]? Of op al deze zaken? Of op iets anders?
5. Of er ook zielroerende kracht in de consonanten aanwezig is? En welke kracht in welke consonanten?
6. Of over dit alles zekere wetenschap kan worden verkregen, van waaruit de noodzakelijke voorschriften van de muzikleer en de compositie kunnen worden opgesteld, zonder de ⁵kennis waarvan de muziekpraktijk niet kan geraken tot de kracht en het doel van de zielroerende muziek?

Er zijn nog enige andere vragen die de uitspraak van de tekst betreffen, met name de grondslag van de accenten, af te leiden uit de beantwoording van de eerder gestelde vragen, die ik tot later wil uitstellen. Nu is het genoeg dat u deze vragen kort, helder en krachtig beantwoordt. Dat u die uitvoerig met de musici bij u die u het kundigst acht in de muzikleer en het gezang overlegt en u zich wilt inspannen om mij op de hoogte te stellen van uw [en hun] meningen, dat vraag ik steeds weer, in de hoop dat ik wat ik tot nu toe niet heb kunnen begrijpen uit uw brieven, uw boeken en uit de muziekvoorbeelden van uw musici des te gemakkelijker en zekerder kan bevatten. U zult mij, geleerde heer, toch de gelegenheid willen geven om met u vrijelijk de vele en grote geheimenissen van de muziek op te sporen, die naar mijn mening tot nu toe voor iedereen verborgen zijn gebleven.

Uit wat u verder over de archiviola [van Hibault] schrijft maak ik op dat dit instrument meer tot de versiering dan tot de uitbreiding van de muziek bijdraagt, dat wil zeggen dat het, zoals de filosofen dat zeggen, de muziek zeker 'extensief,' maar niet 'intensief' uitbreidt, hoezeer ik ervan zeker ben dat het nodig is dat in de loop der tijden steeds nieuwe muzikinstrumenten worden uitgevonden. Welke ik echter alle, zoals de archiviola, van weinig waarde acht als zij niet het klavier met achttien toetsen of de verdeling van het octaaf in evenzovele stappen hebben, zoals in uw ⁶boek beschreven. Over deze zaak ben ik voortdurend in gesprek met de heer [René] Descartes, een man van onvergelykbare geleerdheid ¹in alle opzichten.¹ Daarom zou ik ook de geesten van de componisten willen oproepen om de theorie daarvan in praktijk te brengen en tegelijk tot het ware doel van de muziek [te komen].

⁵ De brieftekst geeft hier <citra ... ignorantiam>, letterlijk <zonder ... onkunde>, maar aangezien het werkwoord <nequeat> (<kan niet>) ook een ontkenning inhoudt, moet hier wel het tegendeel worden gelezen.

⁶ Marin Mersenne, *Harmonie universelle*. Parijs: Sebastien Cramoisy, 1636. Het klavierontwerp is afgebeeld op p. 353 van het *Livre sixiesme des Orgues*.

Daarom, mijn vriend Mersenne, kunt u ervan uitgaan dat uw Ban daartoe geheel genegen, zodat hij, als hij dat kan, zich niet alleen geheel in de studie van de muziek wil verdiepen, maar tevens aanbiedt om in het bijzonder voor u met deze diensten en alle andere die u vraagt gereed te staan. Gegroet. Haarlem, 24 mei 1640.

Uw dienaar
Joan Albert Ban.

Haarlem, 24 mei 1640.

MARIN MERSENNE (PARIJS)
AAN ANDRÉ RIVET (DEN HAAG)
1 JUNI 1640
2383A

Samenvatting: Mersenne schrijft aan Rivet over verschillende zaken, waaronder boeken en theologische problemen. Hij heeft aan Huygens, op verzoek van Johan Godschalk van Schurman, verschillende muziekbladen voor zijn zuster Anna Maria gestuurd.

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Hs. Bibl. Publ. Lat. 275, fols. 49-50: brief (dubbelvel, abc | d; 15x22 cm; autograaf).

Vroegere uitgave: Waard 9, nr. 872, pp. 369-375: volledig.

Namen: Abraham; Adam; William Ames; Augustinus; Théodore de Bèze; Johannes Crellius; David; René Descartes; André Duchesne; Estevan Fagundez; Jean Gillot [sr.]; Hugo Grotius; Constantijn Huygens; Jean de Launoy; Henri de Lorraine (graaf van Harcourt); Christophorus Osterodius; Francisucs Puccius (Francesco Pucci); Claude Rivet; Frédéric Rivet; Anna Maria van Schurman; Johan Godschalk van Schurman; Faustus Socinus (Fausto Sozzini); Gisbertus Voetius.

Plaats: Casale; Engeland; Genève; Leiden; Utrecht.

Titels: *Ad librum Hugonis Grotii* (Crellius 1623); *De Antichristo* (Grotius 1640); *De l'instruction de Monseigneur le Dauphin* (La Mothe 1640); *Defensio fidei Catholicae* (Grotius 1617); *Explicatio Decalogi* (Grotius 1640); *Historiae Francorum scriptores coetanei* (Duchesne 1636-1649); *Les caractères des passions* (Cureau, 1640); *Meditationes* (Descartes 1641, 1642); *Novum Testamentum* (/Bèze, Genève, 5/1598).

Glossarium: musique (muziek).

Transcriptie

A Monsieur

Monsieur Rivet, Professeur en Théologie,

à La Haye.

Monsieur,

Je ne vous escrivis point le dernier voyage parce que j'attendois que j'eusse receu la responce pour Mr. de Launoy, laquelle je luy baille aujourd'hui. Lorsqu'il aura satisfait, je vous enverray ce qu'il respondra. Je trouve ce que vous y dites bien raisonnable et ne sçay pas ce qu'il pourra repartir.

Et je viens d'apprendre la mort d'un excellent homme pour l'histoire, auquel les Lettres auront bien perdu, à sçavoir Monsieur du Chesne, Historiographe du Roy, qui faisoit imprimer tous les historiens de France Latins manuscrits qu'on n'avoit point encore vus, avec les imprimez, en 24 volumes, mais il n'y en a que 5 d'achevez; encore les 3 derniers de ces 5 ne sont pas encore en vente.

Vous m'avez bien dit que Mr. de Zullichem seroit à l'armée, car j'ai receu lettre de luy qu'il escrit du navire. J'avois envoyé quelques belles choses de musique pour Mademoiselle de Schurman par sa voye, suivant le désir de Monsieur son frère de Schurman, mais Monsieur Huygens m'escrit qu'il les retient pour luy, et je n'ay pas osé charger vostre lettre d'une autre copie de la mesme musique, de peur du port.

Je n'entends point de nouvelles depuis longtemps de Monsieur des Cartes, qui m'avoit escrit vers Pasques qu'il iroit demeurer à Leyden chez le Sieur Gillot pour faire imprimer sa raison amplifiée pour prouver l'existence de Dieu et l'immortalité de l'âme. Je luy ay rescrit 3 fois chez ledit Gillot, sans avoir aucune responce de mes lettres. S'il y estoit arrivé quelque désastre, vous m'en avertiriez.

Je vous prie de m'apprendre de quelle année est la dernière impression du Nouveau Testament avec ses annotations de Théodore de Bèze, car je n'en peux trouver. Et comme se nomme celui de Genève que vous m'avez dit écrire *ad hominem* contre les Sociniens, et l'autre qui a écrit contre Osterodius? Et si Monsieur Amesius est en vie, ou et ce qu'il fait.

Si vous écrivez à Monsieur Voetius à Utrecht, vous lui ferez s'il vous plaît mes recommandations, et que je lui ay écrit deux fois, ce me semble, depuis la réception de ses thèses par la voie de Monsieur Zullichem.

Je seray aussi bien aise de sçavoir vostre avis touchant la controverse de Puccius et de Socin sur l'immortalité d'Adam, s'il n'eust point pêché. Celui-là tient non seulement son immortalité, mais aussi celle de tous les autres créés, comme des animaux, etc., qui à cause du pêché ont été rendus mortels pour la punition de leur maître Adam. Et celui-cy tient que, puisqu'il beuvoit, mangeoit et engendroit en état d'innocence, il estoit mortel *ex naturâ suâ*, l'immortel n'ayant besoin d'avoir réparation de force, etc. Pour la mort éternelle, Socin l'entend de la naturelle, d'où l'on ne revient jamais, si Dieu ne recrée et resuscite un autre homme; et en ce sens il l'appelle *éternelle* et non qu'on soit tourmenté éternellement, puisque l'on n'est point après la mort. Or pour cette opinion, je croy que vous en estes bien éloigné, puisque la Sainte Ecriture décrit positivement la peine de cette mort éternelle.

Je vous diroy qu'il s'est aussi depuis peu élevé, non une secte, mais une opinion avec désir ardent entre quelques hommes veufs, qui ont fait des manifestes pour prouver qu'il est permis dans le Christianisme d'avoir une concubine, pourvu que l'on n'en ayt qu'une et que l'homme soit laïc, cela ne repugnant ni au bien de la generation, ni à la conscience, puisque la loy de nature approuve les concubines en Abraham et les autres patriarches, et l'Ecriture en David, etc., la loy Chrestienne n'ayant aboli, ni révoqué, la naturelle, qui est le fondement des autres. Et ce qui est dit, que Dieu *conjunxit*, il explique du mariage, et que pour la conjonction avec concubine, par contract civil et public, comme on dit que les Chrestiens de l'Orient font devant le juge, elle se peut desjoindre quand la concubine déplaist ou est inutile à l'homme. Et citent des réponses des Papes, Conciles, etc., où il est dit que ceux qui ont une concubine ne soient pas séparés de la communion. Or je croy que vous ne serez pas de cet avis, et que vous condamnez tout concubinage aussi bien que Saint Augustin et nous.

Je vous diray une grande difficulté qu'un certain Facondez, nouveau casuïste, propose, affirmant qu'un homme qui a derobé en extrême nécessité ce qui lui a été nécessaire pour vivre, revenant *ad pinguïorem fortunam*, n'est point tenu de restituer ce qu'il a derobé, à raison que ce qu'il a pris en cette nécessité lui appartient, à cause que les biens sont censez communs en ce cas. Donc cette appartenence fait que jamais il n'est tenu de le rendre, quoique 3 ou 4 jours après il devint tant riche qu'on se le puisse imaginer. Je vous advoue que je ne peux pas digérer cette licence, et que je croy qu'il est tenu de rendre ce qu'il a pris. Vous me direz ce que vous en penserez.

Il y a finalement une chose qui se pratique, je croy, parmi vous et parmi nous assez souvent, à sçavoir que ceux qui sont fort occupez pour les affaires publiques, font dire par leurs serviteurs qu'ils ne sont pas à la maison, de peur d'estre destournez de leurs affaires pressantes, et néanmoins n'oseroient qu'il ne les quittassent pour la considération de ceux qui désireroient les visiter, si l'on sçavoit qu'ils fussent à la maison, malades ou non. Qu'en dites-vous? Est-ce pas un mensonge qui est pêché, aussi bien que celui qu'on appelle officieux, pour sauver la vie à quelqu'un, en niant qu'il soit chez vous où vous l'avez caché pour lui sauver la vie?

Je soupçonne bien fort que vos gens ne feront rien cette année contre les Hespagnols, non plus que depuis 3 ans, et les nostres ont mal enfourné, ne prenant pas gardes aux vivres nécessaires des soldats et des chevaux, et s'estant trop hastez d'un mois, qui à mon avis a espruvé la pluspart par la rudesse du printemps. Une bonne paix ou tresve nous seroit bien meilleure, mais Dieu a des ressorts que nous ne voyont point.

J'ay envoyé deux livres à Monsieur Huygens, à sçavoir l'*Instruction du Dauphin* et les *Caractères des passions*, qu'il vous pourra faire voire après les avoir lues. L'*Instruction* est pour lui et les *Caractères* pour Monsieur des Cartes, mais estant voisins, vous pourrez tout voir.

Je ne sache icy rien de nouveau depuis le secours de Casal, glorieux à Monsieur le Comte de Harcourt.

Si vostre jeune fils est de retour chez vous de son voyage d'Angleterre, je le salue, car pour l'aisné je ne doute pas qu'il ne soit des premiers à la guerre. Je prie Dieu qu'il vous le conserve, et suis

vostre très-humble serviteur
Frère Marin Mersenne, Minime.

De Paris, ce 1er jour de Juin 1640.

Je n'ay point encor vu ce que vous dites avoir esté imprime par Monsieur Grotius sur les Commandemens, non plus que sur l'homme de perdition. Si tost que je le pourray avoir et que je l'auray leu, nous en parlerons plus amplement. Mais je m'estonne qu'il n'ayt pas respondu un seul mot à Crellius, qui a fait, comme vous sçavez, un gros volume in-4° contre luy *De satisfacione Christi*. J'entends qu'il dit qu'il a appris de bonnes choses en ce livre, et il semble qu'il condescend à l'opinion de Crellius; toutesfois je n'en suis pas certain.

Vertaling

Aan het heer [André] Rivet, hoogleraar in de godgeleerdheid,

in Den Haag

Mijnheer,

Ik heb u bij de laatste postzending niet geschreven omdat ik wachtte tot ik het antwoord voor de heer [Jean] de Launoy zou ontvangen, hetgeen ik hem vandaag breng. Wanneer hij tevreden zal zijn, zal ik u sturen wat hij zal antwoorden. Ik vind wat u zegt heel redelijk en weet niet wat hij zal kunnen terugzeggen.

En ik heb zojuist het overlijden vernomen van een zeer belangrijk man voor de geschiedenis, waarbij ook de letteren veel verliezen, te weten de heer [André] Duchesne, geschiedschrijver des konings, die alle Latijnse handgeschreven historische ¹werken van Frankrijk laat drukken die nog onbekend zijn, met de gedrukte, in 24 delen, maar er zijn er nog maar vijf af, en van deze vijf zijn de laatste drie nog niet te koop.

U heeft mij inderdaad gezegd dat de heer van Zuilichem in het leger zou zijn, want ik heb een ²brief ontvangen van hem die hij op een boot heeft geschreven. Ik heb hem enkele mooie muzikale ³zaken gestuurd voor mejuffrouw [Anna Maria] van Schurman, op aanraden van mijnheer haar broer [Johan Godschalk] van Schurman, maar de heer Huygens schreef mij dat hij die zaken voor hemzelf houdt en ik heb het niet aangedurfd om en ander afschrift bij uw brief bij te sluiten, vanwege de porto.

Ik heb al lang geen bericht ontvangen van de heer [René] Descartes, die mij tegen Pasen ⁴schreef dat hij zou gaan wonen in Leiden bij de heer [Jean] Gillot [sr.], om zijn uitgebreide ⁵redenering om het bestaan van God en de onsterfelijkheid van de ziel te laten drukken. Ik heb hem drie keer teruggeschreven per adres van de genoemde Gillot, zonder enig antwoord op mijn brieven te ontvangen. Als er iets ergs is gebeurd, wilt u mij wil waarschuwen.

Ik vraag u mij te vertellen in welk jaar de laatste druk van het ⁶Nieuwe Testament met de bijbehorende annotaties van Théodore de Bèze is gedrukt, want ik kan dat niet vinden. En hoe heet de man uit Genève van wie u hebt gezegd dat hij *ad hominem* tegen de Socinianen schrijft, en de andere die heeft geschreven tegen [Christophorus] Osterodius? En leeft de heer [William] Ames nog, en waar en wat doet hij?

Als u aan de heer [Gisbertus] Voetius in Utrecht schrijft, moet u hem alstublieft mijn complimenten overbrengen, en zeggen dat ik hem, geloof ik, tweemaal heb geschreven, sinds ik via de heer van Zuilichem zijn theses heb ontvangen.

¹. André Duchesne, *Historia Francorum scriptores coetanei* (Parijs, 1636-1649).

². Verloren brief van Huygens. Huygens verbleef op het jacht van de prins van 8 tot 16 mei 1640 (Unger 1885, p. 34).

³. De musique almérique van Jean le Maire.

⁴. Descartes aan Mersenne, 11 maart 1640 (Adam 3, nr. 185, pp. 33-44; Waard 9, nr. 837, p. 187-200).

⁵. René Descartes, *Meditationes de primâ philosophiâ* (Parijs 1641). Het zou dus toch niet in Leiden worden gedrukt. In 1642 verscheen een Amsterdamse uitgave.

⁶. *Novum Testamentum*, met annotaties van Théodore de Bèze (Genève, 1598).

Ik zou ook graag uw mening weten over de controverse tussen [Franciscus] Puccius en [Faustus] Socinus over de onsterfelijkheid van Adam, als hij niet had gezondigd. Socinus houdt niet alleen zijn onsterfelijkheid vol, maar ook die van alle andere schepselen, zoals dieren, enzovoorts, die als gevolg van de zonde sterfelijk zijn geworden als straf voor hun meester Adam. Puccius betoogt dat Adam, omdat hij dronk, at en zich voortplante in staat van onschuld, sterfelijk was ^Lvanuit zijn aard,^J omdat het onsterfelijke geen behoefte heeft aan herstel van kracht, enzovoorts. Socinus beschouwt de eeuwige dood als de lichamelijke, waarvan men niet terugkeert, als God niet een ander mens herschept en tot leven brengt. En in deze zin noemt hij dat eeuwig en niet omdat men eeuwig wordt gepijnigd, omdat dat niet kan na de dood. Ik denk dat deze opvatting wel verre van de uwe staat, omdat de Heilige Schrift duidelijk de pijn van deze eeuwige dood beschrijft.

Ik zeg u dat hier ook een mening met een vurige wens naar voren is gekomen, niet een secte, maar bij enkele weduwnaars, die zeggen dat het in het Christendom geoorloofd is een concubine te hebben, gesteld dat men er slechts één heeft en dat de man leek is, en dat dat noch slecht is voor de voortplanting, noch voor het geweten, omdat de natuurwet de concubines heeft toegestaan bij Abraham en de andere aartsvaders, de Schrift bij David, enzovoorts, terwijl de Christelijke wet de natuurwet niet heeft afgeschaft, noch herroepen, omdat die de grondslag van de andere wetten is. En als er wordt gezegd dat God ^Lverbindt,^J dan wordt dat uitgelegd als het huwelijk en wat betreft de verbintenis met een concubine, door een burgerlijk en openbaar contract, zoals men zegt dat de Christenen in het Oosten dat deden voor een rechter, die kan men opzeggen als de concubine niet bevalt of onnut is aan de man. En zij citeren pausen, concilies, enzovoorts, waar wordt gezegd dat hen die een concubine hebben de communie niet mag worden ontzegd. Ik denk dat u deze mening niet toegedaan bent en dat u elk concubinaat veroordeelt, net als wij en de Heilige Augustinus.

Ik leg u ook nog een moeilijk probleem voor, van een zekere [Estevan] Fagundez, een casuïst uit deze tijd, die volhoudt dat een man die in uiterste nooddrift datgene heeft gestolen wat hij nodig heeft om te leven, niet is gehouden wat hij heeft gestolen terug te geven wanneer hij in betere doen verkeert, op grond van dat wat hij heeft gestolen in nooddrift hem toebehoort, omdat goederen gemeenschappelijk zijn in dit geval. Deze opvatting maakt dus dat men nooit iets hoeft terug te geven, ook al wordt men drie of vier dagen later zo rijk als men zich maar kan voorstellen. Ik moet bekennen dat ik deze vrijheden niet kan slikken, en ik vind dat men is gehouden terug te geven wat men genomen heeft. U moet mij zeggen wat u ervan denkt.

Tenslotte is er nog een praktische aangelegenheid die, geloof ik, zowel bij u als bij ons vrij vaak voorkomt, namelijk dat zij die zeer druk zijn met publieke zaken door hun dienaars laten zeggen dat ze niet thuis zijn, uit angst om te worden afgeleid van hun dringende zaken, en nog minder zouden ze die durven te verlaten vanwege hen die hen wensten te bezoeken als men wist dat ze thuis waren, ziek of niet. Wat vindt u? Is het een leugen die zonde is, ook al noemt men die om bestwil, [zoals] om het leven te reden van iemand, door te ontkennen dat hij bij u is, of niet te zeggen waar u hem heeft verbrogen om zijn leven te redden?

Ik verdenkt uw mensen er sterk van dat ze dit jaar niets tegen de Spanjaarden zullen uitrichten, even weinig als de laatste drie jaar, en ons leger heeft het ook slecht aangepakt, door niet de letten op de noodzakelijke levensmiddelen van de soldaten en de paarden, en door de afgelopen maand teveel haast te maken, welke maand naar mijn mening de meesten op de proef heeft gesteld vanwege het slechte voorjaar. Een goede vrede of wapenstilstand zou voor ons het beste zijn, maar God heeft wegen die wij niet zien.

Ik heb twee boeken aan de heer Huygens gestuurd, namelijk ⁷*Instruction du Dauphin* en ⁸*Les caractères des passions*, die hij u zal laten zien na ze te hebben gelezen. De *Instruction* is voor hem en *Les caractères* voor de heer Descartes, maar omdat zij uw burens zijn, kunt u alles zien.

Ik weet niets nieuws sinds de redding van Casale, een heldendaad van mijnheer de ⁹graaf van Harcourt.

Als uw jongste zoon terug is bij u na zijn reis naar Engeland, dan griet ik hem, want de oudste zal ongetwijfeld eersdaags bij de oorlog zijn.

Ik bid God dat Hij u hem beware, en ben

⁷. François de la Mothe le Vayer, *De l'instruction de Monseigneur le Dauphin* (Parijs, 1640)

⁸. Marin Cureau de la Chambre, *Les caractères des passions* (Parijs, 1640)

⁹. Henri de Lorraine, graaf van Harcourt.

uw nederige dienaar,
broeder Marin Mersenne, Miniem.

Parijs, 1 juni 1640.

Ik heb nog niet gezien wat naar u hebt u gezegd de heer [Hugo] Grotius heeft laten drukken over de ¹⁰Tien Geboden, evenmin over de ¹¹verdoemde mens. Zodra ik dat heb kunnen zien en lezen, zullen wij het er nader over hebben. Maar het verbaast mij dat hij met geen enkel woord heeft [Johannes] Crellius geantwoord, die zoals u weet een groot ¹²boek in-quarto tegen zijn ¹³*De satisfactione Christi* heeft geschreven. Ik verneem dat hij zegt dat hij veel goeds heeft geleerd uit dit boek en het schijnt dat hij toegeeflijk is jegens de mening van Crellius. Toch ben ik er niet zeker van.

¹⁰. Hugo Grotius, *Explicatio Decalogi* (Amsterdam, 1640).

¹¹. Hugo Grotius, *Commentatio ad loca quaedam Novi Testamenti quæ de Antichristo agere putantur* (Amsterdam, 1640)

¹². Johannes Crellius, *Ad librum Hugonis Grotii quem De satisfactione Christi ... scripsit* (Rakow, 1623)

¹³. Hugo Grotius, *Defensio fidei Catholicæ de satisfactione Christi adversus Faustum Socinum* (Leiden, 1617).

[MARIN MERSENNE (PARIJS)]
AAN [JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)]
BEGIN JUNI 1640
2390A

Antwoord op Bans brief van 24 mei 1640 (2377A).

Samenvatting: Deze brief bevat de antwoorden op de zes vragen betreffende de zielroerende muziek door Ban op 24 mei 1640 aan Mersenne voorgelegd. De retorische doelstelling van de muziek wordt onderschreven, maar de middelen daartoe moeten niet alleen uit de theorie, maar ook uit de praktijk worden afgeleid.

Over een antwoord door Ban is niets bekend.

Datering: Het onderhavige stuk is ongedateerd, zonder adres, aanhef en ondertekening, in de hand van Mersennes kopiïst en met een enkele autografische correctie van Mersenne. Aannemelijk is dus dat het van Mersenne afkomstig is en aan Ban gericht, als antwoord op Bans brief van 24 mei 1640 (2377A), *en dat het vóór Mersennes reactie op Bans zetting van Me veux-tu voir mourir naar Ban is gezonden, bijvoorbeeld begin juni 1640. De brief is vermoedelijk meegestuurd met Mersennes brief aan Rivet van begin juni (2390B), welke brief een verwijzing naar een meegestuurde brief aan Ban bevat. Merkwaardig is het dat in de verdere stukken rond de Ban-Boësset-controverse nergens aan het onderhavige wordt gerefereerd.*

Primaire bronnen: Leiden, Univ. Bibl., Cod Hug. 37: brief (katern met twee dubbelvellen plus een los dubbelvel, [6] fols., 32x21cm; apograaf).

— Chartres, Bibl. Ville, Ms. 609, fols. 229v-230v: afschrift (alleen de antwoorden en het naschrift), gezien de vele fouten wellicht naar Mersennes ontwerp vervaardigd.

Vroegere uitgave: Waard 9, nr. 877, pp. 388-391: volledig, naar Chartres.

Namen: Aristoteles; Cicero; Galenus; Plato; Plutarchus; Vergilius.

Titels: *Æneis* (Vergilius); *De interpretatione* (Aristoteles); *De oratore* (Cicero); *Eclogæ* (Vergilius); *Georgica* (Vergilius); *Gorgias* (Plato); *Politia* (Plato).

Glossarium: accentus (accent); canere (zingen); cantare (zingen); cantus (gezing); character (noot); carmen (lied); chorea (dans); chorus (ensemble); chromaticus (chromatisch); circulus (toonsoort); concentus (samenklank); consonantia (consonant); consonus (consonant); διαπασῶν (oktaaf); διαῆξ (sext); διαπέντε (kwint); διατεσσάρων (kwart); διατριῶν (terts); diatonicus (diatonisch); dissonantia (dissonant); dissonus (dissonant); enharmonicus (enharmonisch); genus chromaticum (chromatisch toongeslacht); genus diatonicum (diatonisch toongeslacht); genus enharmonicum (enharmonisch toongeslacht); harmonia (harmonie); ἁρμονία (harmonie); hemitonium (halve toon); ὁμοφωνία (unisono); instrumentum (muziekinstrument); intervallum (interval); λόγος (tekst); μέλος (lied); modulatio (muziekstuk); modus (toonsoort); modus (melodie); μονῳδία (eenstemmig gezang); musica (muziek); musica flexanima (zielroerende muziek); musicus (muzikaal); musurgia (muziekleer); nota (noot); numerus (ritme); octava (oktaaf); organum (muziekinstrument) ῥυθμός (ritme); saltare (dansen); sermo (tekst); sonitus (toon); sonus (geluid); symphonia (samenklank); tempus (maat); tonus (toonsoort); trepidius (danser); τρόπος (toonsoort); tropus (toonsoort); voces (tekst); vox (stem); vox solitaria (onbegeleide stem).

Transcriptie

Propositiones Alberti Bannii.

¹1. An energia musicæ illiusque verus scopus consistat in docendo, vel delectando, vel movendo, vel in his omnibus simul?

¹De zes vragen zijn overgenomen uit Bans brief van 24 mei 1640 (2377A).

2. An energia seu potestas docendi, delectandi et movendi, sita sit in cantu vocis solitariae vel plurium vocum concentu?

3. An energia vocis solitariae, vel ²concentus plurium vocum, consistat in solâ naturâ et proprietate modorum (circulos ego voco)? Vel in motu sonituum, hoc est intervallorum? Vel horum duratione, hoc numero temporis vario? |[1v]| Vel in his omnibus simul? Vel in quo aut quibus horum magis consistat.

4. An insit sonitibus ³intervallisve ⁴vocis solitariae vis flexanima? Et an consistat in eorum quantitate quæ est secundum proportionem, vel eorum motu quoad grave vel acutum? Vel in horum omnium duratione? Vel in his omnibus ⁵tribus? Vel in aliâ quâpiam re?

5. Item an insit consonantiis vis flexanima et quæ cuilibet?

6. An horum ⁶omnium certa scientia haberi possit, unde necessaria præcepta musurgiae ac modulationis præscribenda sint, citra quorum ignorantiam praxis musicae ad energiam illam scopumque musicae flexanimæ attingere nequeat?

⁷ **Responsio ad primam quæstionem.** Si homo est omnium rerum mensura, ea certè quæ vocis humanæ musica sonorum debet esse canon sive regula. Hujus musicae apud Platonem in ⁹*Gorgiâ* μέλος subjectum, et apud eundem Platonem tertio *De republicâ*: ¹⁰τὸ μέλος ἐκ τριῶν ἐστὶ συγκείμενον: λόγου, τε καὶ ῥυθμοῦ καὶ ἁρμονίας.’ Eum imitatur Cicero; Libro *De oratore* 1° ait ¹¹‘in ¹²musicâ esse voces, numeros et modos.’ |[2v]| Sermo ἐνδιάτετος intus illuminat animum, προφορικός docet, ¹³latentem sensum exprimit, internas animi notiones extra promit et imprimit alteri (Galenus). Apud Aristotelem: ¹⁴‘φωνὴ ¹⁵σημαντικὴ’ numerus movet. ¹⁶Saltantium chorus exercitatur et regitur numerorum ad invicem comparatione. Nullus sine numeris motus (¹⁷‘Pars pedibus plaudunt choreas et carmina dicunt,’ ^{6^o} *Æneidis*). Et Pythagoreis motus est numerus. In rationibus æqualitas unius ad unum, dupla 2 ad 1, sesquialtera 3 ad 2, sesquitertia 4 ad 3; atque in his sunt ¹⁸trepudiorum modi. Harmonia delectat et recta sonorum coaptatio; at omnis corporea delectatio, |[3r]| seu voluptas, est in sensu ¹⁹æqualitatis. Æqualitas à contemperatione extremorum; omnis contemperatio cum voluptate afficit sensum.

[Responsio] ad secundam quæstionem. Musica propriè est in concentu sive symphoniâ. Nam ex contemperatione gravis et levis, tardi et velocis, obtusi et acuti, inferi et superi exurgit modulatio. Ergo ex pluribus ²⁰energia est et sensus delectabilis |[230r]| ex ²¹diversitate ²²in idem, ex ²³multiplicitate ²⁴in

² Bans brief: <plurium vocum concentus>.

³ <intervalibusve>.

⁴ Bans brief: <solitariae vocis>.

⁵ <tribus> ontbreekt in Bans brief.

⁶ Leiden: <omnis>.

⁷ Chartres: algemeen opschrift: ‘**Responsio ad superiores quæstiones.**’

⁸ Chartres, Waard: <Ad iam quæstionem.>.

⁹ Plato, *Gorgias*, 502C.

¹⁰ Plato, *Politia*, III, 398D: ‘ὅτι τὸ μέλος ἐκ τριῶν ἐστὶ συγκείμενον λόγου, τε καὶ ἁρμονίας καὶ ῥυθμοῦ.’

¹¹ Cicero, *De oratore*, I, 187: ‘ut in musicis, numeri, et voces, et modi.’

¹² Chartres, Waard: <musicis>.

¹³ Chartres [? niet meer leesbaar], Waard: <latentes sensus>.

¹⁴ Aristoteles, *De interpretatione*, 2, 16b: ‘Ὄνομα μὲν οὖν ἐστὶ φωνὴ σημαντικὴ.’

¹⁵ Chartres: <σήμαντικη>.

¹⁶ Chartres [? niet meer leesbaar], Waard: <substantione chordus>.

¹⁷ Vergilius, *Æneis*, VI, 644: ‘Pars pedibus plaudunt choreas et carmina dicunt.’

¹⁸ Chartres: <trepudiorum>.

¹⁹ Chartres: <æqualitatis>.

²⁰ Chartres: <energeia>.

²¹ Chartres: <diversitatis>.

unitatem reductione. ²⁵Μονωδία non ita bene nos afficit aut constanter, quæ apud ²⁶Plutarchum ²⁷πλήσιμον ἐστὶν ἐν ἄπασιν. Vox tamen solitaria, si crebrò varietur, intendatur, |[3v]| remittatur, exurgat, deprimatur, in illâ diversitate modificatâ suam habet ²⁸partem energiæ. ²⁹‘Cantando rumpitur anguis,’ ³⁰‘solatur cantando labores’ rusticus, ³¹‘ære ciere viros Martemque accendere cantu,’ apud poetam Latinum.

Ad tertiam quæstionem. Energia, quæ summa potestas et rei perfectio, emanat ab essentiâ, sed οὐσία exurgit à toto composito, tertium aliquid ex materiâ et formâ. Materia sonus est, forma modificatio. Ex sono modificato, essentia. Ex eâ, energia. Modificatio est in intensione et remissione per distantias et intervalla, in ³²spiritus expressione, cohibitione, suspensione, ³³in motibus |[4r]| æris et organi, in tempore et duratione, in ordine et dispositione hemitoniorum, consonantiâ διαπασῶν, secundum circulos, ³⁴ut vocas, alii τρόπους et modos, vulgus tonos.

³⁵**Ad quartam [quæstionem].** Vis suada et flexanima est in docendo, delectando et movendo. Doctrina et delectatio afficiunt animos moderatè, sine perturbatione, ³⁶mitiores creant mores quos ἦθη vocant, λόγον[,] rationem. Motus animum divellit à sede, turbat, agit præcipitem, πάθη irritat, infligit παθήματα, facit ἄλογον[,] ³⁷irrationale. A quibus ista emanant, ³⁸explicatum in prima quæstione.

³⁹**Ad quintam [quæstionem].** In consonantiis vis movens non à statariis et ⁴⁰monimis solum, verum maximè à diffusis, expansis, variegatis, ⁴¹multiplicibus et ratione musicâ dispositis. Unaquæque symphonia et singula simpliciter nos tangit, diversimodè tamen pro naturâ suæ qualitatis et constructionis. Consonantia διαπασῶν, quæ imago ὁμοφωνιᾶς, sedat, componit animum; ad finem sistit. Διατεσσάρων et διαπέντε promittunt aliud, expectare sinunt, aliquid habent duriusculum tendens ad suavitatem et quietem. Nos habent |[230v]| in viâ, non |[5r]| in fine. Διατριῶν καὶ διαἕξ ambigunt inter consonum et dissonum, ligant et jungunt media, non terminant. Motus faciunt austeriores et ad πάθη potius quam ἦθη. Ex omnibus perfectio est, ex terminis et medio.

⁴²**Ad sextam [quæstionem].** Effectuum ⁴³præcedentes sunt causæ. Cognitio causarum scientiam facit. Ars verò gignitur ex notitiâ præceptorum ad unum finem tendentium, etiam si manifesta non perspicitur causa. In consonantiis, ex earum constructione et conjunctione, ex alternâ comparatione et relatione, ex |[5v]| motu, ex tempore ratio musicæ petenda est. Ille sciens qui causas novit; qui præcepta exercet ⁴⁴ignotis causis, artifex est; qui nec causas habet, nec præcepta, temere facit ἀνεπιστήμων ἄτεχνος.

Corollarium. Movendi ratio et animos flectendi expectanda est à spirituum ⁴⁵regimine, intercisione, cunctatione, præcipatione, reduplicatione, cohibitione et in vocibus proferendis et conjungendis.

22. Chartres: toegevoegd boven <in idem>: <seu identitatem>.

23. Chartres: <multiplicitatis>.

24. Chartres: <in unum seu unitatem>.

25. Leiden, Chartres: <Μονωδία>.

26. Leiden: <Platarchum>.

27. Leiden, Chartres: <πλήσιμον>. Pseudo-Plutarchus, *De liberis educandis* (Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς), IX: ‘μονωδία γὰρ ἐν ἄπασιν ἐστὶ πλήσιμον καὶ πρόσαντες.’

28. Chartres: <energeiæ partem>.

29. Vergilius, *Eclogæ*, VIII, 71: ‘Frigidus in pratis *cantando rumpitur anguis.*’

30. Vergilius, *Georgica*, I, 293-294: ‘Interea longum *cantu solata laborum* | Arguto conjunx percurrit pectine telas.’

31. Vergilius, *Æneis*, VI, 164-165: ‘... quo non præstantior alter | *Ære ciere viros Martemque accendere cantu.*’

32. Chartres: <spiritu>.

33. Chartres: <in motibus æris et organi, in tempore> ontbreekt.

34. Chartres: <et voces>.

35. Chartres: <Ad 4am quæstionem>.

36. Chartres: <mitiore>.

37. Chartres [? niet meer leesbaar], Waard: <irrationalem>.

38. Chartres: <explicatur>.

39. Chartres: <Ad 5am quæstionem>.

40. Chartres [? niet meer leesbaar], Waard: <minimis>. monimos = Grieks μόνιμος.

41. Chartres [? niet meer leesbaar], Waard: <multiplicitis>.

42. Chartres: <Ad 6am quæstionem>.

43. Leiden: <præcedentium>; Chartres: <præcedentes>.

44. Chartres: <ignoratis>.

45. Chartres: <regimina>.

⁴⁶Characteribus monstrari non potest, quemadmodum nec accentus, sed imitatur loquentes, canentes et spirantes |[6r]| peritos affectionum. Notas poterit ars fingere ⁴⁷admonentes et juvantes, sed non certò significantes. Progressio musica ad mitiores motus excitandos valet in consonantiis, sed potentissima ad vehementiores ⁴⁸affectus est quoque in dissonantiis ritè collocatis et interjectis inter suaviores et molliores, acerbiores et duriores consonantias servatâ ubique naturæ lege quæ progreditur ad extrema sensim et continuò per media. Temporum mutatio, motuum diversa proportio, sive excursuum per intervalla, generis diatonici cum enharmonico et chromatico congrua permixtio, troporum et |[6v]| modorum communicatio flexanimam ⁴⁹formabunt musicam.

Vertaling

1. Of de kracht van de muziek en haar ware doel bestaan in leren, behagen of ontroeren, of in dit alles tezamen?
2. Of die kracht of macht van de muziek om te leren, te behagen en te ontroeren is gelegen in de eenstemmige melodie of in de meerstemmige zetting?
3. Of de kracht van de eenstemmige melodie of de meerstemmige zetting alleen in haar eigen natuur is gelegen, of in de eigenschappen van de modi of toonsoorten, of in de beweging van de tonen (dat wil zeggen, de intervallen)? Of in de tijdsduur (dat wil zeggen, het ritme)? Of in dit alles tegelijk? En in welk(e) van deze zaken is dat het meest het geval?
4. Of er in de tonen of intervallen van de eenstemmige melodie een zielroerende kracht is? En of die voortkomt uit de grootte van de intervallen, (dat wil zeggen, de getalsverhouding), of uit de beweging omlaag of omhoog? Of uit de duur van de tonen? Of uit dit alles? Of uit iets anders?
5. Of er ook zielroerende kracht in de consonanten aanwezig is? En welke kracht in welke consonanten?
6. Of dit alles door zekere wetenschap kan worden gekend, waaruit de noodzakelijke voorschriften van de muzikleer en de compositie kunnen worden afgeleid, zonder de kennis waarvan de muziekpraktijk niet kan geraken tot de kracht en het doel van de zielroerende muziek?

Antwoord op de eerste vraag. Als de mens de maat van alle dingen is, dan moet zeker de muziek van de menselijke stem de canon of richtlijn van de tonen zijn. Bij Plato, in diens ⁵⁰*Gorgias*, is er sprake van 'een lied' van deze muziek, evenals bij diezelfde Plato in het derde boek van *De staat*: ⁵¹'Een lied bestaat uit drie bestanddelen: tekst, ritme en harmonie.' En Cicero volgt hem na in het eerste boek van zijn *De oratore*, waar hij zegt dat er ⁵²'in de muziek tekst, ritmes en melodieën zijn.' De inhoud van de tekst verlicht van binnen de geest, de uitgesproken tekst leert, drukt verborgen betekenis uit, brengt inwendige gedachten van de geest naar buiten en drukt die op een ander (volgens Galenus). Aristoteles: ⁵³'Een klank met

⁴⁶. Chartres: <Characteribus>.

⁴⁷. Chartres [? niet meer leesbaar], Waard: <admoventes>.

⁴⁸. Chartres: <erectus>.

⁴⁹. Chartres: <formabit>.

⁵⁰. Plato, *Gorgias*, 502C: 'Maar, als men aan de poëzie het lied, het ritme en het metrum ontnemt, is dan niet wat er overblijft simpelweg de taal?'

⁵¹. Plato, *Politia* (De staat), III, 398D: 'namelijk dat een lied uit drie bestanddelen bestaat: tekst, ritme en modus.'

⁵². Cicero, *De oratore*, I, 187: 'zoals er in de muziek ritme, tekst en modi zijn.' (Cicero geeft deze elementen als voorbeeld voor de stelling dat elementen die in een kunst voorkomen aan regels moeten zijn onderworpen.)

⁵³. Aristoteles, *De interpretatione*, 16a: 'Een woord is een klank met betekenis.'

betekenis.’ Ritme beweegt. De reidansers worden erdoor opgewekt en worden bestuurd door de onderlinge relaties van de ritmes. Geen beweging zonder ritme. (‘Met de voeten stampen zij hun dansen en zingen zij hun liederen’ - *Aeneis* VI, [644].) En voor de Pythagoreërs is beweging ritme. In de verhoudingen is er de gelijkheid 1:1, de dubbele 1:2, de anderhalve 2:3, de één-en-een-derde 3:4, [enz.] en dit zijn de maten der dansers. De harmonie bekoort en ook de goede ordening van tonen. Maar alle lichamen behagen, of genoeg, is in het waarnemen van gelijkheid. Gelijkheid door de onderlinge afstemming van uitersten; al het onderlinge afstemmen met plezier raakt de zintuigen.

Antwoord op de tweede vraag. De eigenlijke muziek is de meerstemmige. Want uit de samenvoeging van het ⁵⁴zware en het lichte, het langzame en het snelle, het stompe en het scherpe, het lage en het hoge ontstaat de compositie. Daarom is de kracht gelegen in de veelheid van aspecten en worden de zintuigen behaagd door het terugbrengen van verscheidenheid in gelijkheid, van veelheid in eenheid. Daarom raakt ^Lde eenstemmigheid^J ons niet zo goed en altijd, welke bij ⁵⁵Plutarchus ^Loverall vervelend is.^J De afzonderlijke stem echter, als die voortdurend wordt gevarieerd, stijgt, daalt, opkomt, neergaat, heeft haar aandeel in de kracht door de gebreidelde verscheidenheid. ⁵⁶‘Door te zingen wordt de slang gebroken,’ de boer ⁵⁷‘verlicht zijn inspanningen door te zingen,’ [en Milenus kan] ⁵⁸‘door geschal de mannen bijeenroepen en door gezang Mars ontsteken,’ volgens de Latijnse dichter [Vergilius].

[Antwoord] op de derde vraag. De kracht, die de grootse macht en de volmaaktheid van de zaak is, komt voort uit de essentie, maar ^Lhet wezen^J komt voort uit het samengestelde geheel; een derde aspect komt voort uit de inhoud en de vorm. De klank is de inhoud, de ordening de vorm. Uit de geordende klank ontstaat de essentie, daaruit energie. De ordening is in het stijgen en dalen door toonsafstanden en intervallen, in het uitblazen, tegenhouden en vertragen van de adem, in de bewegingen van de lucht en het instrument, in de maat en de duur, in de plaatsing en de ranschikking van de halve tonen, door de consonantie ^Lvan het octaaf,^J volgens de tooncirkels zoals u die noemt, ^Lde tropen^J en modi volgens anderen, de toonsoorten zoals ze gewoonlijk worden genoemd.

[Antwoord] op de vierde [vraag]. De overredende en zielroerende kracht is in het onderwijzen, behagen en ontroeren. Het onderwijzen en het behagen beïnvloeden de geest op een gematigde wijze, zonder verstoring, en zij scheppen vriendelijke gewoontes die men ^Lde zeden^J noemt, het ^Lverstand,^J en de rede. Maar het ontroeren stoot de geest van zijn zetel, verstoort, leidt tot blinde actie, wekt ^Lemotie^J op, veroorzaakt lijden, geeft aanleiding tot het onverstandige, ^Lhet onredelijke.^J Waaruit dat voorkomt, is uitgelegd bij de eerste vraag.

[Antwoord] op de vijfde [vraag]. In de consonanten komt de ontroerende kracht niet alleen van de stilstaande en de stabiele consonanten, maar vooral van de voortdurende, samengestelde, gevarieerde, verschillende en volgens muzikale grondslag neergezette consonanten. Elke samenklank raakt ons ook simpelweg afzonderlijk, op verschillende wijze al naar gelang de aard van zijn kwaliteit en constructie. De consonant ^Lvan het octaaf,^J die het voorbeeld ^Lvan de unisono^J is, bedaart en brengt de geest tot rust; deze bepaalt het einde. ^LDe kwart^J en ^Lde kwint^J beloven iets anders, staan toe iets te verwachten, en hebben iets hards [in vergelijking met het octaaf] dat neigt naar de zachtheid en rust [van het octaaf]. Wij passen die [intervallen] halverwege toe, en niet aan het einde. ^LDe terts en de sext^J staan tussen consonant en dissonant in, ze verbinden en koppelen de middenbestanddelen, maar vormen geen slot. Ze maken de bewegingen plechtiger en brengen die meer naar ^Lhet gemoed^J dan ^Lde rede^J. Uit alles [tezamen] is er volmaaktheid, uit begin en einde en uit het midden.

⁵⁴. In deze zin worden vier antinomieën gebruikt, die elk voor zich voor het verschil tussen laag en hoog in de zin van muzikale toonhoogte worden gebruikt.

⁵⁵. Plutarchus, *Moralia*, IX: ‘Eenstemmigheid is overall vermoeiend en afstotend.’ Vertalingen geven voor ‘μονωδία’ meestal ‘eentonigheid’.

⁵⁶. Vergilius, *Eclōgæ*, VIII, 71: ‘De koude slang in de weiden wordt gebroken door te zingen.’

⁵⁷. Vergilius, *Georgica*, 1, 293-294: ‘Intussen, verlichtende haar langdurige inspanning met een gezang, | Dreef zijn vrouw de scherpe kam over de zeilen.’

⁵⁸. Vergilius, *Aeneis*, 6, 164-165: ‘..., beter dan wie dan ook kan [Milenus] | Door geschal de mannen bijeenroepen en door gezang Mars ontsteken.’

[Antwoord] op de zesde [vraag]. Van de gevolgen zijn er voorafgaande oorzaken. De kennis van de oorzaken maakt de wetenschap. De kunst echter ontstaat uit het waarnemen van de voorschriften die tot een bepaald doel leiden, ook als de oorzaak niet geheel duidelijk is. In de consonanten moet de muzikale grondslag worden gezocht, in hun constructie en samenvoeging, in hun wederzijdse vergelijking en verhouding, in hun beweging, [en] uit de maat. Hij die de oorzaken kent is een wetenschapper; hij die de voorschriften uitvoert zonder de oorzaken te kennen, is een kunstenaar. Hij die noch de oorzaken, noch de voorschriften kent, handelt in den blinde, ^Lals een onwetende en een slecht kunstenaar.^J

Naschrift. De grondslag van het ontroeren van de ziel moet worden gezocht in het beheersen van de adem (stem), de onderbreking, de aarzeling, de verhaasting, het tegenhouden, de verhindering en in het naar voren brengen en verbinden van stemmen. In muzieknoden kan dat niet worden getoond, evenmin als het accent, maar men bootst sprekers, zangers of smachtenden na die bekwaam affecten weergeven. De kunst zal noten kunnen vastleggen, die aanwijzen en helpen, maar niet precies voorschrijven. De muzikale gang kan met consonanten zachte gevoelens opwekken, maar leidt het krachtigst tot heftige gevoelens, wanneer dissonanten op de juiste plaats zijn gezet en tussen zoetere en zachtere, hardere en ruwere consonanten zijn gesteld, terwijl alles volgens de wet van de natuur is gedaan, die behoedzaam en voortdurend door de middenbestandelen naar het einde voortschrijdt. De verandering van maat, de verschillende verhouding van de bewegingen, of van de voortgangen door de intervallen, de passende mengeling van het diatonische geslacht met het enharmonische en het chromatische geslacht, de toepassing van de toonsoorten, [al deze zaken tezamen] zullen de zielroerende muziek maken.

[MARIN MERSENNE (PARIJS)]
AAN ANDRÉ RIVET [(DEN HAAG)]
[BEGIN JUNI 1640]
2390B

Samenvatting: Mersenne stuurt aan Rivet een brief van Launoy aan hem en een brief van hem aan Ban.

Bijlagen: Launoy aan Mersenne (mei 1640); Mersenne aan Ban, begin juni 1640 (2390A).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Hs. Bibl. Publ. Lat. 275, fol. 118: brief (enkelvel, a | b; 15x22 cm; autograaf).

Vroegere uitgave: Waard 9, nr. 876, pp. 386-387: volledig.

Namen: Joan Albert Ban; Lodewijk de Dieu; Jacobus Golius; Jean de Launoy; Constantin L'Empereur; Paul Pineau.

Titels: Nieuwe Testament; Oude Testament.

Transcriptie

Pour Monsieur Rivet.

Monsieur,

J'avois desjà envoyé ma lettre a vostre nepveu, lorsque j'ay receu la responce de Mr. de Launay. C'est pourquoy j'ay voulu ajouter ce mot pour vous en avertir et vous l'envoyer des ce voyage, affin que vous la receviez aussi promptement qu'il est possible. Et cela m'a donne occasion de mettre icy un petit mot pour Mr Ban-nius, dont vous m'avez, ce me semble, donne la première connoissance; car je ne sçay point l'adresse dont il faut user pour luy escrire. Lorsqu'il me l'aura indiquée, je ne vous donneray point cette peine-là.

J'ay leu la responce de Mr. de Launoy, qui me semble bien ingenue et d'un esprit assez clair et raisonnable.

Je ne sçay si Mr Golius ne nous donnera jamais rien, et si Mr. L'Empereur et Louis de Dieu ne travaillent point a quelques nouveaux ouvrages. Pour vous, vous estes *emeritus*, et vous avez assez acquis et mérité du public pour vous contenter d'estre maintenant juge des labeurs qui paroissent au jour.

Je ne sçay si vous estimez qu'un homme puisse estre dit vrayement Chrestien, qui nie le peché originel, comme font les Juifs. Il semble que tout le Nouveau Testament ne puisse subsister, ni mesme une bonne partie de l'Ancien, si l'on nie ce péché.

Vertaling

Aan de heer [André] Rivet.

Mijnheer,

Ik had mijn ¹brief aan u al aan uw ²neef al gestuurd, toen ik het antwoord van de heer [Jean] de Launoy ontving. Daarom wil ik er dit briefje aan toevoegen om u op de hoogte te stellen en die ³brief ook aan u te sturen, zodat u die zo snel mogelijk ontvangt. En dat geeft mij de gelegenheid ook een ⁴briefje toe te voegen

¹ Mersenne aan Rivet, 1 juli 1640 (2383A).

² Paul Pineau.

³ Launoy aan Mersenne, mei 1640 (verloren?).

⁴ Mersenne aan Ban, begin juni 1640 (2390A).

voor de heer [Joan Albert] Ban, die ik, geloof ik, via u heb leren kennen. Wanneer hij mij zijn adres heeft gegeven, hoef ik u er niet meer mee lastig te vallen.

Ik heb het antwoord van de heer de Launoy gelezen, dat mij heel goed lijkt en blijkt geeft van een heldere en redelijke geest.

Ik vraag mij af of de heer [Jacobus] Golius nog ooit iets het licht zal doen zien, en of de heren [Constantin] l'Empereur en [Lodewijk] de Dieu nog met nieuwe werken bezig zijn. U bent inmiddels *emeritus*, en u heeft voldoende gedaan om u te kunnen beperken tot de beoordeling van werk dat nu verschijnt.

Bent u de mening toegdaan dat iemand zich een ware christen mag noemen wanneer hij de zondeval ontkent zoals de Joden? Het lijkt mij dat het hele Nieuwe Testament niet kan bestaan, alsook een goed deel van het Oude Testament, als men deze zonde ontkent.

ELEAZAR LOOTIUS (DEN HAAG)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS [DEN HAAG]
18 JUNI 1640
2411

Antwoord op Huygens' brief van 27 april 1640 (2351).

Samenvatting: Lootius betuigt, naar aanleiding van de lezing van Huygens' 'Orgelgebruyck', zijn instemming met diens denkbeelden rond het orgelgebruik.

Bijlage: 'Orgelgebruyck'.

Over een antwoord door Huygens is niets bekend.

Primaire bronnen: Londen, Brit. Libr., Add. Ms. 22953, nr. 35, fols. 77-78: brief (dubbelvel, 19,5x31cm, a|d; autograaf).

— *Responsa* 1641, pp. 16-17: volledig.

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2411, p. 46: samenvatting.

Glossarium: loqui (spelen); organa (orgel).

Transcriptie

¹Mijn Heere

De E. Heere van Zulicom etc.

Vir amplissime,

Non equidem tanto me dignor honore, ut censor præsimum tam eruditæ dissertationi, quam ego interim ab illo metu jubeo esse immunem et securam. Ingenuè confiteor, et testes mihi erunt, quibuscum unquam mihi istâ de re sermo, quod factum memini non semel, sic semper menti sententiam stetisse: aut omnino silentium organis imponendum in æde sacrâ, aut loquendum illis cum populo Dei, et non nisi cum illo, ²τὸ δὲ περισσὸν τούτων, ausim huc arcessere ex Evangelio. Dum in eâdem mecum esse legi tam magnum et doctum virum, dici non potest, quam exultaverim. Expecto enim istius ὁμοψησίας hunc fructum: si organa eliminare non liceat, (et cur libeat?) conspirare tandem ut cogantur in divinam δοξολογίαν. Ego certè, quantum in me, totus in hoc ero, ³ἀκάρως, εὐκάρως, ut aut tollatur tota illa superstitiosa loquacitas, et cum eâ scandalum, aut in ordinem redacta discat Dei nostri laudem sonare ad exemplum vicinorum.

Atque hæc responsionis vice tibi, vir doctissime, reponenda duxi, ubi, si quid desideres, dabis id omne occupationibus et temporis angustiis. Et salvebis ab illo, qui

omni officio tuus est
Eleazar ⁴M.F. ⁵Lootius,
Servus Jesu Christi.

18 Junii 1640, Hagæ-Comitis.

1. *Responsa*: zonder adres.

2. Matteüs 5:37: "Ἐστω δὲ ὁ λόγος ὁμων Ναὶ ναὶ, οὐ οὐ τὸ δὲ περισσὸν τούτων, ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν."

3. II Timoteüs 4:2: 'Κήρυξον τὸν λόγον, ἐπίστηθι εὐκάρως, ἀκάρως, ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ.'

4. Mailardi Filius.

5. *Responsa*: <Lotius>.

Vertaling

Aan de heer van Zuilichem.

Waarde heer,

Ik keur mij beslist niet zoveel eer waardig dat ik censor van een zo fijnzinnige ⁶verhandeling zou kunnen zijn, die ik direct veilig en zeker verklaar wat betreft de vrees voor zulk een censorschap. Ik zeg u dat openhartig, en getuigen zullen dat bevestigen, die ooit een preek van mij over deze zaak hebben gehoord, die ik naar ik meen meer dan eens heb gehouden, waarin ik steeds de volgende stelling heb verdedigd: óf het orgel moet geheel het zwijgen worden opgelegd in de kerk, óf het moet klinken met het volk Gods en slechts daarmee; en ⁷ ^Lwat daar bovenuit gaat^J zou ik hier vanuit het Evangelie durven aan te klagen. Ik kan niet zeggen hoezeer ik mij verheugde, toen ik al lezende bemerkte in dit opzicht in het gezelschap te zijn van zo'n gewichtige en geleerde man. Ik verwacht van die ^Leensgezindheid^J het volgende resultaat: als het niet is toegestaan het orgel te verwijderen (en waarom zou men dat willen?), dan moeten we ernaar streven dat het wordt ingezet bij de goddelijke ⁸ ^Llofzang.^J En ik zal zeker, zoveel als in mij is, steeds, ⁹ ^Lgelegen of ongelegen,^J de mening verkondigen dat óf deze bijgelovige klankenovervloed wordt weggenomen en daarmee de aanstoot ervan, óf in goede orde gebracht ons leert de lof van onze God te laten klinken, naar het voorbeeld van onze ¹⁰buren.

En dit, geleerde heer, heb ik gemeend u te moeten antwoorden, waarbij u, als u toevallig iets mist, dat wel zult toeschrijven aan [mijn] bezigheden en de drukke tijden. U zult gegroet zijn door hem, die

in alle onderdanigheid de uwe is,
Eleazar Mailardszoon Lootius,
dienaar van Jezus Christus

18 juni 1640, Den Haag.

6. 'Orgelgebruyck.'

7. Matteüs 5:37: 'Laat het ja, dat gij zegt, ja zijn, en het neen, neen; *wat daar bovenuit gaat*, is uit den boze.'

8. Lootius schrijft hier doxologia, waarmee wel eerder lofzang in het algemeen zal worden bedoeld dan doxologie in de enge zin van het woord.

9. II Timoteüs 4:2: 'Verkondig het woord, dring erop aan, *gelegen of ongelegen*, wederleg, bestraf en bemoedig met alle lankmoedigheid en onderrichting.'

10. De Engelsens.

CONSTANTIJN HUYGENS (MALDEGHEM)
AAN JOAN ALBERT BAN [HAARLEM]
26 JUNI 1640
2422

Antwoord op Bans brief van 19 mei 1640 (2370).

Samenvatting: Huygens zendt Ban Boëssets bewerking van *Me veux-tu voir mourir*, alsmede een ander gedicht om op muziek te zetten. Hij dringt bij Ban erop aan dat deze zijn ‘Compendium’ afmaakt. Hij suggereert dat Ban zich tot Anna Maria van Schurman wendt en vraagt of Ban bij die gelegenheid ook de voorbeelden van Le Maire’s nieuwe muzieknotatie die hij (CH) van Mersenne had ontvangen, aan Anna Maria wil doorsturen.

Bijlagen: *Me veux-tu voir mourir* (Boësset 1639); Frans gedicht (Huygens?); Voorbeelden van Le Maire’s muzieknotatie.

Huygens schreef opnieuw op 11 augustus 1640 (2480). Deze brief kruiste Bans antwoord op de onderhavige brief van 13 augustus 1640 (2482).

Primaire bronnen: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLIV, nr. 285, fol. 351r: ontwerp (autograaf).

— Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLV, nr. 285, fol. 100r: later afschrift naar ontwerp (Constantijn [V] Huygens).

Vroegere uitgaven: Worp 3, nr. 2422, pp. 50-51: volledig.

— Waard 9, nr. 887, pp. 439-440: volledig.

Namen: Antoine Boësset; Jean le Maire; Marin Mersenne; Anna Maria van Schurman; Bernard de Varenne; Catharina Zuerius.

Titels: ‘Compendium musicæ’ (Ban); *Me veux-tu voir mourir* (Ban 1640).

Glossarium: cantio (lied); character (noot); μουσική (muziek); modulatio (muziekstuk).

Transcriptie

Bannio.

¹Maldeghem, 26 Junii 1640.

Vir amplissime ac doctissime,

Quam vanâ suspicione dubitaveris imponere tibi Gallos destinasse, tandem comperis. Serio nimirum hoc agit omnium literarum, artium atque artificum proxeneta Mersennus, ut, collatis cantionibus tuis et Gallorum, animi auditorum arguant, utrâ majorem in se impetum faciant. Quid ex theoriæ fundamentis ipse præstiteris, tute nosti. Ut Boëssettius eosdem versiculos casu vel consuetudine expresserit, hic habes, subjunctis aliis merè tristibus ac luctuosis, ut, si libet, alterum hoc vestri periculum inter vos faciatis nobilissimi athletæ. Gallicum enim exemplar manuscriptum, ne fucum rursus extimescas, jamnunc in potestate meâ est, unâ cum μουσική. Cujus rei fatendum est mortales illos longè peritissimos esse, naturâ simulatque habitu. Vellem primus omnium artifex Varennius ne te fefellisset. Expertus esses, quam volubili ac suave severitate gutturi imperent, auribus[que] omnium et exquisitissimæ doctorum attentioni satisfaciant.

Expectas tuâ de cantione quid senserim; ego verò magis expecto, ut me doceas ad quam amussim, quibus ad scientiam ²factis natisve vocalibus disserere me de omni modulatione deceat. Compendium, inquam, quod promiseras, avidè expecto, mox animi mei ³sensa congruis verbis ac sententiis et bonâ ⁴item fide expositurus.

¹. XLV: Plaats en datum onderaan.

². XLV: <natisve factis>.

³. XLV: <sensu>.

⁴. XLV: <ita>.

Superest, ut mirabili puellæ Mariæ Schurmannæ exemplar horum omnium meo nomine et Mersenni transmittas, instructus amanuensi musico apprimè sedulo atque eleganti. Jubet hoc Reverendus Pater; et nonnihil causæ est, cur ad ipsam virginem scribere detrecto meâ manu. Frustra id expertus aliquoties, postquam sibi nescio quem de viduitate meâ scrupulum injecit, ridiculum hercule, et ineptum. Quod me suspicantem cum non rescriberet, amici insuper cum risu monuere. Musicæ novos characteres nuper adedò à Mersenno mihi datos ad eandem virginem, si placet, perferendos curabis. Mihi tanti nondum fuere, ut exscribendos dederim. Publici aliquando juris ista sub currente prælo fient. Vale, vir amice, et memor vive

tui
C.H.

Si quid rescribis, domi meæ et soli cognatæ Catharinæ Zueriæ commendari tutè poterit.

Vertaling

Aan Ban.

Maldegem, 26 juni 1640.

Edele heer,

Hoezeer u vanuit een ongerechtvaardigde verdenking hebt gedacht dat het de bedoeling van de Fransen was om u ertussen te nemen, zal u nu duidelijk zijn. Hier is uiteraard [pater Marin] Mersenne aan het werk, de vertegenwoordiger van alle letteren, kunsten en kunstenaars, in ernst, met de bedoeling dat, na vergelijking van de liederen van u en van de Fransen, de gevoelens van de luisteraars gaan uitmaken welk van beide de grootste uitwerking bij hen heeft. Wat uzelf vanuit de beginselen van de theorie tot stand hebt gebracht, weet u precies. Hoe [Antoine] Boësset hetzelfde ⁵gedicht volgens toeval of gewoonte heeft weergegeven, ziet u hier, met daarbij nog een ander ⁶[gedicht], geheel en al triest en droevig, zodat u ⁷beiden, als u daartoe lust hebt, onderling nog een andere proef kunt nemen, als edele atleten. Een afschrift van de Franse [versie] is, met ⁸ 'de muziek' erbij, in mijn bezit, zodat u niet bevreesd hoeft te zijn voor nieuw bedrog. Het moet worden gezegd dat die stervelingen [de Fransen] in deze materie [de muziek] verreweg het meest bedreven zijn, zowel door hun aard als door gewoonte. Ik zou willen dat [Bernard de] Varenne, eerste onder alle kunstenaars, u niet had teleurgesteld.⁹ U zou hebben ondervonden met hoeveel wendbaarheid en zoetheid zij hun keel beheersen, [en hoe] ze ieders oren en de meest verfijnde smaak van de kenners bevrediging schenken.

U wilt weten wat ik van uw ¹⁰lied vind. Ik verwacht echter eerder van u dat u mij onderwijst met welke meetlat, met welke voor de wetenschap gemaakte of bestaande woorden ik mij moet uitdrukken als ik welk muziekstuk dan ook bespreek. Ja, op het 'Compendium [musicæ]' dat u hebt beloofd, wacht ik met spanning, zodat ik dan mijn mening met de juiste woorden en zinnen en ook vol vertrouwen kan uiteenzetten.

Rest nog dat u een afschrift van al deze zaken uit mijn naam en die van Mersenne aan de wonderbaarlijke mejuffrouw [Anna] Maria van Schurman zendt, voorzien van een muzikale handleiding, met zorg en smaak

⁵. Antoine Boësset, *Me veux-tu voir mourir*.

⁶. Huygens doet het voorkomen alsof de verzen die hij meestuurt de tekst van een ander *air de cour* betreffen, waarvan hij tevens over de muziek beschikte, maar ik (RR) acht het waarschijnlijker dat hij verzen van eigen hand stuurde, waarbij hij reeds een compositie had vervaardigd.

⁷. Ban en Boësset.

⁸. Ban gebruikte zijn Grieks meervoudige neologisme *μυνοπισμότης* in zijn brief van 19 mei 1640 aan Huygens (2370) gezien de context zeker in de betekenis van 'versieringsnoten, versierde versie,' maar dit moet Huygens zijn ontgaan, want bij zijn overname van het woord wordt het enkelvoudig toegepast en kan het niets anders dan simpelweg 'muziek' betekenen.

⁹. Zie de brieven van 5 januari 1640 (2294) en 13 januari 1640 (2299).

¹⁰. Joan Albert Ban, *Me veux-tu voir mourir*.

opgesteld. De eerwaarde pater [Mersenne] verzoekt dat; er is echter een goede reden waarom ikzelf niet meer aan deze dame wil schrijven. Meermalen heb ik dat als tevergeefs ervaren sinds zij zich een ik weet niet wat voor belachelijk en ontoepasselijk bezwaar vanwege mijn weduwnaarschap aanmeet. Vrienden hebben mij ook nog eens schertsend gewaarschuwd toen ik dat vermoedde als reden dat ze mij niet terugschreef. Wilt u dan ook de nieuwe ¹¹muzieknoten die Mersenne mij onlangs stuurde doorgeven aan dezelfde dame? Mij waren ze nog niet zoveel waard dat ik ze heb laten afschrijven. Eens zullen ze door de drukpers gemeengoed worden. Wees gegroet, goede vriend, en denk veel aan

uw
Constantijn Huygens

Als u iets terugschrijft, kunt u dat het beste naar mijn huis en speciaal naar mijn nicht Catharina Zuerius sturen.

¹¹. De zgn. *musique almérique* van de Franse uitvinder Jean le Maire. Zie A. Cohen, 'Jean le Maire and «la musique almérique», ' *Acta Musicologica* 6 (1963), pp. 175-181, en J.R. Knowlson, 'Jean le Maire, the Almérie, and the «musique almérique»: A set of unpublished documents,' *Acta Musicologica* 11 (1968), pp. 86-89.

PIETER CORNELISZOOM HOOFT (MUIDEN)
AAN JOACHIM VAN WICKEVOORT (AMSTERDAM)

1 JULI 1640

2426A

Antwoord op een verloren gegane brief van Wickevoorts van eind juni 1640.

Samenvatting: Hooft nodigt Wickevoort samen met Barlaeus en Mostart uit op het Muiderslot om gezamenlijk Huygens' 'Orgelgebruyck' door te nemen.

Bijlagen: Stukken over politieke en militaire zaken, door Wickevoort aan Hooft gezonden en nu teruggezonden.

Door Wickevoort te Amsterdam op 2 juli 1640 ontvangen. Wickevoort antwoord is verloren gegaan. Hooft antwoordde daarop op 8 juli 1640 (Tricht 3, nr. 1030, pp. 264-266).

Primaire bronnen: Amsterdam, Univ. Bibl., Hs. II C 13, fols. 209-209bis: brief (dubbelvel, 21x32cm, ab | d; autograaf).

— *Werken* (Hooft/Hooft 1671), Brieven, nr. 171, pp. 143-144: geheel.

— *Brieven* (Hooft/Huygdecoper 1738), nr. 632, pp. 470-471: geheel.

Vroegere uitgaven: Vloten 3, nr. 753, pp. 344-346: geheel.

— Tricht 3, nr. 1026, pp. 258-260: volledig.

Namen: Adriana van Baerle; Caspar Barlaeus; Anna Bosschaert; Ferdinand III; Leonora Hellemans; Amalia Elisabeth landgravin van Hessen; Henri de Lorraine (graaf van Harcourt) [1601-1666]; Lodewijk XIII; Maximiliaan I; Daniël Mostart; Maria van Reigersbergh; Turnus [=Lodewijk XIII].

Titel: 'Orgelgebruyck'.

Glossarium: orghel (orgel).

Transcriptie

Aen Mijnen Heere

Mijnen Heere Joachim van Wickevoort, Ridder, Raedsheere van de Hoogheit der Landtgraevinne van Hessen,

op de Singel, bij Jan-Rooden-tooren,
in 'De ploegh,'
tot Amsterdam.¹

Mijn Heere ende Neeve,

Mijn verdriet, geschept uit de moeite, die ik U.Ed. Gestrengheit koste, is zeer verzacht met de geneughte, gesmaekt in zoo bescheidenlijk een' vertooning van de wightigste zaeken, die althans in Christendom omgaen. Hoewel U.Ed. Gestrengheit schrijven mij onlanx voor den ondergank der zonne ter handt quam, het heeft mij niet verveelt hetzelve, en alles wat er in geslooten was, te doorlezen. 't Welk ik hierin terug zeinde, denkende dat U.Ed. Gestrengheit misschien eenighe stukken op morghen elwaerts heen heeft te veirdighen.

't Meeste deel der tijdingen is niet zeer behaeglijk. De Zweden en hunne hulpers schijnen in benauwtheit en gevaer te wezen, zonder veilighlijk oft eerlijk te kunnen deizen, dewijl zij zoeken slagh te waeghen tegens eenen veel sterker vijandt. Zeker mij deert der grootmoedighe Landtgraevinne, die gescheept is met bondtgenooten, welker geschil van gevoelen zoo veel tijds versleeten heeft, dat het heir inmiddels ontrent 6000 mann swakker geworden is. Indien de Graef van Harcourt nocht lijftogt, nocht hulptroepen krijghen kan, zoo staet grootlijx te vreezen dat hum de wegh ter aftoght ook afgesneden zij. Ende wort Turin ontzet, 't

¹ Ontvangstnotitie Wickevoort: '2 Juillet 1640, Monsieur Hooft de Muijden.'

is omgekomen (mijns achtens) met het Slot. Zonder 't keeren dezer kanse, zal de Franchois er quaelijk aen wezen. Mij verwondert dat men in Duitslandt den dagh gestelt tot de vergaeding van Reghensburgh, tegens den 15^{en} dezer maent, te kort vindt, gemerkt hij over een goede wijle moet aengeschreven zijn, naerdien de Kaizar zich al voor eenighe weeken daer bevonden heeft. Zoo de vorsten en steden des Rijx daer niet verschijnen, 't zal ons en den Zweeden niet quaelijk koomen. Dat de bezettingen van Atrecht geslaeghen en voorts verstroot zijn, hun Overste uit de stadt geslooten, geeft wat verquikkings. Want hoewel 't eindt den last moet draeghen,

²*Dimidium facti, qui bene cœpit, habet.*

En 's Koninx jeghenwoordigheid tot Amiens oft Dourlans is te hoopen dat werken zal:

³*Urget præsentia Turni.*

Ik dank U.Ed. Gestrengheit inzonderheit voor den brief, die niet voor alleman is, te weeten dien van den Heere van Zuilechem. De Latijnsche redenaer verdient ook het lezen wel, als zijnde van klaere kennis in de dingen nu in swang gaende. Maer zijne partijdigheid vind ik volle heet; weet ook niet oft Vrankrijk, hoe zeer het ook gevleit wort, wel zal kunnen verduwen, dat die schrijver alle volken zoo zeer tot een' vrijheit aenmaent, die de Fransche Koning niet geirne den zijnen zouw inruimen.

Om 't schrift des Heeren van Zuilichem, van de orghels, tzaemen te lezen, wenschte ik wel dat U.Ed. Gestrengheit met de Heeren Barlæus en Mostart, geliefde hier eenen dagh te koomen besteden. In allen gevalle verwachten wij Joffrouwe de dochter van den Heere Barlæus hier op morghen oft overmorghen; zoo Zijn' E. niet verlooft heeft ons eenighe beloften te houden; gelijk Kaizar Maximilaen d'Eerste verswooren had emmermeer nae te koomen 't geen hij den Franchoizen swoer.

Ik bid U.Ed. Gestrengheit uit mijnen naeme Mevrouw de Groot te begroeten, met verzoek om, voor haer vertrek ons, nevens U.Ed. Gestrengheit en Mevrouw U.Ed. Gestrengheits gemaelinne, derwelke ik en mijn' huisvrouw, met verlof van U.Ed. Gestrengheit, ootmoedelijk de handen kussen, alhier de eere haerder jeghenwoordigheid te gunnen, ende dat U.Ed. Gestrengheit zich gewaerdighe mij dit slordigh schrijven in 't goede af te neemen, samt in haere beste gunste te bewaeren,

Mijn' Heere ende Neeve,

U.Ed. Gestrengheits onderdaensten, ootmoedighsten
dienaer ende neef
P.C. Hooft.

Van den Huize te Muide, ontrent middernacht nae den i^{en} Julii, 1640, alzo de veerschuit met den dagh nae Amsterdam afvaert en de bestelling bij de waeghenaers, dien het te veel is in stadt te koomen, onzeker gaet.

Vertaling

Aan mijnheer,

Mijnheer Joachim van Wickevoort, ridders, raadsheer van Hare Hoogheid de Landgravin van Hessen,

op de Singel, bij de Jan-Rooden-Toren,
in 'De ploegh,'
te Amsterdam.

² Horatius, *Epistulae*, I, 2, 40: '*Dimidium facti qui cœpit habet; ...*'

³ Vergilius, *Æneis*, IX, 73: '*Tum vero incumbunt, urget præsentia Turni.*'

Mijnheer mijn neef,

Het ongenoegen, veroorzaakt door de moeite die ik u heb bezorgd, is zeer verzacht door het genoegen dat ik smaakte bij het kennismaken van zo'n duidelijke uiteenzetting van de belangrijkste zaken die thans in de Christelijke wereld omgaan. Hoewel uw schrijven mij pas kort voor zonsondergang ter hand kwam, is het mij niet teveel geweest het door te lezen en ook alles wat er bijgesloten was. Ik zend [het bijgeslotene] terug omdat er misschien stukken bij zitten die u morgens ergens anders heen moet sturen.

Het merendeel der tijdingen stemt droevig. De Zweden en hun bondgenoten schijnen in gevaar te zijn, zonder zich veilig te kunnen terugtrekken, terwijl ze een slag willen aangaan met een veel sterkere vijand. Mij gaat ook de grootmoedige ⁴landgravin ter harte, die opgescheept zit met bondgenoten wier verschillen van mening zoveel tijd verloren hebben doen gaan, dat het leger inmiddels 6000 man zwakker is geworden. Tenzij de ⁵graaf van Harcourt leeftocht of hulptroepen kan krijgen, valt ernstig te vrezen dat ook hem de aftocht wordt afgesneden. En als ⁶Turijn wordt ontzet, dan is het mijns inziens ook met de rest afgelopen. Wanneer de kansen niet keren, zullen de Fransen er slecht voorstaan.

Het verwondert mij dat men in Duitsland de termijn voor de vergadering in Regensburg, op de 15de van deze ⁷maand te vroeg vindt, in overweging nemende dat die vergadering al geruime tijd geleden is aangekondigd, zodat de ⁸keizer zich daar al enige weken bevindt. Als de vorsten en steden van het [Heilige Roomse] Rijk daar niet verschijnen, dan zal dat ons en de Zweden niet slecht uitkomen.

Dat de [Spaanse] bezetters van Atrecht verslagen en voorts verdreven zijn en hun bevelhebber uit de stad weg is, geeft wat speelruimte. Want hoewel het op het einde neerkomt, geldt toch dat

⁹Een goed begin het halve werk is.

En het is te hopen dat de aanwezigheid van de ¹⁰koning in Amiens of Douvens een goede uitwerking heeft, aangezien

¹¹Het oog van de meester het paard vet maakt.

Ik dank u in het bijzonder voor de ¹²brief, die niet voor iedereen is, te weten die van de [heer Constantijn Huygens], heer van Zuilichem.

⁴ Amalia Elisabeth van Hessen.

⁵ Henri de Lorraine.

⁶ Turijn, hoofdstad van het met Frankrijk verbonden Savoye-Piemont, was door de Spanjaarden ingenomen en werd nu belegerd door de Fransen om het weer te bevrijden.

⁷ 15 juli 1640.

⁸ Ferdinand III.

⁹ Horatius, *Epistulae*, I, 2, 40: 'Een goed begin is het halve werk.'

¹⁰ Lodewijk XIII.

¹¹ Vergilius, *Aeneis*, IX, 73: 'Nu zij ten aanval overgaan, is de aanwezigheid van Turnus grote betekenis.'

¹² Vermoedelijk gaat het om de brief (welke verloren is gegaan) die Huygens' voegde bij zijn 'Orgelgebruick'. Lootius had het handschrift op 18 juni 1640 naar Huygens' Haagse adres geretourneerd (2411). Huygens was toen op veldtocht, maar vermoedelijk had zijn broer Maurits al instructie het vervolgens naar Wickevoort in Amsterdam op te sturen ter voorlegging aan onder meer Caspar Barlaeus, Pieters Corneliszoon Hooft en Daniël Mostart. Het is mogelijk dat Huygens' zijn brief aan Hooft al op voorhand had geschreven, maar weten doen we niets: het is niet alleen betreurenswaardig dat Huygens' brief aan Hooft niet bewaard is gebleven, maar ook wat verwonderlijk. Dan zo'n brief er toch wel moet zijn geweest, blijkt ondermeer uit het 'aanstaan' (aandringen) van Huygens, waarnaar Hooft in zijn brief van 6 septemebr 1640 aan Wickevoort (2522A) verwijst. Hoofts brief aan Wickevoort van 24 juni 1640 (Tricht 3, nr. 1025, pp. 255-257; met ontvangstnotitie 22 [sic!] juni 1640) maakt nog geen melding van het handschrift, zodat Wickevoort het geschrift vermoedelijk gedurende de laatste dagen van juni aan Hooft opstuurde.

Hooft retourneerde het handschrift vermoedelijk al spoedig aan Wickevoort, bijvoorbeeld op 4 juli 1640, toen ter ten huize Wickevoort een samenzijn was met Wickevoort, Barlaeus, Dirck Tholincx en Pieter Cloeck om Maria van

De Latijnse ¹³redenaar is ook het lezen waard, vanwege het goede inzicht in de zaken die nu gaande zijn. Maar zijn partijdigheid gaat mij wel wat ver, en ook weet ik niet of Frankrijk, hoezeer het ook wordt gevleid, ermee zal kunnen instemmen dat de schrijver alle volken zo duidelijk een vrijheid in het vooruitzicht stelt die de Franse koning zijn eigen onderdanen niet gauw zal gunnen.

Om het ¹⁴geschrift over het orgel van de ¹⁵heer van Zuilichem samen te kunnen lezen, zou ik gaarne zien dat u samen met de heer [Caspar] Barlæus en [de heer Daniël] Mostart hier eens een dag zou komen doorbrengen. In ieder geval verwachten wij hier morgen of overmorgen Barlæus' ¹⁶dochter, wanneer hij tenminste niet heeft afgezworen enige belofte aan ons na te komen, zoals keizer Maximiliaan [I] heeft gezworen nooit te zullen nakomen wat hij aan de Fransen onder ede had beloofd.

Ik vraag u ook uit mijn naam ¹⁷mevrouw de Groot te groeten, met het verzoek of zij vóór haar vertrek met u en uw ¹⁸vrouw - wier handen ootmoedig door mij en mijn vrouw [Leonora Hellemans] worden gekust, met uw welnemen - mij de eer van haar aanwezigheid te gunnen, en ook dat u mij deze slordige brief niet kwalijk neemt, en in uw gunst bewaart,

mijnheer mijn neef,

uw onderdanige en ootmoedige dienaar en neef
Pieter Corneliszoon Hooft.

Muiderslot, 1 juli 1640 na middernacht, omdat de veerboot bij zonsopgang naar Amsterdam afvaart en de bestelling bij de vrachtrijders die niet de moeite willen nemen de stad in te gaan niet zeker is.

Reygersbergh, de vrouw van Hugo Grotius, te begroeten (zie Barlæus' brief aan Grotius, 10 juli 1640 [Meulenbroek 1981, nr. 4733, pp. 384-385]). Of de heren het geschrift ook hebben besproken, is onbekend. In volgende brieven uit juli en augustus aan Wickevoort maakt Hooft er geen melding van. Het is overigens niet helemaal zeker of het handschrift van het 'Orgelgebruyck' werkelijk bij Hooft op het Muiderslot is geweest. In de onderhavige brief dankt Hooft slechts voor de ontvangst van een brief, niet voor een tekst als het 'Orgelgebruyck.'

¹³. Wellicht Hugo Grotius, vanwege zijn recentelijk (april 1640) verschenen drie tractaatjes *Commentatio ... de Antichristo, Explicatio Decalogi en Explicatio ... de fide et operibus* (alle drie: Amsterdam: Johan en Cornelis Bleau, 1640).

¹⁴. 'Orgelgebruyck.'

¹⁵. Constantijn Huygens.

¹⁶. Adriana Barlæus.

¹⁷. Maria van Reygersbergh.

¹⁸. Anna Bosschaert.

MARIN MERSENNE [PARIJS]
AAN ANDRÉ RIVET [DEN HAAG]
1 JULI 1640
2426B

Vervolg op Mersennes brief aan Rivet van 1 juni 1640 (Waard 9, nr. 872, pp. 369-375).

Samenvatting: Mersenne stuurt Rivet een brief en muziekvel, bestemd voor Ban. Hij verzoekt hem dit aan Ban door te sturen, aangezien hij het adres van Ban kwijt is. Hij heeft de brief opengelaten zodat Rivet hem nog kan lezen.

Bijlage: Mersenne aan Ban, 1 juli 1640 (verloren).

Over een antwoord door Rivet is niets bekend. Mersenne schreef opnieuw op 15 juli 1640 (Waard 9, nr. 892, pp. 482-485).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Hs. 275, fol. 116: brief (enkelvel, 16x20cm, a | b; autografisch).

Vroegere uitgave: Waard 9, nr. 889, pp. 448-450: volledig.

Namen: Joan Albert Ban; Hugo de Groot; Frédéric Rivet; William Twissius.

Plaatsen: Haarlem.

Titels: *De scientiâ mediâ* (Twissius); *De Antichristo* (Grotius 1640); *De fide et operibus* (Grotius 1640); *Explicatio Decalogi* (Grotius 1640).

Glossarium: chant (gezang); composition (compositie); harmonique (harmonisch); musique (muziek).

Transcriptie

Pour Monsieur Rivet, Docteur en Théologie.

Monsieur,

Ce mot-icy sera pour vous prier de faire tenir le papier de musique avec la lettre de dedans à Monsieur Bannius, parce que je n'ay encore peu sçavoir l'adresse qu'il faut mettre dessus pour la luy faire tenir à Harlem, où je croy qu'il est. Si vous la sçavez, je vous prie de me l'apprendre, affin que je ne vous donne plus cette peine.

Depuis mes dernières je n'ay rien appris digne de vous estre escrit. C'est pourquoy je me contenteray de vous proposer icy une difficulté pour achever ce papier: à sçavoir si l'homme qui suit sa conscience et le dictamen de la raison en ce qu'i[l] fait, sans estre en doute aucun qu'il ne face bien, offense Dieu, lorsqu'il se rencontre qu'il fait contre quelque commendement de Dieu, qu'il ignorait entièrement, ou dont il ne se souvenoit point; c'est-à-dire, si la bonne conscience avec l'ignorance invincible excuse à *toto peccato*, et non seulement à *tanto*, comme l'on dit.

Si vous avez leu le gros théologien qui fait *De scientiâ mediâ*, dont vous m'avez escrit, vous me ferez plaisir de m'en apprendre vostre jugement. Je l'ay veu chez nos libraires, mais la grosseur et longueur m'en épouvantent. Si l'on faisoit un pareil volume de chaque attribut, jamais ce ne seroit fait.

J'ay enfin leu *De Antichristo* de Monsieur Grotius, dont les conjectures me semblent assez probables, à raison de la conjoncture des temps. Mais pour *De operibus et fide*, je n'y trouve pas grand chose. Je n'ay point encore vu ce qu'il a fait sur le Décalogue.

Je ne sçay si vostre fils sera maintenant arrivé avec vous, après son voyage d'Angleterre.

En attendant de vos nouvelles, je suis tousjours,

Monsieur,

vostre très-humble serviteur
Mersenne.

Ce premier de Juillet.

J'ay laissé ma lettre à Monsieur Bannius ouverte, affin que vous la puissiez lire. Si bon vous semble, vous couvrirez, s'il vous plaist, le tout d'un morceau de papier pour le luy envoyer aussitost que vous pourrez, affin que nous achevions le petit combat harmonique que nous avons commencé, qui consiste à luy faire voir que nos chants et compositions vallent mieux et sont plus élégantes que les siennes.

Vertaling

Aan de heer Rivet, theoloog.

Mijnheer,

Dit briefje dient om u te vragen de ingesloten ¹brief en het muziekvel bij de heer [Joan Albert] Ban te bezorgen, aangezien ik ben vergeten welk adres ik erop moet zetten om deze brief bij hem in Haarlem bezorgd te krijgen, waar hij, naar ik meen, woont. Indien u zijn adres weet, verzoek ik u dat aan mij door te geven zodat ik u verder deze last [van het doorsturen] kan besparen.

Na mijn laatste ²brief is mij niets ter ore gekomen dat het waard is om aan u te schrijven. Daarom zal ik mij ermee tevredenstellen u een probleem voor te leggen, ten einde dit blaadje papier vol te schrijven. Het gaat om het volgende, namelijk of iemand die zijn geweten volgt en wat zijn verstand hem voorschrijft in alles wat hij doet, en er helemaal niet aan twijfelt dat het juist is wat hij doet, of zo iemand zondigt tegen God, wanneer het voorkomt dat hij ingaat tegen een gebod van God dat hij in het geheel niet kende of dat hij zich helemaal niet herinnerde. Met andere woorden, of het goede geweten en de totale onwetendheid ³de gehele zonde⁴ excuseren, en niet slechts ⁵gedeelte⁶, zoals men zegt.

Als u het dikke ⁷boek *De scientiâ mediâ* van de ⁸theoloog, waarover u mij ⁹schreef, heeft gelezen, dan zou ik graag uw oordeel daarover willen vernemen. Ik heb het boek gezien bij onze boekhandelaars, maar de dikte en de omvang schrikken mij af. Als men over ieder onderwerp zo'n boek zou schrijven, zou het einde ver zijn te zoeken.

Eindelijk heb ik ¹⁰*De Antichristo* van de heer [Hugo] Grotius gelezen. De erin gedane voorstellen vind ik heel aannemelijk, gezien de aard der tijden. Maar in zijn ¹¹*De operibus et fide* vind ik niet veel wat de moeite waard is. Ik heb nog niet gezien ¹²wat hij over de Tien Geboden heeft geschreven.

Ik weet nog niet of uw ¹³zoon al weer uit Engeland bij u is teruggekeerd.

In afwachting van nieuws van u, blijft ik voortdurend,

mijnheer,

uw nederige dienaar
[Marin] Mersenne.

¹ Mersenne aan Ban, 1 juli 1640 (verloren, maar zie Ban aan Anna Maria van Schurman, 20 augustus 1640 [2495A], §3).

² Mersenne aan Rivet, 1 juni 1640 (Waard 9, nr. 872, pp. 369-375).

³ Guilielmus Twissius, *De scientiâ mediâ* (Arnhem 1639).

⁴ Guilielmus Twissius.

⁵ Mersenne aan Rivet, 12 november 1639 (Waard 8, nr. 779, p. 597-605).

⁶ Hugo Grotius, *Commentatio ad loca quaedam Nova Testamenti quae de Antichristo agunt* (Amsterdam: Joan en Cornelis Bleau, 1640).

⁷ Hugo Grotius, *Explicatio trium utilissimorum Novi Testamenti ... in quibus agitur de fide et operibus* (Amsterdam: Joan en Cornelis Bleau, 1640).

⁸ Hugo Grotius, *Explicatio Decalogi* (Amsterdam: Joan en Cornelis Bleau, 1640).

⁹ Frédéric Rivet.

1 juli [1640].

Ik heb mijn ¹⁰brief aan de heer Ban open gelaten, zodat u die kunt lezen. Als die u goed lijkt, wilt u het geheel dan alstublieft in een stuk papier wikkelen, om een-en-ander zo snel mogelijk aan hem te versturen, zodat wij een punt kunnen zetten achter onze kleine muzikale strijd die wij waren begonnen, met als inzet hem te tonen dat onze liederen en onze composities beter en eleganter zijn dan de zijne.

¹⁰. Mersenne aan Ban, 1 juli? 1640 (verloren).

CHRISTOPHE VILLIERS (SENS)
AAN MARIN MERSENNE (PARIJS)
7 JULI 1640
2438A

Antwoord op een verloren gegane brief van Mersenne.

Samenvatting: Villiers bespreekt op Mersennes verzoek de drie airs die deze hem heeft gestuurd. De beste vindt hij die van Boësset, de slechtste die van de arts uit Rennes, terwijl die van Ban daartussenin zit. Hij stuurt Mersenne daarnaast een eenvoudige air van eigen hand over dezelfde tekst, waarover hij tevoren uitgebreid gesproken heeft met de Le Riche, kapelmeester in Sens. Van Le Riche stuurt hij een compositie op dezelfde tekst. Daarna gaat hij in op de vragen van Ban over muziek uit Bans brief aan Mersenne van 26 mei 1640 (2377A). Tenslotte gaat hij in op enkele vragen van natuurkundige aard, door Mersenne aan hem gesteld (niet opgenomen).

Bijlagen: *Me veux-tu voir mourir* (Villiers 1640); *Me veux-tu voir mourir* (Le Riche 1640).

Primaire bron: Parijs, Bibl. Nat., Ms. Fr. Nouv. Acq. 6205, fol. 328-333 (pp. 862-865 [p. 865 is abusievelijk als 855 geteld], pp. 856bis-863bis): brief (drie dubbelvellen, 18x28cm, abcd, efg, h, ijk | -, autograaf).

Vroegere uitgave: Waard 9, nr. 891, pp. 456-481: volledig.

Namen: Joan Albert Ban; Antoine Boësset; arts uit Rennes; Le Riche.

Plaatsen: Rennes.

Titels: *Harmonie universelle* (Mersenne 1636-1637); *Me veux-tu voir mourir* (Ban 1640); *Me veux-tu voir mourir* (Boësset 1639); *Me veux-tu voir mourir* (arts uit Rennes 1640).

Glossarium: air (lied); authentique (authentiek modus) basse (bas[partij]); battement (slag [op trommel]); cadence (cadens); cadence moyenne (tussencadens); canere (zingen); cantus (gezang); chanter (zingen); chromatique (chromatiek); composer (componeren); composition (muziekstuk); concert (muziekstuk); conduire (uitvoeren); consonantia (consonant); consonance (consonant); consonance parfaite (volkomen consonant); danse (dans); demy-ton (halve toon); dessus (sopraan[partij]); enfant de cœur (koorknaap); espinette (klavecimbel); estendue (omvang); feinte (alteratie); flexanime (zielroerend); flexanimité (zielroerendheid); flexanimus (zielroerend); instrument (muziekinstrument); luth (luit); maistre ([muziek]meester); mode (toonsoort); modulation (muziekstuk); modus (toonsoort); musica (muziek); musicien (musicus); musique (muziekensemble); musique (muziek); note (noot); noter (noteren); octave (octaaf); partie (partij); plagal (plagaal); quinte imparfaite (verminderde kwint); rebattu (roffelend); son (toon); tambour (trommel); tremblant (roffelend); trémulant (roffelend); triple (driedelige maat); trompette (trompet); viole (viola da gamba); vox solitaria (onbegeleide stem).

Transcriptie

Mon Réverend Père,

Ce que je vous puis dire des airs que m'avez envoyez sur une mesme lettre, est que je trouve celuy du médecin de Renes moins bien fait que celuy de Boïsset, le mieux, non parce qu'il est maistre de la musique du Roy, mais parce qu'il est ainsy. Et que celuy du Holandois tient quelque médiocrité.

Que si m'en demandez des raisons, je vous diray que le médecin aporte moins de science, veu que observant son mode ou à bien peu prez, en montant il n'a qu'une mesme méthode et cadence qui commence en A, qu'il repète cinq ou six fois, y adjoustant celle qui commence en ♯, et en descendant, quoyqu'il y aporte plus de diversité, mais comune, il ne diversifie pourtant pas beaucoup son air, lequel, encor qu'il tache à faire plaintif suivant la lettre, ce néantmoins je ne le trouve point encor assez. Il n'y a qu'en l'air de Boïsset, comme maistre et accoustumé en l'art, où le mode, ses cadences et l'air suivant la lettre sont appliquez et observez. Encor trouvay-je que ses feintes et demy-tons ne sont assez plaintifs, et qu'il y a trop de triple, qui ne devroit estre qu'en quelques endroits de cette lettre. Car la lettre plaintive ne devroit estre

chantée en triple, estant languissante, si ce n'estoit qu'il y eust de la cholère et transport meslez. Mais pour expliquer ces défauts, ne faut aller après vos escrits.

Dans cet air de Boïssset se trouve au commencement de la 3 une quinte imparfaite de \sharp à f , que vous avez escrit inopinément au lieu du b ou plustost de A , car il n'y a apparence que l'auteur eust pris cette licence toute extraordinaire en cet endroit.

Pour ce qui est de l'air Holandois, je l'estime moins flexanime de beaucoup qu'il promet, ayant l'air plustost d'un amant qui désire vivre que mourir, et plus aigu et rude que mol, doux ou mourant, y ayant employé fort peu de demy-tons dans les endroits convenables, qui est une grande faute contre les préceptes de sa flexanimité. Pourtant ne laisse-il pas d'y avoir en son air de la diversité sans répétition, sans 3, quoyque je l'estimasse nécessaire en cette lettre pour quelques endroits, et pour donner de la grace aux mouvemens divers de la passion d'un amoureux mourant, observant d'autre part son mode en f meslé de son plagal par les cadences diverses.

Et c'est ce que je puis vous dire en gros de ces airs, car d'en parler par le menu, cela seroit trop long, outre que je n'entends pas toutes les menues particularitez de cet art que la pratique perfectionne, à laquelle ne m'estant jamais adonné, je ne pourrois vous en rien dire de bien solide.

Seulement pour tout, vous envoyé-je cet air premier et dernier de ma façon, duquel par conséquent vous excuserez facilement les fautes, estant fait à vostre instance. Il est tout simple, sans triple etc., les modes pourtant observé[s] avec ses cadences moyennes, sans sortir de son octave, y observant la diversité, la douceur et les plaintes, autant que peuvent permettre les demy-tons, le tout comme un echolier ou aprenty, qui se tient ou doit tenir du commencement aux reigles, sans guières s'émanciper et user de licence. Vous m'en direz librement vostre advis. Je l'ay monstré au maistre musicien de nostre ville, comme aussy ceux que m'avez envoyé, parce qu'il est fort routiné en la pratique, tant pour composer que pour chanter et conduire un concert, ayant grande inclination à cet art. Il ne m'a rien dit des troys, sinon que celui de Boïssset estoit excellement bien fait; et pour le mien ne me dit autre chose, sinon que je devois le finir en d , que la basse y devoit finir, que le dessus et la basse se devoient faire ensemble pour le mieux; du moins qu'en ses compositions ne faisoit l'un sans l'autre; | 328v | qu'il y avoit enfin en mon air quelques notes et cadences qui n'estoient pas du mode. A quoy je luy feis quelques reparties; lesquelles n'advouant pas, j'ay fini cet air en d , non point parce que ce me semblast mieux fait, mais parce qu'il falloit céder à ceux de l'art, estimant pourtant nonobstant cela avoir fini suivant le mode, nostre maistre, peut-estre, ayant plustost pris garde au $b mol$ qu'à la suite de l'air. Ce qui est cause que j'ay eu envie de luy monstrer ledit air noté par \sharp , comme je vous l'envoye; mais il estoit allé au chams. Vous ne laisserez de m'en dire vostre advis, s'il vous plaist, et cependant je le luy monstreray à loisir, me doutant qu'il trouvera aussy estrange la réduction du $b mol$ au \sharp par une note plus haute de place ou ligne qu'autrefois il a trouvé esloigné de son sens, que le $b mol$ et \sharp n'estoient qu'un, et que toute la distinction qu'il y avoit ne provenoit que de la transposition, n'estant en efect la musique de $b mol$ autre que celle du \sharp , et *à contra*, comme autrefois vous disiez. Et alors je scauray ce qu'il me dira de la fin de mon air par \sharp , qui n'est pourtant point autre que celle que j'avois fait par $b mol$.

Il me dist qu'il souhaittoit avoir la lettre de cet air, l'ayant trouvé bien faite; si vous l'aviez, je vous prie, à vostre loisir, nous l'envoyer: il vous aura obligation de la peine qu'en prendrez. Il est fort honeste homme, n'estant musicien d'humeur. Comme j'avois la bouche ouverte pour luy dire qu'il feist donc un air sur cette lettre qu'il trouvoit si bien faite, il s'ofrit d'en faire un, accompagné de sa basse, et alors à son offre adjoustay mon instance, à laquelle ayant satisfait, j'ay voulu vous l'envoyer. Il me dit en passant que je ne devois juger de l'air que je ne l'eusse ouy avec la basse, et sur ce envoya quérir un de ses enfans de cœur (car il est chanoine de nostre grande église et maistre de ses enfans de cœur) et le chantèrent devant moy avec telle douceur qu'il ne se peut guières plus. Et sur ce que je luy disois, qu'il avoit donné trop d'estendue en cet air, tant en haut qu'en bas, il me dit qu'il n'estoit sorti des cadences de son mode, et que cela estoit permis au delà de l'octave. Au reste il semble qu'il se serve autant du plagal comme de l'authentique, ce qu'il dit estre permis pour la diversité du sujet de la lettre, et mesme non seulement du plagal, mais qu'on peut mesler, suivant la rencontre, de quelqu'autre mode, que ce soit pour expliquer des diverses passions, et que cela donne grace à la musique et une grande diversité. Ce que je croirois volontiers, et de quoy me donnerez confirmation, comme aussy vostre sentiment sur son air.

Quant est des six questions du Holandois, j'estime que ^{1 2}*verus scopus consistit in movendo*, parce qu'elle butte là insensiblement, faisant ses airs pour exciter à l'amour, à la tristesse, à l'indignation, à la délectation et réjouissance d'esprit. Et mesme les instrumens sont ses vices, pour ce ilz ont des proprietez pour mouvoir à la guerre, comme la trompette qui par ses espace et son aigre esmeut les esprits et le courage, et le tambour, lequel par ses subits battemens, mouvemens trémulans, ou sons tremblans et rebattuz, trouble les esprits et les excite continuellement à la charge; le luth au contraire, comme le plus doux de tous les instrumens, avec l'espinnette, est plus propre à représenter les amours, les plaintes et regrets, plus que les autres; et la viole, tenant quelque médiocrité entre l'aigreur et la douceur, se porte aysément à la alairesse et gentillesse des airs, dont vient que les violons représentent mieux les danses, que pas un autre des instrumens. Qui voudroit parcourir tous les instrumens, se trouveroit qu'on pourroit leur appliquer plustost un mode qu'un autre, eu égard à la diversité de leurs sons, plus propres à une modulation qu'à une autre, quoyque se servant de toutes les notes des modes, | 329r | chacun d'iceux les peussent employer, mais non pas si naturellement les uns que les autres. Aussy ne voit-on pas qu'on représente avec la trompette ou tambour des amours et des plaintes. Et ainsy des autres. Ce qui seroit trop long à expliquer, outre que tout le monde ne seroit pas peut-estre de mon advis, quoyque très-probable, pour donner la force naturelle et flexanime à la musique.

A la 2e question je dis que ³*energia musicæ non sita est in cantu vocis solitariae aut plurium simul canentium*, mais *in utroque*. A sçavoir quand l'on chante à 4 ou plus de parties, l'on interpose des récits d'une voix, puis de deux, puis de 3 ou 4, puis de toutes ensemble alternativement, suivant le sujet. Car alors je n'estime rien de plus ravissant et flexanime que ce meslange fait bien à propos, qui donne déjà de soy, outre la force particulière de la musique bien faite, une diversité si agréable que rien plus. En demandez-vous raison, c'est que, comme en la composition, les consonances désirent et se laissent tomber de degrés en degrés dans la plus parfaite, et ce naturellement, aussy ces récits d'une voix, puis de deux et de troys, n'estant suffisamment remplis, attendent toutes les partyes comme leur perfection, qui contient toutes les consonances desquelz ilz estoient dépourvez. Ce qui donne aux oreilles une diverse attente de ces consonances parfaites, comunes à la nature.

A la 3, 4 et 5 question, je vous diray que la force de la musique ⁴*consistit in proprietate modorum* aux consonances desquelz modes, se suivantes les unes les autres, il y a quelque force flexanime et *ideo in singulari non est tota vis flexanima, sed tantum in sequelâ illâ consonantiarum; altera enim disponit aliam, nisi quidem possint singula, multa juvant*. Et c'est en cette suite de consonance (qui tendent à mesme mouvement pour le plus ordinaire) que le mode a la force, ne doutant point que les intervalles grands ou petits ne soient plus propres à expliquer les diverses passions, comme la durée des notes ou consonances ou répétition quelquefois d'icelle, ou d'une semblable, donnent plus d'impression, toutes ces conditions servants ensemble beaucoup à ce dessein d'émouvoir, ainsy que le geste, la voix, la prononciation précipitée d'icelle ou lente, plus haute ou plus basse, plus passionnée à la douceur ou à la colère etc., tout ensemble sert au prédicateur ou orateur pour mouvoir plus puissamment son auditeur. Si pourtant l'Holandois, en cette proposition des modes, il entend parler des modes en tant que la chromatique leur peut servir, je vous diray en ce cas que tous les modes peuvent servir à ce que l'on voudra, autant le 1^r que le 3 ou 2, etc., parce que les places du demy-ton qui font cette grande diversité luy sont ou doivent estre autant en usage, comme le demy-ton de la diatonique, lequel n'estant distinct des autres, ceux-cy pourront avoir autant de force que luy pour expliquer les choses douces, amoureuses, plaintives etc.

¹ Waard leest hier <Xs>, dat hij interpreteert als <χοροῦ>, hetgeen onwaarschijnlijk lijkt. Beter is het de abbreviatie als <Vs> te lezen en uit te schrijven als <verus>, als deel van het citaat uit Bans brief van 24 mei 1640 (2377A).

² Bans brief aan Mersenne van 24 mei 1640 (2377A): '1. An energia musicæ illiusque verus scopus consistat in docendo, vel delectando, vel movendo, vel in his omnibus simul?'

³ Bans brief: '2. An energia illa seu potestas docendi, delectandi et movendi, sita sit in cantu vocis solitariae vel plurium vocum concentu?'

⁴ Bans brief: '3. An energia vocis solitariae, vel plurium vocum concentus, consistat in solâ naturâ vel proprietate modorum (circulos ego voco), vel in motu sonituum, hoc est intervallorum?'

6, Je crois que la musique ne peut estre flexanime, si l'on n'observe les conditions que dessus, et autres, que peuvent ne pas ignorer les grands musiciens, et partant les devroient reduire par reigles, ⁵*ut horum omnium certa scientia haberi possit, unde necessaria precepta modulationis prescribenda sint*. Si vous aviez tiré de vostre livre ce qui sert simplement à la musique, tant théorique que pratique, et réduit tout ce qui s'en peut par reigles, comme vous estes fort familier et intelligible en vos livres, certainement ce seroit un livre ou abrégé autant bien receu des musiciens aprentifs que des maîtres, du moins pour la théorique, que vostre gros volume, où il se traite des matières infinies pour les curieux seullement. | 329v | [...]

| 330v | Je suis

vopstre très-afectioné serviteur,
Villiers.

Ce 7 Juillet 1640.

Depuis la précédente écrite, j'en ay receu une autre touchant les principes chymique. [...]

| 333r | [...] Cependant, je vous prieray me tenir toujours,

Monsieur

vostre très-humble et affectioné serviteur
Villiers.

Ce 7 juillet 1640. ⁶ | 331r |

Vertaling

Eerwaarde pater,

Wat ik u kan zeggen betreffende de liederen, bij dezelfde tekst gecomponeerd als die u mij hebt gestuurd, is dat ik die van de dokter uit Rennes minder goed vind dan die van [Antoine] Boësset. Deze laatste is de beste, niet omdat hij kapelmeester is aan het hof van koning [Lodewijk XIII], maar omdat het nu eenmaal niet anders is. Die van de Nederlander [Joan Albert Ban] neemt ongeveer een middenpositie in.

Wanneer u mij om mijn afwegingen in deze vraagt, dan kan ik u zeggen dat het lied van de dokter met minder kennis is vervaardigd, gezien het feit dat hij, terwijl hij zijn toonsoort volgt of zo ongeveer, bij het stijgen slechts één manier en cadens gebruikt, die op A begint, en die hij vijf of zes keer herhaalt, waaraan hij de [cadens] die met een B begint toevoegt, en dat hij, wanneer hij daalt, hoewel hij daar meer verscheidenheid in aanbrengt, zij het op de gebruikelijke manier, in zijn lied toch niet veel afwisseling aanbrengt, die ik, ondanks dat hij probeert de klaaglijke strekking van het gedicht te volgen, dit niettegenstaande, toch nog niet voldoende aangebracht zie. Er is slechts voldoende [verscheidenheid] in het lied van Boësset, als een meester en thuis in de kunst, waar de toonsoort en zijn cadenzen en de melodie zijn aangepast aan en behandeld volgens de tekst. Toch vond ik zijn alteraties en halve tonen niet klaaglijk genoeg, en daarnaast is er teveel in drielige maat, wat slechts bij enkele plaatsen van het gedicht zou mogen voorkomen. Want de klaaglijke tekst zou niet in een ternaire maat gezongen mogen worden, omdat deze [tekst] smachtend van karakter is, al was het maar door de mengeling van woede en vervoering. Maar om deze gebreken uit te leggen, moet men uw geschriften raadplegen.

⁵ Bans brief: '6. An horum omnium certa scientia haberi possit, unde necessaria præcepta musurgiæ ac modulationis præscribenda sint, ...'

⁶ Na deze plaats/datumaanduiding volgt een tweede gedeelte van de brief, opnieuw ondertekend, maar zonder aparte plaats/datumaanduiding. Daarop volgt ten slotte nog een uitvoerig postscriptum.

In het lied van Boësset bevindt zich aan het begin van de derde ⁷[frase] een verminderde kwint, B-F, die u daar onoplettend hebt neergeschreven in plaats van een Bes, of nog liever een A, want het lijkt er niet op dat de componist zich op deze plaats een dergelijke buitengewone vrijheid zou hebben veroorloofd.

Wat betreft het lied van de Hollander: ik acht deze aanmerkelijk minder zielroerend dan hij belooft, aangezien het veeleer lijkt te gaan om een minnaar die leven boven sterven verkiest, en ook eerder feller en ruwer is dan zacht, lieflijk of stervend, aangezien er zeer weinig halve tonen zijn verwerkt op de daarvoor geschikte plaatsen, hetgeen een grote fout is tegen de regels van zijn zielroerendheid. Toch laat hij in zijn lied niet de afwisseling bestaan, zonder herhaling, zonder ternaire maat, hoewel ik die [laatste] nodig acht voor enkele passages in deze tekst, en tevens om sierlijkheid te verlenen aan de verschillende bewegingen van de hartstocht van een stervende minnaar, terwijl van de andere kant kan worden opgemerkt dat zijn toonsoort F wordt vermengd met de plagale versie ervan door de verschillende cadenzen.

En dat is wat ik u in grote lijn over deze liederen kan zeggen, want om ze in detail te bespreken, dat zou te lang worden, nog afgezien van het feit dat ik niet op de hoogte ben van de kleine bijzonderheden van deze kunst, welke worden uitgewerkt in de praktijk, waarover ik, aangezien ik me daar nooit in heb verdiept, u niets met onderbouwde zekerheid kan zeggen.

Als tegenprestatie voor dit alles stuur ik u slechts dit eerste en tegelijk laatste lied van mijn hand, waarvan u gaarne de fouten zult verontschuldigen, aangezien deze op uw verzoek is gemaakt. Hij is zeer eenvoudig, zonder ternaire maat enz., waarbij toch gelet is op de toonsoorten met hun middencadenzen, zonder zijn oktaaf te verlaten, terwijl er gelet is op de afwisseling, het lieflijke en het klaaglijke, zoveel als met halve- toonsafstanden te bereiken is, het geheel gemaakt als door een scholier of leerling, die zich houdt, of moet houden aan de uitgangspunten van de regels, zonder zich daar ook maar enigszins van los te kunnen maken of zich vrijheden te veroorloven. Zegt u mij vrijelijk uw mening hierover. Ik heb hem aan de ⁸muziekmeester van onze stad laten zien, evenals die welke u mij had toegestuurd, omdat hij zeer geoefend is in de praktijk, zowel in het componeren als in het zingen of het leiden van een ensemble, daar een grote begaafdheid voor deze kunst hem eigen is. Over de drie [die u mij heeft gezonden] heeft hij niets gezegd, behalve dan dat die van Boësset voortreffelijk gemaakt was. Wat de mijne betreft zei hij me slechts dat ik hem op D moest laten eindigen, dat de bas daarop moest afsluiten, en dat dan de sopraan en de bas beter samen moesten gaan; dat hij in ieder geval in zijn composities de ene niet los van de andere vervaardigde en tenslotte, dat er in mijn lied enkele noten en cadenzen waren die niet tot de toonsoort behoorden. Hierop diende ik hem van repliek; aangezien hij daar niet aan wilde toegeven, heb ik dit lied op ⁹D laten eindigen, niet omdat mij dat beter toescheen, maar omdat ik moet toegeven aan hen die [geoefend] zijn in de kunst, waarbij ik niettegenstaande toch van mening ben dit [lied] volgens de toonsoort te hebben afgesloten, terwijl onze meester wellicht eerder gelet heeft op de mol aan de sleutel dan op het verloop van het lied. Dat is de reden dat ik hem het genoemde lied heb willen laten zien, genoteerd zonder mol, zoals ik hem aan u stuur, maar hij was naar het platteland vertrokken. Laat niet na uw mening erover te geven alstublieft, en in de tussentijd zal ik deze bij gelegenheid aan hem laten zien, waarbij ik betwijfel of hij de overgang van met een mol naar zonder mol, middels een noot op een hogere plaats of lijn, even vreemd zal vinden als hij het tevoren als niet in overeenstemming met zijn gevoel ervoer, dat bes en b in feite dezelfde zijn, en dat het enige onderscheid dat er was slechts het gevolg was van transpositie, waardoor muziek met een mol geen wezenlijke andere is dan zonder, en andersom, zoals u vroeger zei. En dan zal ik weten wat hij me gaat zeggen over het einde van mijn lied zonder mol, dat overigens in het geheel niet verschilt van het einde met een mol dat ik had gemaakt.

Hij zei me dat hij graag de tekst van dit lied wilde hebben, aangezien hij die [tekst] zo goed vond. Wanneer u die heeft, verzoek ik u, wanneer het u uitkomt, ons die toe te sturen; hij zal u verplicht zijn voor de genomen moeite. Het is een zeer oprecht persoon, musicus naar zijn aard. Toen het voor in mijn mond lag

⁷ Vermoedelijk betreft het de eerste noot van maat 9, waar a' wordt gevolgd door f'.

⁸ Le Riche.

⁹ De nu volgende uiteenzettingen van Villiers maken duidelijk dat zijn air eerst met een mol was genoteerd, vervolgens ongewijzigd getransponeerd naar D en zonder mol genoteerd. Dit zou er op wijzen dat Villiers air aanvankelijk in G met een mol aan de sleutel was genoteerd.

hem te vragen of hij dan een lied wilde maken op deze tekst die hem zo beviel, bood hij aan er een te vervaardigen, begeleid met de bijbehorende bas, en vervolgens voegde ik aan zijn aanbod mijn verzoek toe, dat wanneer hij daaraan voldaan zou hebben, ik u deze wilde opsturen. Hij zei mij overigens dat ik niet over een lied moest oordelen zonder hem met de bas te hebben gehoord, en liet vervolgens een van zijn koorknappen halen (want hij is kanunnik van onze grote kerk en leider van het jongenskoor), en zij zongen dit [lied] voor mij met een zo grote lieflijkheid, dat het nauwelijks beter kan. En toen ik hem hierover zei dat de omvang te groot was, zowel in de hoogte als in de laagte, antwoordde hij mij dat hij niet de cadenzen van de toonsoort verlaten had en dat dat toegestaan was buiten het oktaaf. Verder lijkt het dat hij evenzeer plagaal als authentiek gebruikt, wat naar hij zegt toegestaan is gezien de verscheidenheid in het onderwerp van de tekst, en niet alleen plagaal, maar dat men ook, uitgaande van de [in de tekst geschetste] omstandigheden, een andere toonsoort erbij kon voegen, hetgeen zou zijn om de verschillende hartstochten uit te drukken, en om de muziek sierlijkheid te verschaffen en een grote verscheidenheid. Hetgeen ik gaarne aanneem, en waarvan u mij een bevestiging geven kunt, naast uw mening over dit lied.

Wat de zes vragen van de Hollander betreft: ik meen dat van de stem ¹⁰het ware doel bestaat in het ontroeren, omdat zij daar onmerkbaar naartoe drijft, wanneer zij haar liederen maakt om op te wekken tot liefde, tot droefheid, tot verontwaardiging, tot genot en vreugde van de geest. En de instrumenten zijn het tegendeel. Want zij hebben eigenschappen om tot strijd op te wekken, zoals de trompet die door zijn reikwijdte en zijn felle toon de geesten beweegt en de moed, en de trom, die door zijn plotselinge slagen, zijn roffels, of zijn steeds weer herhaalde slagen[patroon] de geesten beroert en ze voortdurend tot de aanval opwekt. De luit daarentegen is, aangezien het, samen met het klavecimbel, het meest lieflijke instrument is, het meest geschikt om liefdesgevoelens te verbeelden, de klaagzangen en het verdriet, meer dan de andere. En de viola da gamba die ergens tussen schrilleid en lieflijkheid in staat, is makkelijk in staat tot de vrolijkheid en vriendelijkheid van liederen, waaruit voortkomt dat de violen het beste de dansen weergeven, zoals geen der andere instrumenten. Wie alle instrumenten zou langslopen, zou merken dat men ze beter voor de ene toonsoort kan inzetten dan voor de andere, wanneer men op de verscheidenheid van hun tonen heeft gelet, die geëigender is voor de ene compositie dan voor de andere, hoewel zij zich van alle noten van de toonsoort kunnen bedienen, kan men elk hiervoor gebruiken, maar de een past er natuurlijker bij dan de ander. Zo kan men zich niet voorstellen dat men met de trompet of de trommel liefde en klaagzang zou kunnen weergeven. En hetzelfde geldt de anderen. Hetgeen te ver zou voeren om hier allemaal uit te leggen, afgezien nog dat niet iedereen wellicht mijn opvattingen toegedaan zou zijn, hoewel die [opvattingen] zeer geschikt zijn om [te weten hoe] de natuurlijke en zielroerende kracht aan de muziek te geven.

Wat de tweede vraag aangaat merk ik op dat ¹¹‘Lde kracht [van de muziek] niet òf in het gezang van een onbegeleide stem òf in de samenklank van meerdere stemmen is,↓’ maar ‘Lin beide.↓’ Wanneer men namelijk met vier of meer stemmen zingt, brengt men daarin sologedeelten voor een enkele stem aan, en vervolgens voor twee, en vervolgens drie of vier, en verder van allen tegelijk in afwisseling, al naar gelang het onderwerp. Want ik acht immers niets fraaier en zielroender dan deze ter zake goed gemaakte mengeling, die reeds van zichzelf, afgezien van de bijzondere kracht van goede muziek, een afwisseling geeft die aangenamer is dan wat dan ook. En wanneer u de reden vraagt, is het zo dat, zoals in een compositie, de consonanten verlangen om zich te laten vallen, over verschillende schreden, in de meest perfekte, en dat op een natuurlijke wijze. Ook deze zangen voor een stem, en vervolgens voor twee en drie, verwachten, aangezien de zetting niet voldoende dicht is, de toevoeging van stemmen om volmaakt te kunnen zijn, andere partijen wachten, die alle consonanten bevat, waarvan zij verstoken waren. Dit geeft de oren een afwisselende verwachting van deze perfecte consonanten, die aan de natuur eigen zijn.

Wat betreft de derde, vierde en vijfde vraag, zeg ik u dat de kracht van de muziek ¹²‘Lberust op de eigenschappen van de toonsoorten,↓ in de consonanten waarvan, wanneer zij elkaar opvolgen, een zekere

¹⁰. Bans brief aan Mersenne van 24 mei 1640 (2377A): ‘1. Bestaan de kracht van de muziek en haar ware doel in leren, behagen of ontroeren, of in dit alles tezamen?’

¹¹. Bans brief: ‘2. *Is die kracht of macht om te leren, te behagen en te roeren gelegen in het gezang van een onbegeleide stem of in de samenklank van meerdere stemmen?*

¹². Bans brief: ‘3. *Berust de kracht van de onbegeleide stem of van de samenklank van meerdere stemmen alleen op de natuur en de aard van de toonsoorten (die ik cirkels noem)?*

zielroerende kracht is, en ^Ldat daarom de totale zielroerende kracht niet zozeer gelegen is in een afzonderlijke consonant, maar slechts in de opeenvolging van de consonanten: de een bereidt de ander voor, en indien de afzonderlijke consonanten dit niet vermogen, helpen vele.^L En in deze opeenvolging van consonanten (die in dezelfde beweging neigen naar de meest gewone) ligt de kracht van de toonsoort, terwijl ik er niet aan twijfel dat grote of kleine intervallen niet geschikter zouden zijn om de verschillende hartstochten uit te beelden, zoals de duur van de noten of de consonanten of het soms herhalen ervan, of van een vergelijkbare, meer indruk maken, terwijl al deze dingen samen veel bijdragen aan dit uitgangspunt, te roeren, zoals ook het gebaar, de stem, de gehaaste of langzame uitspraak, luider of juist zachter, met een hartstocht die meer naar lieflijkheid neigt of juist naar woede, enz., al ditgene, een spreker of redenaar tot nut is om zijn toehoorder beter te kunnen roeren. Wanneer echter de Hollander in deze stelling over de toonsoorten, begint te praten over de toonsoorten voorzover de chromatiek ze ten dienste kan staan, zeg ik dat alle toonsoorten kunnen dienen tot wat men wil, zowel de eerste als de derde of de tweede, enz., aangezien de plaatsen van de halve tonen, die deze grote verscheidenheid teweeg brengen, net zo zeer in gebruik moeten zijn, als de halve toon van het diatonische geslacht, hetwelk zich niet van de andere onderscheidt; deze nu kunnen zoveel kracht hebben, dat ze voor hem lieflijke dingen, liefdesaangelegenheden en klaaglijke zaken duidelijk kunnen stellen.

Ten zesde geloof ik dat de muziek niet zielroerend kan zijn, wanneer men niet de bovengenoemde en andere voorwaarden in acht neemt, die de grote musici niet kunnen omzeilen, en die zij daarom in regels zouden moeten vangen, ^Lzodat ¹³van al deze zaken een zekere wetenschap kan worden verkregen, van waaruit de noodzakelijke voorschriften voor de compositie kunnen worden opgesteld.^L Wanneer u alles uit uw boek, wat direct op de muziek betrekking heeft, zowel theoretisch als praktisch, zou selecteren en dat voorzover mogelijk tot regels zou terugbrengen, aangezien u zeer duidelijk en begrijpelijk bent in uw boeken, zou dat zeker een boek of een uittreksel daarvan worden dat zowel bij leerlingen als bij volleerden goed zou worden ontvangen, op zijn minst wat de theorie betreft, net als uw grote ¹⁴boek, waar die stof zonder einde wordt behandeld alleen voor de belangstellenden. [...]

[...] Ik ben

uw nederige dienaar
Christophe Villiers.

7 juli 1640.

[...]

¹³. Bans brief: '6. Kan van al deze zaken zekere wetenschap worden verkregen, van waaruit de noodzakelijke voorschriften van de muzikleer en de compositie kunnen worden opgesteld?'

¹⁴. Marin Mersenne, *Harmonie universelle* (Parijs: Sébastien Cramoisy, 1636-1637).
